

Badania i Rozwój Młodych Naukowców w Polsce

Nauki humanistyczne i społeczne

Część II

www.mlodzinaukowcy.com

Poznań 2024

Redakcja naukowa

dr Jędrzej Nyćkowiak

dr hab. Jacek Leśny, prof. UPWR

dr n. med. Karol Kłosiński

Wydawca

Młodzi Naukowcy

www.mlodzinaukowcy.com

wydawnictwo@mlodzinaukowcy.com

ISBN (całość 978-83-67991-20-9)

ISBN (wydanie online 978-83-67991-26-1)

ISBN (wydanie drukowane 978-83-67991-25-4)

Data wydania: wrzesień 2024

Niniejsza pozycja jest monografią naukową. Jej rozdziały zostały wydrukowane zgodnie z przesłanymi tekstami po ich zaakceptowaniu przez recenzentów. Odpowiedzialność za zgodne z prawem wykorzystanie użytych materiałów ponoszą autorzy poszczególnych rozdziałów.

Spis treści

1. Elementy zielono błękitnej infrastruktury w przestrzeni miejskiej. Przykłady i dobre praktyki z miast na terenie Górnośląsko- Zagłębiowskiej Metropolii.	7
<i>Bednarczyk Jakub, Zdyrko Aleksandra</i>	
2. Przestępczość w województwie śląskim w 2022 roku	14
<i>Jakub Bednarczyk, Aleksandra Zdyrko</i>	
3. Nowoczesne źródła finansowania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw	21
<i>Wioleta Borodulin</i>	
4. Kryzysy gospodarcze XX i XXI wieku	28
<i>Wioleta Borodulin</i>	
5. Turcja i ludobójstwo Ormian - analiza prawa międzynarodowego i środków zaradczych dla Armenii	35
<i>Krzysztof Jabłoński</i>	
6. Jak social media wpływają na nasz język?	42
<i>Jerzemska Irena</i>	
7. Motywacja osiągnięć zawodowych nauczycieli w obliczu skuteczności zawodowej	49
<i>Bogdan Kowalewski</i>	
8. Kompetencje nauczyciela wspomagającego z perspektywy wymagań zawodowych w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi	54
<i>Bogdan Kowalewski</i>	
9. Tożsamość narracyjna a klarowność koncepcji siebie – rozbieżności między teorią a empirią	60
<i>Jakub Krasucki</i>	
10. Sposób oddziaływania architektury na człowieka w oparciu o koncepcję filozoficzną panoptyzmu Michela Foucaulta	65
<i>Patryk Lenik</i>	
11. Wpływ naturalnych materiałów i lokalnej przyrody na percepcję obiektu architektonicznego w oparciu o koncepcję filozoficzną Maurice'a Merleau-Ponty'ego	71
<i>Patryk Lenik</i>	
12. Wpływ dojrzałości emocjonalnej na decyzje biznesowe osób powyżej 50. roku życia z perspektywy ekonomii behawioralnej	76
<i>Katarzyna Napiórkowska, Kinga Szymańska</i>	
13. Patostreaming jako zagrożenie dla rozwoju dzieci i młodzieży	93
<i>Michalina Stankiewicz</i>	
14. Kompetencje nauczyciela w świecie jutra	98
<i>Joanna Winiarska</i>	
15. Capacocha – podążając za bogami Inków w wirtualnej rzeczywistości, czyli gdzie przeszłość zderza się z przyszłością	105
<i>Zielinska Zofia, Biegańska Małgorzata, Wiśniewski Michał</i>	
16. Potencjalne kierunki rozwoju kolejnych edycji Targów Euro Gastro i World Hotel	110
<i>Żyszka Klaudia, Wowra Aleksandra</i>	

Przedmowa

Szanowni Państwo, wydawnictwo „Młodzi Naukowcy” oddaje do rąk czytelnika kolekcję monografii naukowych dotyczących szerokiego spektrum nauk. Znajdują się tutaj pozycje dotyczące nauk medycznych i nauk o zdrowiu, nauk przyrodniczych, technicznych i inżynierskich oraz szeroko pojętych nauk humanistycznych i społecznych.

W prezentowanych monografiach poruszany jest bardzo szeroki przekrój zagadnień, jednak każda z osobna składa się z kilkunastu rozdziałów, dających jednocześnie bardzo dobry przegląd tematyki naukowej jaką zajmują się studenci studiów doktoranckich lub ich najmłodszy absolwenci, którzy uzyskali już stopień doktora.

Czytelnikom życzymy wielu przemyśleń związanych z tematyką zaprezentowanych prac. Uważamy, że doktoranci i młodzi badacze z pasją i bardzo profesjonalnie podchodzą do swojej pracy, a doświadczenie jakie nabierają publikując prace w monografiach wydawnictwa „Młodzi Naukowcy”, pozwoli im udoskonalać swój warsztat pracy. Dzięki temu, z pewnością wielu autorów niniejszych prac, z czasem zacznie publikować prace naukowe w prestiżowych czasopiśmie. Przyczyni się to zarówno do rozwoju nauki, jak i każdego autora, budując jego potencjał naukowy i osobisty.

Redakcja

1. Elementy zielono błękitnej infrastruktury w przestrzeni miejskiej. Przykłady i dobre praktyki z miast na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.

Green-blue infrastructure elements in urban space. Examples and best practices from cities in the upper Górnośląsko- Zagłębiowskiej Metropolii.

Bednarczyk Jakub, Zdyrko Aleksandra

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Wydział Nauk Przyrodniczych, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Opiekun naukowy: dr hab. Robert Krzysztofik prof. UŚ, dr hab. Iwona Kantor- Pietraga prof. UŚ

Bednarczyk Jakub: jakub.bednarczyk@us.edu.pl

Zdyrko Aleksandra: aleksandra.zdyrko@us.edu.pl

Słowa kluczowe: geografia społeczno- ekonomiczna, zagospodarowanie przestrzenne, zielona infrastruktura

Streszczenie

W niniejszym artykule szczegółowo analizuje się znaczenie zielono-błękitnej infrastruktury (ZBI) w obszarach miejskich oraz jej implementację w miastach Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii (GZM). Zielono-błękitna infrastruktura to systemy, które integrują elementy zieleni (parki, ogrody, zielone dachy) oraz wody (zbiorniki, kanały, stawy retencyjne) w przestrzeni miejskiej, tworząc sieci korzyści ekologicznych, społecznych i ekonomicznych. Przedstawione zostały konkretne przykłady projektów ZBI, które zostały zrealizowane w różnych miastach metropolii. Podkreślono, jak te działania przyczyniają się do zwiększenia bioróżnorodności, poprawy jakości powietrza, redukcji efektu miejskiej wyspy ciepła oraz zwiększenia odporności na zmiany klimatyczne. W artykule omówiono również korzyści społeczne związane z ZBI przez zwiększenie możliwości rekreacyjnych. Przykłady z Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii pokazują, jak różne miasta mogą dostosować te rozwiązania do swoich specyficznych warunków i potrzeb. Podkreślone zostało znaczenie współpracy międzysektorowej, zaangażowania społeczności lokalnej oraz długoterminowego planowania w skutecznym wdrażaniu zielono-błękitnej infrastruktury. Podsumowując, artykuł stanowi cenne źródło informacji i inspiracji dla urbanistów, planistów miejskich oraz decydentów zainteresowanych zrównoważonym rozwojem miast i poprawą jakości życia mieszkańców poprzez zielono-błękitną infrastrukturę.

1. Wstęp

Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia (GZM) to jedna z najważniejszych aglomeracji miejskich w Polsce, łącząca obszary Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Utworzona w 2017 roku, GZM jest pierwszą w Polsce metropolią o tak zintegrowanej strukturze administracyjnej i funkcjonalnej. Została utworzona na mocy ustawy z dnia 9 marca 2017 roku, a jej formalne zawiązanie nastąpiło 1 lipca 2017 roku. Inicjatywa powstania GZM wynikała z potrzeby lepszego zarządzania dynamicznie rozwijającym się i gęsto zaludnionym obszarem, który obejmuje ponad 40 gmin, w tym takie miasta jak Katowice, Gliwice, Zabrze, Sosnowiec, Bytom czy Dąbrowa Górnicza. GZM pełni kluczową rolę w rozwoju regionalnym i miejskim Polski. Jako największa metropolia pod względem liczby ludności i jednej z największych pod względem powierzchni, GZM jest istotnym centrum przemysłowym, naukowym i kulturalnym (Słobodzian 2022). Dzięki zintegrowanemu zarządzaniu, region ten ma potencjał do wspierania i prowadzenia zrównoważonego rozwoju poprzez realizację polityki proekologicznej i poprawę jakości życia mieszkańców (Kowalski 2021). W obliczu postępującej urbanizacji i narastających wyzwań związanych ze zmianami klimatycznymi, miasta na całym świecie muszą poszukiwać nowoczesnych, zrównoważonych rozwiązań infrastrukturalnych. Zielono-błękitna infrastruktura (ZBI) stanowi kluczowy element w strategii adaptacji miast do tych

dynamicznych warunków. Integrując komponenty przyrodnicze, takie jak parki znajdujące się w większości miast GZM, ogrody, parki kieszonkowe – Bytom, czy zbiorniki wodne, z tradycyjną infrastrukturą miejską, ZBI przyczynia się do poprawy jakości życia mieszkańców, wzmacnia bioróżnorodność oraz zwiększa odporność na skutki ekstremalnych zjawisk pogodowych (Ramm 2022). W opracowaniu dokonano przeglądu literatury przedmiotu oraz analiz studiów przypadku, identyfikując kluczowe czynniki wdrażania ZBI. Omówiono również korzyści wynikające z jej zastosowania, w tym zmniejszenie efektu miejskiej wyspy ciepła, poprawę jakości powietrza, oraz zwiększenie estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych (Pancewicz 2021). Mając na celu zbadanie roli i efektywności ZBI w kontekście miejskim przeanalizowano utworzone inwestycje, skupiając się na przykładach z Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Przedstawiono również praktyczne zastosowania ZBI, które wykazały się skutecznością w zakresie poprawy mikroklimatu oraz integracji przestrzeni rekreacyjnych z otoczeniem urbanistycznym.

1. Zielono błękitna infrastruktura a koncepcja zielonego miasta

Zielone miasto (ang. Green city) to koncepcja planistyczna oraz urbanistyczna, której główną ideą jest projektowanie, a także zarządzanie i kontrola nad miastem osadzona w nurcie teorii ekosystemu (Szulczewska 2020). Koncepcja ta zakłada promocję zrównoważonego rozwoju oraz ochronę środowiska naturalnego. Kluczem w rozwoju zielonego miasta jest integracja elementów ekosystemu z infrastrukturą przestrzeni miejskiej. Ważna jest tutaj bezpośrednia relacja pomiędzy obszarami zabudowanymi oraz tymi, które spełniają funkcje przyrodniczego i ekosystemowe. Istotą zielonego miasta jest kreowanie w przestrzeni terenów biologicznie czynnych oraz wykształcenie terenów otwartych. Zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju miasto zielone kształtowane jest powszechnej równowadze ze środowiskiem naturalnym, gdzie organizmy żywe oraz ich siedliska są ważną częścią zielonej infrastruktury (Breuste 2023). Rozwój zielonego miasta w dużej mierze zależy od władzy lokalnej, która będzie utrzymywać i rozwijać zieloną infrastrukturę oraz edukować lokalną społeczność w kwestii ochrony i poszanowania przyrody (Hulicka 2015). Koncepcję zielonego miasta można skategoryzować w grupie modeli i koncepcji zrównoważonego rozwoju, która odnosi się do problematyki formy miasta w ujęciu lokalnym (administracyjne granice miasta) jak i regionalnym (miejski region funkcjonalny). Koncepcja Green city łączy oba te aspekty (Mierzejewska, 2015). Kluczowym aspektem jest uporządkowanie przestrzennej struktury miasta, gdzie przyroda jest postrzegana jako idealny dostawca usługi, a także korzyści kluczowych w koncepcji zrównoważonego rozwoju (Breuste 2023). Biorąc pod uwagę niemal wszystkie typy przestrzeni miejskich można stwierdzić, że występuje w nich przyroda miejska. Przyroda miejska klasyfikuje się w dwóch rodzajach: przyroda dzika (przypadkowa) oraz ta, które powstała w procesie decyzyjnym społeczności ludzkiej (drzewa, plantacje, parki, ogrody). 6 maja 2013 roku Komisja Europejska przekazała komunikat do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Europy pt. „Zielona infrastruktura – zwiększenie kapitału naturalnego Europy. We wstępie komunikatu poruszono kwestię korzyści, które są zapewniane społeczności ludzkiej przez przyrodę takie jak między innymi surowce, żywność, czyste powietrze, woda, zapylenie czy wypoczynek i rekreacja. Komisja Europejska stwierdza, że wiele z tych korzyści jest nadmiernie eksploatowana i traktowana w taki sposób przez społeczeństwo jakby była nieograniczona oraz darmowa. Takie postrzeganie problemu powoduje, że wartość tych korzyści nie jest w pełni doceniana. W Europie kapitał naturalny, który jest kreowany przez przyrodę i środowisko naturalne jest sukcesywnie niszczone (Legutko-Kobus 2017). Komunikat jest wezwaniem do stosowania w krajach wspólnoty rozwiązań związanych z zielono- błękitną infrastrukturą: „W planie działania stwierdza się, że inwestowanie w zieloną infrastrukturę stanowi ważny krok w kierunku ochrony kapitału naturalnego.” W komunikacie Komisji Europejskiej podana została definicja zielonej infrastruktury, która określa ją jako sprawdzone narzędzie. Zielona infrastruktura jako narzędzie niesie ze sobą korzyści zarówno ekonomiczne, jak i społeczne, ale przede wszystkim ekologiczne. W definicji podano, że wpływa ona na postrzeganie korzyści, które środowisko naturalne daje społeczności ludzkiej, a także wpływa na dokonywanie planów inwestycyjnych, które wspierają i chronią przyrodę (Szulczewska, 2020). Świadome wdrażanie zielonej infrastruktury do procesów planowania przestrzennego wpłynie na ochronę naturalnych procesów zachodzących

w przyrodzie. Zielona infrastruktura opiera się na zasadzie, że ochrona i wzmocnienie przyrody i naturalnych procesów oraz wielorakie korzyści, jakich źródłem dla społeczności ludzkiej jest przyroda, są świadomie włączane do planowania przestrzennego i rozwoju terytorialnego. W porównaniu z jednofunkcyjną szarą infrastrukturą, zielona infrastruktura niesie ze sobą wiele korzyści. Nie jest ona ograniczeniem dla rozwoju terytorialnego, lecz promuje naturalne rozwiązania, jeśli są one najlepszym wariantem. Czasami może ona stanowić alternatywę lub uzupełnienie dla standardowych „szarych” rozwiązań (Januchta- Szostka 2020).

2. Elementy błękitno- zielonej infrastruktury w przestrzeni miejskiej, przykłady i dobre praktyki na terenie Górnośląsko - Zagłębiowskiej Metropolii

Zielona infrastruktura jest to zaplanowana sieć obszarów naturalnych oraz półnaturalnych zaprojektowana w strategiczny sposób, tak aby zagwarantować bardzo szeroki wachlarz usług ekosystemowych.

Wychodząc od definicji zawartej w komunikacie można wskazać przykłady zielono-błękitnej infrastruktury w przestrzeni zarówno miejskiej, jak i wiejskiej. Przykładem mogą być między innymi parki oraz ogrody miejskie (Tab. 1). Są one częstym elementem infrastruktury w miastach w Polsce. Parki i ogrody miejskie znacząco wpływają na poprawę jakości powietrza oraz stanowią schronienie dla zwierząt w przestrzeni miejskiej. Oprócz ważnych korzyści ekologicznych, mogą spełniać funkcje rekreacyjne dla społeczności ludzkiej. Są one ważnym elementem zrównoważonego rozwoju, na który kładzie się nacisk w komunikacie Komisji Europejskiej. Sztandarowym przykładem parku miejskiego na terenie GZM jest Park Śląski, który znajduje się w Chorzowie. Park zajmuje powierzchnię ponad 500 ha. Warto tutaj zauważyć, że jest to jeden z największych parków miejskich w całej Europie. Pełni on funkcje rekreacyjne oraz kulturalne dla mieszkańców całej Metropolii (Strzałkowski, Ścigała i Chudek 2017). Biorąc pod uwagę zasoby zielono-błękitnej infrastruktury nazywany jest zielonymi płucami Górnego Śląska. Na terenie Parku Śląskiego znajdują się między innymi: Śląski Ogród Zoologiczny, Stadion Śląski, Planetarium Śląskie, Śląskie Wesołe Miasteczko, Górnośląski Park Etnograficzny czy ogrody japońskie.

Kolejnym przykładem zielonej infrastruktury są (parki kieszonkowe (ang. Pocket parks) (Zhang i Kiyai 2024). Z definicji są to publiczne nieduże tereny zielone, usytuowane między elementami zawartej zabudowy miejskiej (Peschardt 2014). Sama idea parków kieszonkowych powstała w Stanach Zjednoczonych, jeden z pierwszych parków powstał w Nowym Jork na Manhattanie w 1967 roku. Przykładem parku kieszonkowego na terenie GZM jest Zielona Strefa przy ulicy Katowickiej w Bytomiu. Powstał on w miejscu wyburzonej kamienicy, a jego projektem zajęła się krakowska Pracownia Architektury Krajobrazu. Projekt ten wpisuje się w ramy zielono-błękitnej infrastruktury, dowodem czego są liczne nasadzenia drzew oraz krzewów. Na terenie parku kieszonkowego zachowano industrialny charakter miasta. Warto zaznaczyć, że sama idea została poddana konsultacjom społecznym. Wolna przestrzeń pomiędzy kamienicami zyskała nową funkcję, a mieszkańcy mogą tutaj realizować potrzeby związane z wypoczynkiem i rekreacją. Nowym trendem w architekturze krajobrazu są również łąki kwietne (ang. Wildflower meadow). Terminem tym określa się nasadzenie, które mają na celu imitację łąki naturalnej. W ich skład mogą wchodzić rośliny jedno oraz dwuliścienne. Jako główne elementy łąki kwietnej wskazuje się rośliny kwitnące jednoroczne, wieloletnie oraz byliny. Mogą w nich również występować trawy, ale nie powinny jednak dominować w składzie łąki kwietnej (Łyszkowski 2023). Wysiewanie łąk kwietnych stanowi fundamentalny element w procesach zachowania bioróżnorodności oraz zapewnia miejsce do rozwoju roślin i zwierząt (w tym owadów, które zapylają i utrzymują ekosystem w równowadze). Rośliny, które występują na łąkach kwietnych działają, jak naturalne filtry powietrza, które absorbują pyły i szkodliwe związki z powietrza (Rybicka 2018). Na terenie GZM funkcjonuje Program Metropolitalne Łąki Kwietne. Uchwałę w tej sprawie przyjął Zarząd GZM, który uchwalił również regulamin programu. Łąki kwietne wspierają przetrwanie owadów zapylających w przestrzeni metropolii, a także mają duże zdolności retencjonowania wód opadowych. Program związany z łąkami kwietnymi jest jednym z głównym kierunków rozwoju GZM w kontekście zmian klimatycznych oraz zrównoważonego rozwoju. Łąki kwietne znajdują się na terenie całej metropolii

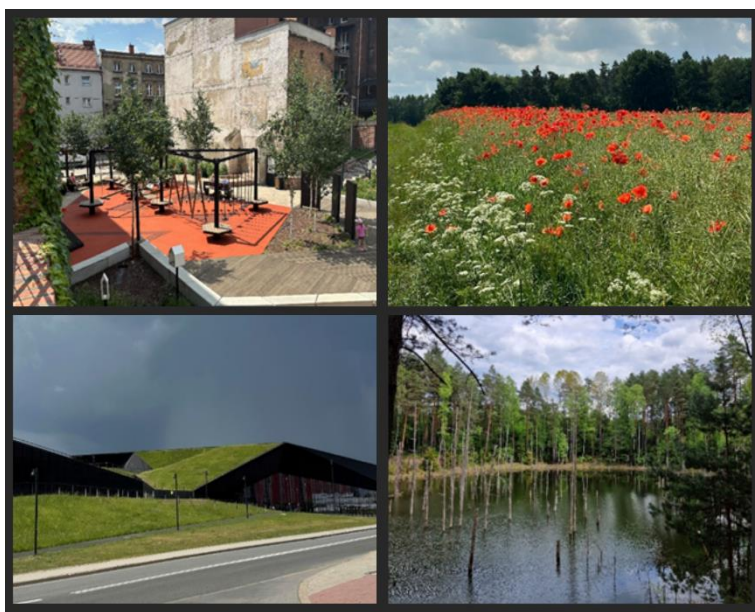
w takich miastach jak między innymi: Katowice, Chorzów, Bytom, Zabrze, Gliwice czy Tarnowskie Góry (Rys. 1).

Tab. 1. Analiza korzyści w odniesieniu do elementów zielonej infrastruktury.

Rodzaj zielonej infrastruktury	Gdzie można zastosować	Korzyści ekologiczne	Korzyści dla społeczności
Parki i ogrody miejskie	Duże przestrzenie miejskie np. blisko centrum miasta, na obrzeżach miasta	Poprawa jakości powietrza, przyczynianie się do zmniejszenia efektu miejskiej wyspy ciepła, ochrona różnych gatunków roślin i zwierząt, ochrona gleby.	Poprawa estetyki krajobrazu miejskiego, stworzenie przestrzeni do odpoczynku i rekreacji, obcowanie ludności z naturą w przestrzeni miejskiej, spełnianie funkcji edukacyjnej i kulturowej.
Parki kieszonkowe	Małe przestrzenie miejskie np. między budynkami w przestrzeni miejskiej	Poprawa jakości powietrza, zachowanie odpowiednich właściwości gleby i wód gruntowych.	Poprawa estetyki krajobrazu miejskiego, spełnianie funkcji edukacyjne, promocja zieleni miejskiej wśród społeczności lokalnej, integracja społeczności lokalnej poprzez dbanie o wspólne dobro.
Łąka kwietna	Wolne przestrzenie miejskie pod uprawę łąk np. nieużytki, ugory, rabaty między pasami zieleni	Zachowanie bioróżnorodności np. schronienie dla owadów, zwiększenie zapylenia roślin w przestrzeni, retencja wody deszczowej	Poprawa estetyki oraz atrakcyjności krajobrazu miejskiego.
Zielone dachy	Dachy budynków mieszkalnych, dachy budynków użyteczności publicznej, infrastruktura transportowa np. przystanki.	Redukcja efektu miejskiej wyspy ciepła, izolacja termiczna, zwiększenie bioróżnorodności, retencja wody deszczowej.	Poprawa estetyki oraz atrakcyjności krajobrazu miejskiego, stworzenie przestrzeni do odpoczynku i rekreacji, spełnianie funkcji edukacyjnej, zaangażowanie społeczności lokalnej w proces tworzenia zielonych dachów .
Przestrzenie wodno-rekreacyjne	Niecki powyrobiskowe po eksploatacji surowców naturalnych.	Zwiększenie bioróżnorodności, filtracja i retencja wody, regulacja lokalnego klimatu, utrzymanie równowagi ekosystemowej.	Zwiększenie możliwości turystycznych i rekreacyjnych, ochrona przeciwpowodziowa, poprawa estetyki krajobrazu miejskiego.

Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów zielonej infrastruktury są zielone dachy (ang. Green roofs). Warto zaznaczyć, że idea zielonych dachów narodziła się już w starożytności (Gaczek i Fiszer 2015). Pierwsze wzmianki pochodzą jeszcze z czasów starożytnego Egiptu, gdzie lokalna społeczność sadiła rośliny na dachach budynków mieszkalnych (Strumiłło, 2023). Pierwszą powszechnie znaną formą zastosowania zielonych dachów były wiszące ogrody Babilonu, z ok. VI-VII wieku p.n.e. z obszaru Mezopotamii. Budowa zielonych dachów stanowi ważny element zielono-błękitnej infrastruktury oraz wpisuje się w ramy koncepcji zrównoważonego rozwoju na terenach miejskich. Zastosowanie tego typu rozwiązania przynosi wiele korzyści dla środowiska naturalnego, a także społeczności ludzkiej. Jedną z kluczowych korzyści, które przynosi zastosowanie zielonych dachów jest redukcja efektu miejskich wyspy ciepła, gdzie obszary miejskie o zwartej i wielkopowierzchniowej zabudowie są znacznie bardziej ciepłe niż obszary wiejskich, które je otaczają. Roślinność, która znajduje się na zielonych dachach posiada zdolność absorpcji światła słonecznego. Poprzez swoje właściwości znacząco ogranicza jego odbijanie, dzięki czemu temperatura wokół budynku potrafi być niższa, niż w innych częściach obszaru miejskiego (Vijayaraghavan 2016). Warto również zwrócić uwagę, że warstwa roślinności posiada również

cechy izolacji termicznej, dzięki czemu stanowi dodatkową warstwę izolacyjną dla budynku, na którym się znajduje. Jak powszechnie wiadomo społeczeństwo wykorzystuje ekologiczne rozwiązania również w momencie kataklizmów, które potrafią sparaliżować życie w całej przestrzeni miejskiej. Jednym z przykładów takiego kataklizmu są powodzie miejskie. Dachy zielone można określić również mianem zbiornika retencyjnego wody deszczowej (Masseroni i Cislaghi 2016). Wykorzystując ten element zielonej infrastruktury lokalne władze powinny edukować lokalną społeczność na temat zmian klimatu oraz stworzyć przyjazną przestrzeń dla mieszkańców miast poprzez stworzenie między innymi ogródków dachowych czy tarasów widokowych. W tym przypadku za przykład zostanie wykorzystana przestrzeń Międzynarodowego Centrum Kongresowego, gdzie zastosowano zielony dach. Miejsce to stanowi ważny punkt na terenie GZM. Spełnia one funkcje kongresowe, rekreacyjne oraz tworzy przestrzeń spotkań nauki, biznesu, samorządu, a także całej społeczności metropolii.

Rys. 1. Prawy górny róg: Park kieszonkowy w Bytomiu, lewy górny róg: łąka kwietna w Tarnowskich Górach, lewy dolny róg: zielony dach w Katowicach, prawny dolny róg: zatopiona kopalnia Bibiela (Aleksandra Zdyrko 2024).

Woda w przestrzeni geograficznej determinuje jakość środowiska naturalnego oraz stanowi kluczowy element rozwoju społeczno-gospodarczego regionów. Istotne z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju, jest aby każda społeczność ludzka, która na co dzień żyje w różnych warunkach środowiska naturalnego potrafiła wykształcić własny sposób wykorzystania zasobów wodnych. Dlatego tak ważne jest tworzenie przestrzeni wodno- reakcyjnych na obszarach miejskich oraz wiejskich. Zbiorniki wodne nie tylko zwiększają infiltrację do wód gruntowych i wpływają na poprawę jakości wody, ale również wpływają na poprawę walorów funkcjonalnych, krajobrazowych i estetycznych (Rahmanov, Szczypek i Pirozhnik 2024). Na terenie GZM zlokalizowanych jest wiele zbiorników wodnych. Ich geneza to złożony proces czynników zarówno naturalnych, jak i antropogenicznych. Miasta GZM przez wieki rozwijały się i kształtowały razem z rozwojem przemysłu oraz górnictwa węglowego. Wiele jezior powstało w nieckach po wydobywaniu piasków podsadzkowych, którymi zasypywano wyrobiska powstałe w wyniku eksploatacji węgla kamiennego (Gasidło 2013). Przykładami takich zbiorników wodnych są między innymi Zalew Nakło- Chechło na terenie powiatu tarnogórskiego, sieć zbiorników wodnych o nazwie Pogoria w Dąbrowie Górniczej, a także unikalny w skali całego kraju kompleks małych zbiorników wodnych powstałych w wyniku zalania kopalni Bibiela (Labus, Labus i Mzyk 2021).

3. Podsumowanie i wnioski

Konceptcja zielonego miasta (Green City) to podejście planistyczne i urbanistyczne, które integruje elementy ekosystemu z miejską infrastrukturą. Opiera się na zrównoważonym rozwoju, ochronie środowiska i harmonii między obszarami zabudowanymi a terenami biologicznie czynnymi. Kluczowa jest rola lokalnych władz w utrzymaniu i rozwijaniu zielonej infrastruktury oraz edukacji społeczności na temat ochrony przyrody. Stanowi ona cenny element rozwoju miast i zwiększa ich atrakcyjność szczególnie dla potencjalnych nowych mieszkańców. Zielona infrastruktura, w przeciwieństwie do tradycyjnej "szarej" infrastruktury, oferuje liczne korzyści ekologiczne, społeczne i ekonomiczne. Promuje naturalne rozwiązania, które wspierają ochronę przyrody i zrównoważony rozwój. Włączenie zielonej infrastruktury w planowanie przestrzenne pozwala na ochronę naturalnych procesów i zwiększa świadomość społeczną na temat korzyści płynących z natury. Miasta wchodzące w GZM przywiązują dużą uwagę do zadań związanych ze zrównoważonym rozwojem i tworzeniu nowych terenów zielonych. Tworzą parki kieszonkowe przykład możemy znaleźć w Bytomiu, wykorzystują hałdy jako tereny rekreacji – Tarnowskie Góry czy zbiorniki wodne jak Zalew Nakło-Chechło, Pogoria i Bibiela Pasiaki. Dzięki takim działaniom miasta rozwijają się nie tylko pod względem nowej zabudowy, ale i dostępu do środowiska naturalnego, spełniając jednocześnie założenia zrównoważonego rozwoju i oczekiwania mieszkańców.

4. Literatura

- Breuste J (2023) The green city: general concept. In *Making Green Cities: concepts, challenges and practice*. Cham: Springer International Publishing: 3-18.
- Gasidło K (2013) Przekształcenia terenów i obiektów przemysłowych jako problem urbanistyczno-architektoniczny województwa śląskiego. *Zeszyty Naukowe. Architektura/Politechnika Śląska* 52: 65-80.
- Hulicka A (2015) Miasto zielone–miasto zrównoważone. Sposoby kształtowania miejskich terenów zieleni w nawiązaniu do idei Green City. *Prace Geograficzne* 141: 73-85.
- Januchta-Szostak A (2020) Błękitno-zielona infrastruktura jako narzędzie adaptacji miast do zmian klimatu i zagospodarowania wód opadowych. *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej*.
- Kowalski M (2021) Rola Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii w zrównoważonym rozwoju miejskim. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 65:45-67.
- Labus K, Labus M, Mzyk, T (2021) Historia i przyczyny katastrofy w dawnej kopalni rud żelaza Bibiela (region tarnogórski). *Przegląd Górniczy* 77.
- Legutko-Kobus P (2017) Adaptacja do zmian klimatu jako wyzwanie polityki rozwoju miast w kontekście krajowym i europejskim. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*.
- Łyszkowski M (2023) Obowiązek prawny i znaczenie koszenia trawy-utrzymanie zieleni w wybranych miastach Polski. *Kontrola Państwowa* 68: 83-98.
- Masseroni D, Cislighi A (2016) Green roof benefits for reducing flood risk at the catchment scale. *Environmental Earth Sciences* 75: 1-11.
- Mierzejewska L (2015) Zrównoważony rozwój miasta–wybrane sposoby pojmowania, koncepcje i modele. *Problemy Rozwoju Miast* 3: 5-11.
- Pancewicz A (2021) Woda w mieście–działania z zakresu błękitnej infrastruktury dla łagodzenia zmian klimatu i zapobiegania ich skutkom w miastach rdzenia Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. *Builder*. 285: 65-67.
- Peschardt K (2014) Health promoting pocket parks in a landscape architectural perspective. *Rolighedsvvej, Frederiksberg: Department of Geosciences and Natural Resource Management, University of Copenhagen*.
- Rahmonov O, Szczypek T, Pirozhnik I (2024) Ekologiczne i rekreacyjno-turystyczne funkcje małych zbiorników.
- Ramm K (2022) Gospodarka wodami opadowymi w polityce Unii Europejskiej. *Przegląd Komunalny*.

- Rybicka E (2018) Biopolis–przyroda i miasto. Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja 2: 57-74.
- Słobodzian B(2022) Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia jako pionier w kształtowaniu polityki metropolitalnej w Polsce. Nowa Polityka Wschodnia 34: 131-144.
- Strumiłło K (2023) Zielone miasto w kontekście zrównoważonego rozwoju.
- Strzałkowski P, Ścigała R, Chudek M (2017) Rekultywacja zdegradowanego terenu pogórniczego na przykładzie wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku w Chorzowie. Inżynieria Mineralna.
- Szulczewska B (2020) Zielona infrastruktura w polskiej praktyce planistycznej-trzy studia przypadku. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury Oddział PAN w Krakowie 48.
<https://katowice.eu/urząd-miasta/raport-o-stanie-gzm-2019>
- Vijayaraghavan K (2016) Green roofs: A critical review on the role of components, benefits, limitations and trends. Renewable and sustainable energy reviews 57: A740-752.
- Zhang H, Kiyai G (2024) Pocket Parks in Urban Design: Enhancing Urban Environment and Community Well-being. Highlights in Art and Design 5: 7-12.

2. Przestępczość w województwie śląskim w 2022 roku

Crime in the Silesian Voivodeship in 2022

Jakub Bednarczyk, Aleksandra Zdyrko

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Wydział Nauk
Przyrodniczych, Uniwersytet Śląski
w Katowicach

Opiekun naukowy: dr hab. Robert Krzysztofik prof. UŚ, dr hab. Iwona Kantor- Pietraga prof. UŚ

Bednarczyk Jakub: jakub.bednarczyk@us.edu.pl

Zdyrko Aleksandra: aleksandra.zdyrko@us.edu.pl

Streszczenie

Policja odgrywa kluczową rolę w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego zapewniając ochronę zdrowia i życia obywateli oraz utrzymując porządek publiczny. Policja monitoruje ciągle zjawiska o charakterze przestępstw prowadząc statystyki, które są udostępniane między innymi poprzez Bank Danych Lokalnych - Głównego Urzędu Statystycznego. Pozwala to na przeprowadzenie analiz przestrzennych z wykorzystaniem geografiach systemów informacyjnych (GIS). W niniejszym opracowaniu przedstawiono ogólną sytuację związaną z występowaniem przestępstw na terenie województwa śląskiego w 2022 roku. Opracowanie ma na celu wskazanie prawidłowości przestrzennych oraz stanowi wskazówki i dobre praktyki w ocenie zjawisk o charakterze przestępstw. W skali całego kraju województwo śląskie stanowi unikat pod względem struktury osadniczo-funkcjonalnej, a także złożonych procesów społeczno- gospodarczych. Wyróżnia się również liczbą przestępstw (ponad 152 tys.) oraz wysokim wskaźnikiem przestępczości (38,05), przy jednoczesnym wysokim wskaźniku jej wykrywalności (80,0%). W trakcie przeprowadzonych analiz wyróżniono obszary o znacznej koncentracji przestępstw o charakterze kryminalnym. Pogłębiona analiza przestępstw o charakterze gospodarczym umożliwiła wskazanie anomalii związanych z oceną statystyczną badanego obszaru w odniesieniu do postrzegania obrazu bezpieczeństwa w powiatach województwa śląskiego. Stwierdzono również, że prowadzenie ciągłych badań w oparciu o analizy przestrzenne pozwala na wyróżnienie prawidłowości zachodzących na terenie województwa śląskiego i może przyczynić się do tworzenia strategii mającej na celu minimalizację liczby przestępstw.

1. Wstęp

Do jednych z głównych zadań jednostek na różnych szczeblach samorządu terytorialnego należą zapewnienie porządku oraz bezpieczeństwa publicznego. Jakość życia mieszkańców wiąże się bezpośrednio z tymi zagadnieniami. Poruszając ten wątek trzeba zawsze uwzględniać zjawiska przestępcze, których zwalczanie jest kluczowym celem jednostki Państwa i samorządu (Lisowska 2020). Biorąc pod uwagę podejście nauki przestępczość to zbiór działań, a także zachowań, które znacząco naruszają normy ustalone na drodze ustawodawczej w danym społeczeństwie. Z punktu widzenia prawa można ją również zdefiniować jako zjawiska, które stoją w sprzeczności z ustalonym prawem karnym, a także podlegają sankcjom. Analizując zjawiska związane z przestępczością należy pamiętać o interdyscyplinarnym podejściu do jego zrozumienia. Początkowo przedmiotem badań był sprawca oraz ofiara popełnienia przestępstwa. To właśnie sprawca i ofiara stanowili epicentrum rozważań na temat przyczyn, motywów, a także skutków dokonania czynów zabronionych przez prawo (Friendly 2007). Biorąc pod uwagę jak długą historię mają normy i przepisy prawne pojawienie się miejsca w rozważaniach badawczy pojawiało się stosunkowo późno. Dopiero w XIX wieku miejsce stało się równorzędnym przedmiotem badań obok sprawcy i ofiary. Pierwsze analizy przestrzenne opierały się na mapach, gdzie oznaczano miejsce przestępstwa oraz poddawano te obrazy pierwszym wstępnym analizom (Friendly 2008). Rozważając przestępczość w kontekście geograficznym trzeba odnieść się do analiz przestrzennego rozmieszczenia oraz ich wzajemnych

zależności między innymi od cech środowiskowych i od cech społecznych (Mordwa 2020). Identyfikacja wzorców w skali makrogeograficznej (państwa, regiony) oraz mikrogeograficznej (miasta, dzielnice, poszczególne ulice) pozwala na głębsze zrozumienie dynamiki w różnych kontekstach w tym między innymi w kontekście lokalnym (Sypion-Dutkowska 2010).

Mapowanie przestępstw odnosi się do opracowań o charakterze przestrzennym, które mogą podlegać głębszym analizom na poziomie regionalnym, ale i również lokalnym. Biorąc pod uwagę skalę lokalną, czyli wspomnianą wcześniej skalę mikrogeograficzną badane zjawisko rozpatruje się w analizach punktowych, gdzie nacisk położony jest na miejscową analizę zjawisk mających charakter przestępstw (Sypion-Dutkowska 2010). W opracowaniach, które dotyczą miast, dzielnic czy poszczególnych ulic wykorzystuje się narzędzia statystyki przestrzennej (Boba 2005). Zjawiska przestępczości można również rozważać w ujęciu klasycznym, które absorbowane jest do jednostek administracyjnych między innymi powiatów czy województw (Sargin i Temurçin 2010). W niniejszym opracowaniu przedstawiono ujęcie klasyczne, które odnosi się do powiatów województwa śląskiego, który ze względu na duże zróżnicowanie funkcjonalne, społeczne, a także ekonomiczne wyróżnia się również na tle całego kraju. Opracowanie ma na celu wskazanie prawidłowości przestrzennych oraz stanowi wskazówki i dobre praktyki w ocenie zjawisk o charakterze przestępstw.

Województwo śląskie położone jest w południowej części Polski. Zajmuje blisko 12,3 tys. km². Liczba ludności wynosi blisko 4,3 mln, co czyni je drugim województwem pod względem liczby ludności w Polsce. Bez wątpienia województwo śląskie na tle innych jednostek w kraju wyróżnia się gęstością zaludnienia (367,6 os./km²). Łączna długość granic województwa wynosi 957 km. Od południa sąsiaduje z Republiką Czeską (długość granicy to 141 km) i Republiką Słowacką (na długości 85km). Województwo śląskie graniczy z czterema innymi województwami: od wschodu z małopolskim (na długości 265 km), od północnego- wschodu ze świętokrzyskim (na długości 105 km), od północy z łódzkim (na długości 135 km) oraz od zachodu z opolskim (na długości 226 km) (www.slaskie.pl).

Biorąc pod uwagę wszystkie jednostki administracyjne na terenie Polski, województwo śląskie wyróżnia się zróżnicowaniem społeczno- gospodarczym oraz urbanistycznym, a także jest regionem, który cechuje się wysokim poziomem rozwinięcia ekonomicznego, gospodarczego. Rozpatrując wskaźnik urbanizacji, który wynosi blisko 78% województwo śląskie jest najbardziej zurbanizowanym obszarem na terenie Polski. Unikalny krajobraz miejski pozwolił na utworzenie jedyne w Polsce związku metropolitalnego pod nazwą Górnośląsko- Zagłębiowska Metropolia. Krajobraz ten jest porównywalny do innych światowych aglomeracji przemysłowych na przykład Zagłębia Ruhry w Niemczech czy aglomeracji ostrawskiej w Czechach (Dolnicki i Machaj 2017). Inne mniejsze aglomeracje, które możemy wyróżnić w granicach województwa śląskiego to aglomeracja bielska, rybnicka czy częstochowska.

5. Materiały i metody

Głównym założeniem problemu badawczego jest wykazanie przestrzennych prawidłowości zjawisk przestępczych na terenie województwa śląskiego w 2022 roku oraz wskazanie wniosków wynikających z analiz. W procesie badawczym wskazano jednostki powiatów, jako najbardziej trafne ze względu na kompletność danych dla badanego roku. Dane zostały pozyskane z Banku Danych Lokalnych, Głównego Urzędu Statystycznego i obejmują „przestępstwa stwierdzone przez policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych”. Wychodzą od definicji przestępstwa stwierdzonego można wskazać tą wyjaśnioną w metadanych pozyskanych Banku Danych Lokalnych: „Przestępstwo stwierdzone - jest to zdarzenie, co do którego w zakończonym postępowaniu przygotowawczym potwierdzono, że jest przestępstwem. Przestępstwo - zgodnie z Kodeksem karnym z 1997 r. - jest to zbrodnia lub występki ścigany z oskarżenia publicznego lub z oskarżenia prywatnego, zgodnie z Kodeksem karnym skarbowym - jest to przestępstwo skarbowe. Od 2013 r. informacje o przestępstwach stwierdzonych i wskaźnikach wykrywalności sprawców przestępstw opracowano na podstawie statystyki policyjnej” (Bank Danych Lokalnych). Dla celów analizy wyróżniono dane na temat:

- a) liczba przestępstw ogółem na 1000 mieszkańców w województwie śląskim w 2022 oraz ich wykrywalność,
- b) liczba przestępstw kryminalnych na 1000 mieszkańców w województwie śląskim w 2022,
- c) liczba przestępstw gospodarczych na 1000 mieszkańców w województwie śląskim w 2022.

6. Wyniki

Województwo śląskie biorąc pod uwagę statykę przestępstw ogółem stwierdzonych przez Policję w 2022 roku znacząco wyróżnia się na tle innych województw w Polsce. Na terenie województwa śląskiego popełniono ponad 150 tys. przestępstw, co stanowi blisko 17,7% ogólnej liczby przestępstw rozpatrując terytorium całego państwa (Tab. 1).

Tab. 1. Przestępstwa stwierdzone przez Policję ogółem – statystyka. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL za 2022 rok.

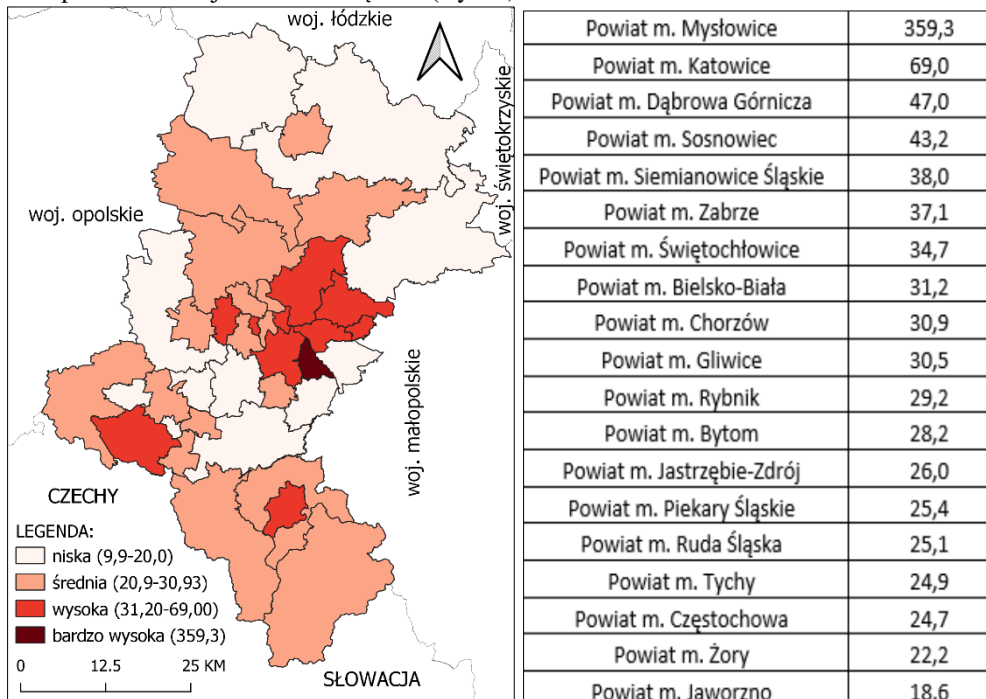
Nazwa	Przestępstwa stwierdzone przez Policję ogółem	Przestępstwa stwierdzone przez Policję ogółem na 1000 mieszkańców	Procentowy udział w ogólnej liczbie przestępstw stwierdzonych przez Policję ogółem	Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez Policję - ogółem
Polska	862 992	22,81	100,0	71,1
ŚLĄSKIE	152 964	35,08	17,7	80,0
Mazowieckie	128 434	23,30	14,9	62,7
Dolnośląskie	83 954	29,03	9,7	63,0
Małopolskie	75 081	21,90	8,7	74,8
Wielkopolskie	66 103	18,91	7,7	72,2
Pomorskie	54 831	23,25	6,4	65,2
Łódzkie	46 239	19,38	5,4	65,3
Kujawsko- pomorskie	45 324	22,53	5,3	77,2
Zachodniopomorskie	36 649	22,28	4,2	71,5
Lubelskie	32 072	15,80	3,7	75,5
Warmińsko-Mazurskie	27 195	19,85	3,2	74,9
Podkarpackie	26 909	12,93	3,1	68,1
Lubuskie	24 654	25,09	2,9	67,8
Świętokrzyskie	23 366	19,77	2,7	75,5
Podlaskie	22 825	19,92	2,6	80,9
Opolskie	16 392	17,34	1,9	68,8

Najwyższy wskaźnik przestępczości na 1000 mieszkańców odnotowano w województwie śląskim (35,08), dla porównania najniższy wskaźnik odnotowano w województwie podkarpackim (12,93). Analizując liczby i wskaźniki uwagę przykuwa wysoki wskaźnik wykrywalności przestępstw przez śląską Policję i wynosi on 80,0%. Porównując dwa inne regiony, które również cechuje duża liczba przestępstw wskaźnik ten jest znacznie wyższy. Przykładowo województwo Mazowieckie wykazuje 62,7% wykrywalności przestępstw, czy też w województwie dolnośląskim ta skuteczność wynosi 63,0%.

Analizując przestępstwa ogółem stwierdzone przez Policję w 2022 w poszczególnych powiatach województwa śląskiego wyróżniono tylko jeden powiat, który cechuje bardzo wysoki wskaźnik przestępstw i są to Mysłowice (359,3). Zabieg ten był celowy, aby ukazać skalę tego

zjawiska. Dla porównania w sąsiednich Katowicach wskaźnik ten wyniósł 69,0, a położonym na zachód Jaworznie 18,59 – co stanowi najniższy wskaźnik przestępstw ze wszystkich miasta na prawach powiatu w województwie śląskim (Rys. 1)

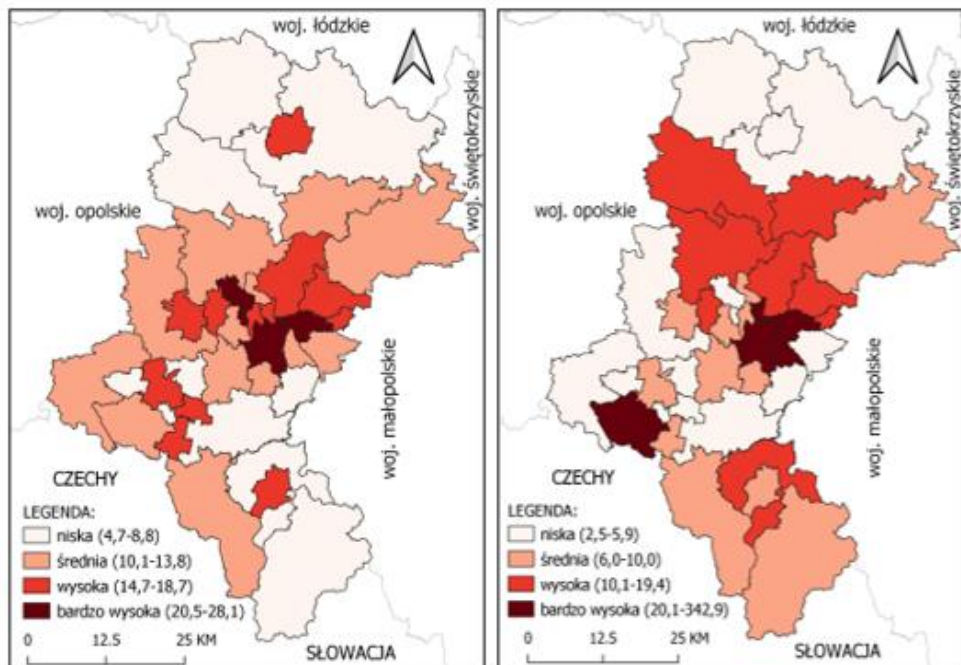
Rys. 1. Po lewej przestępstwa ogółem na 1000 mieszkańców w województwie śląskim w 2022 roku. Po prawej wartości wskaźnika dla poszczególnych miast na prawach powiatu. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL za 2022 rok.

Biorąc pod uwagę rozkład przestrzenny, który odnosi się do wskaźnika przestępstw ogółem można wyróżnić, strefę znaczącego natężenia tego zjawiska – jest to strefa obejmująca powiaty na północ, północny zachód oraz na zachód od Katowic. Powiaty te cechują się wysokim oraz bardzo wysokim wskaźnikiem przestępstw ogółem. Wśród nich wyróżniamy sześć powiatów z największym wskaźnikiem popełnionych przestępstw ogółem w całym województwie śląskim. Są to następujące powiaty: Mysłówice (359,3), Katowice (69,00), Dąbrowa Górnicza (47,0), Sosnowiec (43,2), Siemianowice Śląskie (41,0) oraz powiat będziński (41,0). Wysoki wskaźnik wyróżnia się również w Bielsku Białej (31,2) położonej na południu województwa oraz w powiecie wodzisławskim (35,7), który położony jest w aglomeracji rybnickiej w części południowo- zachodniej.

Wśród przestępstw stwierdzonych przez Policję wyróżnia się przestępstwa kryminalne, gospodarcze oraz drogowe (te zostały wykluczone z badań). Przestępstwa kryminalne to czyny zabronione przez prawo. Naruszają one dobra prawnie chronione do których należą: życie i zdrowie, wolność, mienie czy bezpieczeństwo publiczne. Czyny te są szkodliwe dla ogółu społeczeństwa i podlegają karze.

W województwie śląskim wysokim lub bardzo wysokim wskaźnikami przestępstw kryminalnych na 1000 mieszkańców cechują się miasta na prawach powiatu (14 z 15) – wyjątek stanowi tylko powiat będziński. Bardzo wysoki wskaźnik występuje kolejno w czterech miastach stanowiących rdzeń konurbacji katowickiej: Świętochłowicach (28,0), Katowicach (25,6), Bytomiu (21,8) oraz w Sosnowcu (20,5). Dla porównania miasto na prawach powiatu z najniższym wskaźnikiem przestępstw kryminalnych to Jaworzno (10,9), a powiatach ziemskich pod tym względem wyróżnia się kłobucki (4,7).

Analizując zależności przestrzenne możemy wyróżnić jedną dużą strefę w pasie od Gliwic prze Zabrze, Bytom, Świętochłowice, Chorzów, Siemianowice Śląskie, Katowice, Sosnowiec, Dąbrowe Górnicza i powiat będziński oraz trzy mniejsze strefy dużego natężenia przestępstw o charakterze kryminalnym; strefę rybnicką: Rybnik, Jastrzębie, Zdrój oraz Żory, a także miasta Częstochowę położoną na północy województwa i Bielsko- Białą położoną w jego południowej części (Rys. 2).

Rys. 2. Po prawej przestępstwa kryminalne na 1000 mieszkańców w województwie śląskim w 2022 roku, po lewej przestępstwa gospodarcze na 1000 mieszkańców w województwie śląskim 2022 roku. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL za 2022 rok.

Analizując literaturę z zakresu dziedzin prawa na potrzeby badań wskazano najbardziej trafną definicję przestępstw gospodarczych; są to czyny zabronione, które godzą w szeroko pojęte interesy gospodarcze. Polegają one głównie na nadużywaniu przepisów prawa, nieuczciwym obrocie gospodarczym czy także oszustwach podatkowych. Przykładami tego typu przestępstw są między innymi: oszustwo podatkowe, przywłaszczenie, fałszowanie dokumentów (Górski 2021).

Na tle całego województwa wyróżnia się znacząco wskaźnik przestępstw gospodarczych na 1000 mieszkańców dla Mysłowic, gdzie wynosi on 342,9. Dla zobrazowania skali zjawiska drugi najwyższy wskaźnik odnotowuje się w Katowicach i wynosi on 40,8 i jest on prawie 8,5 raz mniejszy niż w przypadku Mysłowic. Analizując dane GUS stwierdzono, że z 25,8 tys. przestępstw popełnionych w Mysłowicach blisko 24,6 tys. stanowią przestępstwa gospodarcze, co stanowi blisko 95% całości. Warto też zaznaczyć, że rok ten był wyjątkowy w całej historii obejmującej tą statystykę w mieście. Do takiego stanu rzeczy przyczyniła się jedna sprawa sądowa, w której było aż 24 tys. pokrzywdzonych, a kobieta, która była sprawcą popełnienia przestępstwa usłyszała tyle samo zarzutów (<https://ctmyslowice.pl> dostęp dnia 1.06.2024). W przypadku przestępstw o charakterze gospodarczym można przestrzennie wyróżnić jeden duży obszar o znaczącym ich natężeniu i obejmuje cztery miasta: Mysłowice (342,9), Katowice (40,8), Siemianowice Śląskie (20,9) i Sosnowiec (20,2). Podobnie jak w przypadku przestępstw kryminalnych duży wskaźnik przestępstw gospodarczych cechuje też Dąbrowę Górniczą (19,3) oraz powiat będziński (19,0).

7. Wnioski i dyskusja

Służby policji odgrywają kluczową rolę w całym systemie bezpieczeństwa wewnętrznego. Ich głównym celem jest utrzymanie bezpieczeństwa oraz porządku publicznego. Policja zarówno w sposób administracyjny, jak i militarny zapewnia ochronę zdrowia i życia obywateli oraz zwalcza wszelkie nieprawidłowości wynikające z uchybień w sektorze gospodarczym (Cylkowski 2015). To co ułatwia pracę policji i analityków to tworzenia baz danych przestępczości oraz analizy przestrzenne z wykorzystaniem geograficznych systemów informacyjnych (GIS). Biorąc pod uwagę analizy przestrzenne statystyka prowadzona przez organy Policji zapewnia fundamentalne dane, które są kluczem do zrozumienia dynamiki przestępczości oraz przygotowania skutecznych strategii prewencyjnych (Ratcliffe 2010). W bazach danych Banku Danych Lokalnych na stronie Głównego Urzędu Statystycznego udostępniane są dane na temat przestępstw stwierdzonych oraz ich wykrywalności na poziomie jednostek powiatowych (BDL, dostępna dnia 1.06.2024). Dane wtórne stanowią fundament do wykonywania wizualizacji zjawisk przestępczych w przestrzeni jednostek samorządu terytorialnego. Za pomocą metod i narzędzi geograficznych systemów informacyjnych (GIS) możliwa jest analiza i wizualizacja danych dla bardziej efektywnego zarządzania bezpieczeństwem publicznym (Chainey i Ratcliffe, 2005).

Województwo śląskie wyróżnia się na tle innych jednostek administracyjnych w Polsce najwyższą liczbą przestępstw ogółem stwierdzonych przez Policję. Przemawia za tym również najwyższy wskaźnik przestępczości, który wynosi 38,05. Czynnikiem, które przemawiają za tym, że wskaźniki przestępczości w województwie śląskim mogą być wyższe niż w innych jednostkach to między innymi: złożony układ osadniczo- funkcjonalny, duża liczba miast na prawach powiatu, najwyższa gęstość zaludnienia czy też złożona sytuacja społeczno- gospodarcza (Pyka 2018). Warto jednak odnotować wysoki wskaźnik wykrywalności przestępstw, który wynosi 80,0%. Nasuwa to wniosek, że pomimo dużej liczby przestępstw działania Policji są skuteczne.

Kluczowe w badaniu jest wyróżnienie Mysłowic (359,3) jako miasta z najwyższym wskaźnikiem przestępczości na terenie wskazanego obszaru. Spośród 25,8 tys. przestępstw dokonanych w 2022 roku w Mysłowicach blisko 95% to przestępstwa gospodarcze. Tak bardzo wysoki odsetek przestępstw gospodarczych jest dość nietypowy i wymaga głębszej analizy w celu wyjaśnienia tego zjawiska. Analiza wyjątkowych i specyficznych przypadków jest kluczowa w procesie interpretacji danych statystycznych o charakterze zjawisk przestępczych. Tego typu zdarzenia mogą znacząco zniekształcać ogólny odbiór oraz ocenę stanu bezpieczeństwa w regionie województwa śląskiego (Porębski 2021). Incydent z roku 2022 był wyjątkowy w historii miasta Mysłowie biorąc pod uwagę wskaźnik przestępczości gospodarczej. Głównym czynnikiem warunkującym taki stan rzeczy była jedna sprawa sądowa. Ta sytuacja miała kluczowy wpływ na obraz statystyki policyjnej w regionie.

Wysoki wskaźnik przestępstw o charakterze kryminalnym występuje głównie w miastach na prawach powiatu. Wskazano również przykłady stref natężenia przestępstw o charakterze kryminalnym: obszar rdzenia konurbacji katowickiej, aglomeracji rybnickiej: Rybnik, Jastrzębie Zdrój oraz Żory, a także teren Częstochowy i Bielska- Białej. Można, więc stwierdzić, że duże miasta takie jak na przykład Katowice, Gliwice, Bytom, Rybnik, Częstochowa czy Bielsko- Biała wymagają stałej koncentracji sił Policji oraz zintensyfikowania działań prewencyjnych w celu ograniczenia badanego zjawiska. Obszar metropolitalny oraz obszary aglomeracji rybnickiej, częstochowskie czy bielskiej stanowi wyzwanie dla organizacji pracy jednostek służb policyjnych w województwa śląskim, a wynika to z wysokiego poziomu urbanizacji oraz dużej koncentracji ludności na tych terenach. W powiatach z niskim wskaźnikiem przestępczości kryminalnej należy kontynuować efektywne strategie i dobre praktyki prewencyjne.

Podsumowując analizy przestrzenne dotyczące przestępstw stwierdzonych ogółem oraz z podziałem na przestępstwa o charakterze kryminalnym oraz gospodarczym w województwie śląskim w 2022 roku można wskazać następujące wnioski:

- a) obszar województwa śląskiego cechuje wysoki wskaźnik przestępczości, co wynika z dużej urbanizacji oraz koncentracji ludności w metropolii (GZM) i poszczególnych aglomeracjach, a także złożonej struktury społeczno- gospodarczej,

- b) analizując zjawiska przestępczości należy zwrócić uwagę na anormalne wyniki, które mogą wpływać na zafalszowany obraz i postrzeganie poziomu bezpieczeństwa w poszczególnych jednostkach – przykład Mysłowic i statystyki dotyczącej przestępstw gospodarczych,
- c) uwaga sił Policji powinna być skupiona na działaniach prewencyjnych oraz popularyzacji przepisów prawa w celu poprawy bezpieczeństwa publicznego w miastach na prawach powiatu na terenie Górnos Śląsko- Zagłębiowskiej Metropolii, a także aglomeracjach rybnickiej, częstochowskiej i bielskiej,
- d) kluczowe jest również utrzymanie niskiego wskaźnika przestępczości w powiatach ziemskich, przez co należy kontynuować dobre praktyki i efektywne działania strategii prewencyjnych,
- e) z punktu widzenia geograficznych systemów informacyjnych (GIS) bardzo ważną rolę odgrywa proces zbierania i przetwarzania danych na temat zjawisk o charakterze przestępstw, co pozwala na przeprowadzanie analiz statystycznych, a także na ich wizualizację i wyróżnienie prawidłowości przestrzennych.

8. 5.Literatura i materiały źródłowe

- Bank Danych Lokalnych GUS, dostęp dnia 1.06.2024
- Boba R (2005) *Crime Analysis and Crime Mapping*. Thousand Oaks-London-New Delhi.
- Chainey S, Ratcliffe J (2005) *GIS and Crime Mapping*. Wiley.
- Cylkowski T (2015). Rola policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego: Kultura Bezpieczeństwa. *Nauka-Praktyka-Refleksje* 20: 127-143.
- Dolnicki B, Marchaj R (2017) Górnos Śląsko- Zagłębiowska Metropolia. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 79(3): 73-89.
- Dominik R i inni (2022) *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2022*. GUS: 114
- Friendly M (2007) A.-M. Guerry's Moral Statistics of France: Challenges for Multivariable Spatial Analysis. *Statistical Science* 22: 368–399.
- Friendly M (2008) The Golden Age of Statistical Graphics. *Statistical Science* 23: 502–535.
- Górski A (2021) Normy compliance w strukturze odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 25: 33-58.
<https://.slaskie.pl>, dostęp dnia 1.06.2024
<https://ctmyslowice.pl>, dostęp dnia 1.06.2024
- Kodeks karny (ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553).
- Lisowska-Kierepka A (2020) Przestępczość jako zjawisko geograficzne? Przegląd badań nad zjawiskiem w świetle wybranych nauk. *Przegląd Geograficzny* 92.
- Mordwa S (2020) Rozmieszczenie i czynniki przestępczości w województwie łódzkim. *Space–Society–Economy* 31: 157-189.
- Porębski A (2021) Analiza skupień zorganizowanych grup przestępczych jako przykład zastosowania metod statystycznych w kryminologii. *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 25: 113-137.
- Pyka R (2018) Górnos Śląsko- Zagłębiowska Metropolia jako innowacja w samorządzie terytorialnym. Szanse i wyzwania pierwszego w Polsce związku metropolitalnego. *Studia Regionalne i Lokalne* 19: 5-25.
- Ratcliffe JH (2010) *Intelligence-Led Policing*. Routledge.
- Sargin S, Temurçin K (2010) Crimes and crime dispersion in urban areas in Turkey, *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 13: 85-87.
- Sypion-Dutkowska N (2010) Bezpieczeństwo publiczne uwarunkowaniem rozwoju lokalnego. Skupiska rozbojów i bójek w Szczecinie. W: *Wybrane problemy rozwoju lokalnego w Polsce północnej*: 170-183.
- Sypion-Dutkowska N (2010) The spatial and temporal car crime analysis in Szczecin (Poland). W: *Selected Aspects of Transformation in Countries of Cent*.

3. Nowoczesne źródła finansowania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw

Modern sources of financing the development of small and medium enterprises

Wioleta Borodulin

Instytut Ekonomii i Finansów, Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wioleta Borodulin: wioleta.borodulin.mail@gmail.com

Słowa kluczowe: crowdfunding, aniołowie biznesu, kapitał

Streszczenie

Sektor małych i średnich przedsiębiorstw pełni kluczową rolę w gospodarce narodowej, wytwarzając znaczącą część PKB i generując liczne miejsca pracy. Mimo to napotyka on w swoim rozwoju na wiele przeszkód, z których jedną z najważniejszych jest niedobór kapitału własnego oraz trudności w pozyskaniu finansowania zewnętrznego. Niniejszy artykuł podkreśla znaczenie sektora MŚP w gospodarce narodowej oraz przedstawia możliwości finansowania rozwoju tych przedsiębiorstw za pomocą nowoczesnych źródeł jakimi są crowdfunding oraz aniołowie biznesu.

1. Wstęp

Małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają istotną rolę w rozwoju oraz modernizacji gospodarki Polski. Stanowią one kluczowy fundament polskiej gospodarki, odpowiadając za niemal połowę wytwarzanego produktu krajowego brutto. (Polskie Radio 2023).

Rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw zależy od wielu czynników zarówno makroekonomicznych jak i mikroekonomicznych. Czynniki te mogą sprzyjać rozwojowi firmy, ale także go hamować. Specyficzne cechy sektora MŚP takie jak niewielki kapitał oraz duże ryzyko (wynikające m.in. z zależności od koniunktury) sprawiają, że jest on szczególnie podatny na bariery rozwoju. Jednym z kluczowych zagrożeń jest bariera finansowa wynikająca z braku własnych środków na rozwój oraz trudności w pozyskiwaniu finansowania z zewnątrz (Smolarek i Dzieńdziora 2011).

Pozyskanie odpowiednich źródeł finansowania, które odpowiadają potrzebom operacyjnym i inwestycyjnym firmy jest niezbędne do jej rozwoju. W celu utrzymania płynności finansowej i zapewnienia ciągłości działania konieczne jest dobranie źródeł finansowania właściwych w ujęciu wartościowym i czasowym (Duliniec 2015). Małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają kluczową rolę w gospodarce, dlatego niezwykle istotne jest, aby potrafiły one uzyskać niezbędne wsparcie dla rozwoju dostosowane do ich specyficznych potrzeb (Smolarek i Dzieńdziora 2011).

9. Źródła finansowania rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce

Wiele firm mierzy się z trudnościami w zdobyciu kapitału na rozwój, a część z przedsiębiorców często napotyka na problemy z uzyskaniem funduszy na rozpoczęcie działalności. Funkcjonowanie przedsiębiorstwa oraz jego rozwój wymagają odpowiedniego finansowania szczególnie w kontekście pozyskania niezbędnego majątku (Szłęczak-Matuszewicz i Felis 2014). Dla skutecznego rozwoju firm konieczne jest posiadanie odpowiedniej ilości kapitału.

Kapitał stanowią środki pieniężne oraz inne zasoby finansowe przekazane przedsiębiorstwu przez jego właścicieli i wierzycieli. W szerszym kontekście kapitał obejmuje wszystkie zasoby zaangażowane w firmie: zarówno te pochodzące z wnętrza jak i z zewnątrz, własne jak i obce, krótko- jak i długoterminowe (Fila i in. 2022).

Podział rodzajów kapitału najczęściej dokonywany jest na podstawie kryteriów takich jak (Fila i in. 2022):

- a) źródło pochodzenia: wewnętrzne, zewnętrzne,

- b) czas dysponowania: kapitał krótkoterminowy, kapitał długoterminowy,
- c) prawo własności: kapitał własny, kapitał obcy,
- d) cel finansowania: kapitał pierwotny, kapitał na bieżącą działalność, kapitał na rozwój.

Podział na kapitał wewnętrzny i zewnętrzny odnosi się do teorii hierarchii finansowania, która zakłada, że przedsiębiorstwa preferują wykorzystanie wewnętrznych źródeł finansowania zanim sięgną po zewnętrzne. Teoria ta opiera się na następujących założeniach (Fila i in. 2022):

- a) Przedsiębiorstwa preferują wykorzystanie swoich wewnętrznych zasobów finansowych takich jak zyski z działalności przed sięgnięciem po zewnętrzne źródła finansowania.
- b) Jeśli zyski zatrzymane w firmie przewyższają potrzeby inwestycyjne to firma w pierwszej kolejności spłaca swoje zobowiązania lub inwestuje nadwyżki w określone przez nią cele.
- c) Jeśli wewnętrzne źródła finansowania są niewystarczające, aby sfinansować inwestycje to firma zazwyczaj najpierw zwraca się o kredyty lub pożyczki, a dopiero potem rozważa zewnętrzne opcje takie jak emisja akcji lub udziałów, aby zwiększyć swoje kapitały własne.

Każde przedsiębiorstwo dąży do przetrwania na rynku i generowania zysków. Problem finansowania dotyka przedsiębiorstwo na każdym etapie działalności. Optymalne dobranie kapitału wymaga określenia bieżących i przyszłych potrzeb finansowych firmy. Konieczna jest także wiedza na temat różnic między poszczególnymi źródłami finansowania (Kowalski 2009).

Przy wyborze zewnętrznych źródeł finansowania należy uwzględnić kilka kluczowych czynników (Kowalski 2009):

- a) dostępność źródeł – rozważane mogą być tylko te rodzaje kapitału obcego, które są rzeczywiście dostępne dla firmy,
- b) elastyczność źródeł finansowania - źródło finansowania powinno umożliwiać dostosowanie przepływu środków do potrzeb firmy oraz kosztów obsługi do jej bieżących możliwości płatniczych,
- c) koszty – istotne jest uwzględnienie kosztów pozyskania i obsługi wybranego źródła finansowania,
- d) efekt dźwigni finansowej - wykorzystanie zadłużenia w rozwoju firmy może podnieść rentowność jej kapitałów własnych,
- e) ryzyko obsługi zadłużenia - większe zadłużenie oznacza wyższe ryzyko finansowe; wraz ze wzrostem zadłużenia, dostawcy kapitału mogą żądać wyższego oprocentowania.

Źródła finansowania rozwoju przedsiębiorstw przedstawione są w Tab.1.

Tab.1. Źródła finansowania rozwoju przedsiębiorstw (Szyszko i Szczepański 2003).

Wewnętrzne		Zewnętrzne			
		własne		obce	
transformacje majątku	bieżące wpływy	tradycyjne	emisja akcji/udziałów	rynek kapitałowy	kredyty i pożyczki długoterminowe
	odpisy amortyzacyjne		dotacje		emisja obligacji
	sprzedaż zbędnego majątku		wkłady wpisowe	rynek pieniężny	kredyty i pożyczki krótkoterminowe
	przyspieszenie obrotu kapitału		dopłaty akcjonariuszy/udziałowców		emisja papierów komercyjnych
kształtowanie kapitału	zatrzymanie zysku	alternatywne	aniolowie biznesu	rynek towarowy	kredyt dostawcy
	kształtowanie długookresowych rezerw		venture capital		kredyt odbiorcy
				finansowanie hybrydowe	alternatywne
					faktoring

W 2020 roku 69,30 proc. przedsiębiorców sektora MŚP korzystało ze środków własnych przy finansowaniu działalności. Pozostali natomiast wykorzystywali (Skowrońska 2023):

- a) środki z zagranicy - 5,19 proc.
- b) kredyty i pożyczki - 7,33 proc.
- c) leasing finansowy - 3,98 proc.
- d) środki budżetowe - 5,19 proc.
- e) inne źródła - 2,70 proc.
- f) nakłady niesfinansowane - 2,69 proc.

Spośród przedsiębiorstw jakie zostały utworzone w 2021 r., w pierwszym roku działalności nakłady na rzeczowe aktywa trwałe poniosło 22,4 proc. podmiotów. Natomiast źródłem finansowania inwestycji były (Skowrońska 2023):

- a) środki własne - 83,7 proc.
- b) kredyty i pożyczki krajowe - 6,2 proc.
- c) środki bezpośrednio z zagranicy - 1,8 proc.
- d) inne środki - 8,2 proc.

W gospodarce rynkowej funkcjonowanie i rozwój firmy są ściśle związane z zarządzaniem posiadanymi aktywami oraz ich ciągłym zwiększaniem i odnawianiem. W związku z tymi procesami konieczne jest znalezienie optymalnego źródła finansowania. Pozyskiwanie kapitału, zarządzanie nim i jego efektywne wykorzystanie wymagają zrozumienia i przestrzegania jego fundamentalnych funkcji, co umożliwi uniknięcie zaburzeń równowagi finansowej (Fila i in. 2022).

10. Crowdfunding jako nowoczesne źródło finansowania rozwoju przedsiębiorstw

Choć pojęcie finansowania społecznościowego jest stosunkowo nowe, to mechanizm ten jest już dobrze znany i powszechnie wykorzystywany. Polega on na wykorzystaniu siły społeczności do finansowania różnych celów za pomocą drobnych wpłat, na przykład składkowego prezentu czy wsparcia pomysłu przez członków rodziny i przyjaciół. Proces ten polega zatem na zaangażowaniu się wielu osób do udziału we wspólnym przedsięwzięciu (Dziuba 2014).

Crowdfunding polega na łączeniu osób poszukujących wsparcia finansowego ze społecznością, która może to wsparcie udzielić poprzez indywidualne zaangażowanie finansowe jej członków. Kluczową rolę odgrywa umiejętność budowania długofalowej relacji ze społecznością, co w efekcie prowadzi do uzyskania finansowania z jej wpłat (Płoska 2020).

Jedną z kluczowych cech finansowania społecznościowego często podkreślaną w literaturze jest wykorzystanie technologii informatycznych. To właśnie dzięki nim ta forma finansowania szybko rozwija się w społeczeństwach informacyjnych. Wszystkie operacje związane z pozyskiwaniem środków przez crowdfunding odbywają się online. Postępujący rozwój technologii, a zwłaszcza powszechny dostęp do Internetu jest niezbędny do popularyzacji crowdfundingu. Dane GUS z 2021 roku pokazują, że około 92% gospodarstw domowych i ponad 98% przedsiębiorstw w Polsce miało dostęp do Internetu w porównaniu do 67% i 94% w 2011 roku. Podobnie odsetek regularnych użytkowników Internetu wzrósł z 58% w 2011 roku do prawie 84% w 2021 roku. Globalna sieć internetowa przyczynia się do globalizacji tego zjawiska (Fila i in. 2022).

Crowdfunding umożliwia zaangażowanie internetowych inwestorów w rozwój określonego przedsięwzięcia lub projektu, co może prowadzić do wzajemnego transferu wiedzy. Środki w ramach finansowania społecznościowego mogą być zbierane zarówno przez lokalne i krajowe platformy jak i również te o zasięgu międzynarodowym (Fila i in. 2022). Platformy crowdfundingowe zostały stworzone, aby finansować start-upy oraz małe i średnie przedsiębiorstwa zwłaszcza w obszarach charakteryzujących się wysokim poziomem innowacyjności i/lub posiadających określoną społeczność klientów sympatyzujących z danym projektem (Górny 2023). Do najbardziej znanych platform crowdfundingowych na świecie należą (Dec 2015):

- a) Kickstarter.com,
- b) Cofundo,
- c) Quirky,
- d) Microventures,
- e) Pozible,

- f) Fansnextdoor,
- g) Indiegogo,
- h) 33needs
- i) platformy WiSEED, GrowVC (platformy hybrydowe łączące cechy venture capital i crowdfundingu).

W praktyce gospodarczej crowdfunding może być realizowany poprzez różnorodne modele, z których każdy dąży do osiągnięcia określonych celów. Różnią się one także strategiami wynagradzania uczestników oraz motywacjami do ich udziału w kampaniach. Crowdfunding stanowi połączenie różnych modeli biznesowych, jednak najczęściej dominuje submodel *social lending*, co prowadzi do częstego utożsamiania tych dwóch pojęć (Jasiuk i Wosiek 2022).

W literaturze przedmiotu najczęściej wymienianymi rodzajami crowdfundingu są (Dec 2015):

- a) crowdfunding donacyjny,
- b) crowdfunding oparty na nagrodach/wynagrodzeniu,
- c) crowdfunding oparty na pożyczce,
- d) crowdfunding udziałowy,
- e) crowdfunding przedsięwzięciowy.

Najczęściej stosowanym modelem w praktyce jest model donacyjny, który polega na uruchomieniu platformy umożliwiającej komunikację z potencjalnymi darczyńcami. W tradycyjnym ujęciu donatorzy nie otrzymują wynagrodzenia za swoje wsparcie finansowe, a ich motywacją jest działalność filantropijna. W zmodyfikowanej wersji modelu donacyjnego uczestnicy są nagradzani niefinansowo, co oznacza, że darczyńcy wpłacają środki, inwestując jednocześnie w konkretny projekt (Jasiuk i Wosiek 2022).

W przypadku crowdfundingu opartego na nagrodach reakcje osób udzielających wsparcia finansowego przedsiębiorcom zazwyczaj wynikają z intencji dobroczynnych. Wiele osób angażujących się w tego typu crowdfunding nie tylko inwestuje pieniądze, ale także poświęca swój czas i wiedzę ekspercką. W przypadku projektów biznesowych istnieje szansa na uzyskanie zwrotu z inwestycji, jeśli wspierany pomysł odniesie sukces i będzie rozwijany jako działalność gospodarcza (Dec 2015).

Model pożyczkowy umożliwia uzyskanie pożyczek społecznościowych lub mikrokredytów bez udziału tradycyjnych instytucji finansowych. Platforma lendingowa łączy inwestorów z osobami fizycznymi i przedsiębiorcami poszukującymi finansowania swoich projektów. Motywacją uczestników inwestujących środki finansowe jest chęć osiągnięcia relatywnie wysokiego zwrotu z zainwestowanych pieniędzy. Warunki pożyczki takie jak oprocentowanie, kwota i czas spłaty są ustalane z góry. Zwrot pożyczki wraz z odsetkami następuje tylko w przypadku sukcesu projektu, a gwarancja zwrotu zainwestowanego kapitału zależy od polityki platformy crowdfundingowej. Inwestorzy często ponoszą pełne ryzyko, gdy projekt się nie powiedzie, jednak ich głównym celem pozostaje osiągnięcie zysku (Dec 2015).

Crowdfunding udziałowy opiera się na finansowaniu udziałowym, gdzie inwestorzy oczekują np. podziału dochodów firmy, udziału w przyszłych dochodach ze sprzedaży dóbr lub usług czy ogólnie udziału w zyskach. W ramach gratyfikacji inwestorzy mogą otrzymać pakiet akcji spółki, licencje lub inne papiery wartościowe. W tym modelu osoby zaangażowane kapitałowo w projekt stają się jego współwłaścicielami. Inwestorzy proporcjonalnie do kwoty inwestycji otrzymują udziały w projekcie. Ich głównym celem jest dążenie do zwiększenia wartości firmy lub projektu, w który zainwestowali. Wspierający nie tylko przekazują środki, ale aktywnie uczestniczą w rozwoju projektu, udostępniając swoją wiedzę ekspercką i kontakty, choć praktycznie ich rola ogranicza się do doradztwa, gdyż wszystkie decyzje ostateczne należą do pomysłodawcy (Dec 2015).

W przypadku crowdfundingu przedsięwzięciowego inwestorzy pełnią rolę presumentów, czyli osób, które chcą uzyskać dostęp do produktów lub usług przed oficjalnym wprowadzeniem ich na rynek. Z tego powodu często aktywnie angażują się w proces rozwoju produktów, otrzymując w zamian pierwszeństwo w ich nabyciu jeszcze przed ich udostępnieniem na rynku (Dec 2015).

Etapy uzyskiwania funduszy poprzez model crowdfundingowy kształtują się następująco (Dec 2015):

- a) Etap pierwszy – wybór odpowiedniej platformy crowdfundingowej, która najlepiej odpowiada charakterowi projektu. Każda z tych platform może być skoncentrowana na różnych dziedzinach, dlatego kluczowe jest znalezienie tej właściwej.
- b) Etap drugi - ustalenie realistycznego celu finansowego oraz odpowiedniego limitu czasowego na jego osiągnięcie. Istotne jest unikanie zbyt wygórowanych lub zbyt niskich oczekiwań, które mogą negatywnie wpłynąć na sukces kampanii.
- c) Etap trzeci - stworzenie reklamy, która przedstawi projekt lub zamierzenie biznesowe. Preferowaną formą reklamy są filmy, które zazwyczaj osiągają większy sukces niż inne formy marketingu.
- d) Etap czwarty - przygotowanie atrakcyjnych nagród dla potencjalnych inwestorów, co ma na celu zachęcić ich do dokonania inwestycji.
- e) Etap piąty – rozpowszechnienie kampanii, które ma na celu dotarcie do potencjalnych inwestorów. Zalecane jest korzystanie ze współczesnych form komunikacji takich jak media społecznościowe.
- f) Etap szósty - utrzymywanie stałego kontaktu z inwestorami, dostarczając im regularnych aktualizacji dotyczących postępów projektu oraz informacji o zebranych środkach.

Crowdfunding w Polsce i na całym świecie rozwija się dynamicznie, co potwierdzają kolejne rekordowe kwoty pozyskiwanego finansowania. Zwiększająca się wartość oraz liczba projektów objętych wsparciem świadczą o tym, że ten model finansowania spełnia potrzeby rynku, umożliwiając szybką realizację różnorodnych wizji i projektów. Co istotne, prowizje pobierane są z zebranej kwoty, co oznacza, że inicjatorzy zbiórek początkowo inwestują głównie w prezentację wizualną swojego projektu, ograniczając tym samym koszty początkowe (Cordela 2016).

11. Aniołowie biznesu w finansowaniu rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw

Aniołowie biznesu to z reguły doświadczeni inwestorzy posiadający bogate doświadczenie biznesowe oraz wysoki status majątkowy. Mogą to być zarówno przedsiębiorcy prowadzący własną działalność jak i menedżerowie z dużym doświadczeniem w branży. Szukają oni nowych i atrakcyjnych możliwości inwestowania zgromadzonych środków w perspektywiczne projekty czy start-upy (Dec 2015).

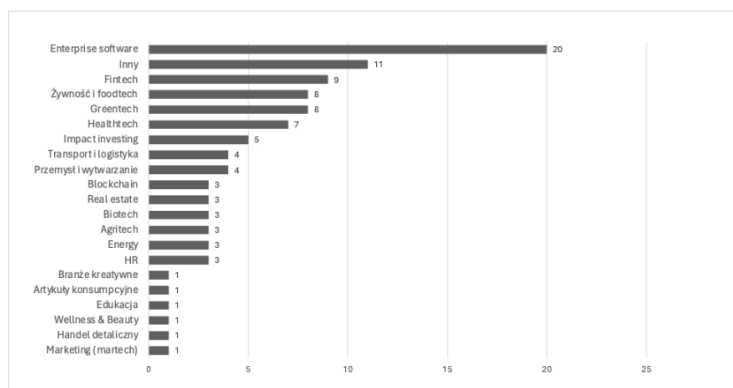
Anioł biznesu zazwyczaj angażuje się w projekt na okres od 3 do 6 lat, inwestując kwoty, które zazwyczaj nie przekraczają 1 miliona USD. Po tym czasie sprzedaje on swoje udziały, starając się, aby ich wartość była jak najwyższa, co jest możliwe do osiągnięcia dzięki rozwojowi firmy. Inwestycje aniołów biznesu często dotyczą projektów o wysokich stopach zwrotu, mimo że najczęściej wiążą się one z wysokim ryzykiem inwestycyjnym (Dec 2015).

Aniołowie biznesu umożliwiają realizację innowacyjnych pomysłów, na które trudno pozyskać środki z tradycyjnych źródeł finansowania takich jak banki czy fundusze venture capital. Wśród najbardziej znanych firm, które na wczesnych etapach rozwoju były wspierane przez aniołów biznesu znajdują się: Apple, eBay, Google, Amazon.com, Dell, Yahoo! i Skype (Szul 2011). Tacy inwestorzy zazwyczaj finansują projekty, które dobrze rozumieją i do których mogą wnieść znaczącą wartość dodaną. Z tego powodu wybierane przez nich sektory i branże często pokrywają się z ich dotychczasowym doświadczeniem, wiedzą oraz zainteresowaniami (Gemra i in. 2022). Aniołowie biznesu najczęściej inwestują w (Dec 2015):

- a) wysokotechnologiczne przedsięwzięcia, które są zwykle powiązane z branżami, w których osiągnęli sukces i mają dużą wiedzę,
- b) firmy na wczesnym etapie rozwoju,
- c) projekty lub firmy działające w ich miejscu zamieszkania lub w jego pobliżu.

Na Rys. 1 przedstawiono sektory, w które inwestowali aniołowie biznesu w roku 2022 ze wskazaniem procentowego udziału.

Aniołowie biznesu mogą odgrywać kluczową rolę jako pośrednicy w pozyskiwaniu dalszego finansowania dla przedsiębiorstw lub projektów, zwłaszcza gdy są to firmy bez dużego doświadczenia biznesowego i bez wcześniejszych kontaktów z inwestorami. Ważne jest, aby anioł biznesu aktywnie wspierał firmę w znalezieniu dodatkowego inwestora, gdyż może zmniejszyć to potencjalne ryzyko inwestycyjne (Dec 2015).

Rys. 1. Sektory, w które inwestowali aniołowie biznesu w 2022 roku (Raport Jak inwestują najlepsi aniołowie biznesu w Polsce? Polski rynek aniołów biznesu w 2022 roku).

W Polsce większość aniołów biznesu działa w ramach organizacji, które pośredniczą w kontaktach między inwestorami a podmiotami poszukującymi wsparcia. Do takich grup należą m.in. Lewiatan Business Angels, PoIBAN Business Angels Group oraz Sieć Aniołów Biznesu Amber. Nawiązanie kontaktu z nimi jest zazwyczaj proste i wymaga jedynie wypełnienia formularza zgłoszeniowego na ich stronie internetowej (EY Polska 2022).

Rola anioła biznesu w zapewnieniu luki kapitałowej nie jest także pozbawiona wyzwań. Przedsiębiorcy poszukujący finansowania w tej formie dostrzegają zarówno zalety jak i zagrożenia, w tym (Fila i in. 2022):

- a) możliwość utraty pełni suwerenności w zarządzaniu działalnością przedsiębiorstwa, wynikająca z konieczności odsprzedania części udziałów,
- b) potencjalne trudności w współpracy z aniołem biznesu - inwestorzy zazwyczaj angażują się aktywnie w proces inwestycyjny i oczekują udziału w zarządzaniu przedsięwzięciem. Brak współpracy między inwestorem a przedsiębiorcą może uniemożliwić osiągnięcie sukcesu na rynku.

Aniołowie biznesu, zwracając uwagę na innowacyjne przedsięwzięcia stymulują rozwój gospodarki opartej na innowacjach. Ich zaangażowanie najczęściej wynika z chęci samorealizacji oraz możliwości eksploracji obszarów nowych technologii. Poprzez udzielanie wsparcia finansowego i merytorycznego aniołowie biznesu stanowią istotne źródło kapitału i know-how dla początkujących przedsiębiorców. Dzięki ich zaangażowaniu nowe firmy mogą nie tylko pozyskać potrzebne środki, ale także skorzystać z cennych wskazówek i doświadczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej (Szul 2011).

12. Podsumowanie i wnioski

Małe i średnie przedsiębiorstwa są fundamentalne dla rozwoju i modernizacji polskiej gospodarki, generując niemal połowę krajowego PKB szczególnie w sektorach usług i handlu. Dla tego typu firm kluczowe jest odpowiednie finansowanie, które umożliwia utrzymanie płynności finansowej i ciągłości działalności. Bariery w rozwoju przedsiębiorstw często okazuje się brak kapitału oraz trudności w dostępie do zewnętrznych źródeł finansowania zwłaszcza w kontekście ich podatności na zmiany koniunkturalne.

Polska jest jednym z krajów europejskich, gdzie powstaje najwięcej nowych firm. Jeszcze niedawno głównymi dostawcami kapitału dla nowych przedsiębiorców byli głównie profesjonalni inwestorzy. Dzięki pojawieniu się crowdfundingu w Polsce przedsiębiorcy zyskali dostęp do atrakcyjnego źródła finansowania, oferującego korzyści takie jak łatwość i szybkość ubiegania się o środki finansowe, weryfikacja zasadności projektu, bezpośredni kontakt z potencjalnymi klientami oraz promocja projektu.

Aniołowie biznesu jako inwestorzy prywatni odgrywają istotną rolę w wsparciu małych i średnich przedsiębiorstw poprzez dostarczanie im kapitału i know-how. Ich zaangażowanie nie tylko

finansuje interesujące inicjatywy, ale również przekłada się na transfer wiedzy i doświadczenia, co jest nieocenione dla młodych, rozwijających się firm.

Podsumowując, współcześnie zarówno przyszli przedsiębiorcy jak i istniejące podmioty z sektora małych i średnich przedsiębiorstw mają dostęp do różnorodnych form finansowania. Istotne jest dopasowanie metody finansowania do indywidualnych potrzeb, celów i zakresu zapotrzebowania na kapitał. Dopasowanie odpowiedniej strategii finansowania do specyfiki prowadzonej działalności jest kluczowym czynnikiem sukcesu w realizacji planów biznesowych oraz osiągnięciu stabilności finansowej.

13. Literatura

- Cobin Angels (2023) Jak inwestują najlepsi aniołowie biznesu w Polsce? Polski rynek aniołów biznesu w 2022 roku: 26.
- Dec P (2015) Nowoczesne metody finansowania działalności przedsiębiorstw, Struktura kapitału w przedsiębiorstwie w warunkach ekspansji, kryzysu i zjawisk upadłościowych: 178-187.
- Duliniec A (2015) Wybór źródeł finansowania a optymalna struktura kapitału w przedsiębiorstwie, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia 74(2): 73.
- Dziuba D (2014) Wstęp do ekonomiki crowdfundingu. Modele finansowania społecznościowego: 10.
- EY Polska (2022) Fundusze venture capital i aniołowie biznesu. Wady i zalety. https://www.ey.com/pl_pl/strategy/fundusze-venture-capital-i-aniołowie-biznesu
- Fila J, Grzegorzczak E, Padaszyńska M (2022) Wybrane źródła finansowania mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce: 24-39.
- Gemra K, Krawczyk D, Ługowski R (2022) Aniołowie biznesu w Polsce, Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie 16: 6.
- Górny M (2023) Finansowanie społecznościowe (crowdfunding) – sposób pozyskania kapitału na rozwój <https://biz.legalis.pl/finansowanie-społecznościowe-crowdfunding-sposob-pozyskania-kapitału-na-rozwoj/>
- Jasiuk E, Wosiek R (2022) Crowdfunding jako źródło finansowania przedsiębiorstw w Polsce – problemy ekonomiczne i prawne, Ius Novum 16(1): 30.
- Kędzińska-Szczepaniak A, Szopik-Depczyńska K (2017) Polskie platformy crowdfundingowe na przykładzie Polakpotrafi.pl, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia 5(89): s. 46.
- Kordela D (2016) Crowdfunding w Polsce – koncepcja finansowania społecznościowego. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 436: 152.
- Kowalski S (2009) Źródła finansowania sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce z uwzględnieniem funduszy strukturalnych UE, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 76: 160-161.
- Płoska A (2020) Kobieta z tłumy: Zrealizuj kampanię crowdfundingową w 4 krokach: 28.
- Polskie Radio (2023) Małe i średnie firmy to trzon polskiej gospodarki. Ich udział w tworzeniu PKB systematycznie rośnie. <https://polskieradio24.pl/artykul/3290141,male-i-srednie-firmy-to-trzon-polskiej-gospodarki-ich-udzial-w-tworzeniu-pkb-systematycznie-rosnie>
- Skowrońska A (2023) Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce: 8.
- Smolarek M, Dzieńdziora J (2011) Wybrane zewnętrzne źródła finansowania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie 2: 7-9.
- Szlęzak-Matuszewicz J, Felis P (2014) Finansowanie przedsiębiorstwa. Ujęcie teoretyczno-praktyczne 1: 11.
- Szul E (2011) Anioły biznesu – ich znaczenie w rozwoju przedsiębiorczości, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 18: 325.
- Szyszek L, Szczepański J (2003) Finanse przedsiębiorstwa: 67.

4. Kryzysy gospodarcze XX i XXI wieku

Economic crises in the 20th and 21st centuries

Wioleta Borodulin

Instytut Ekonomii i Finansów, Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wioleta Borodulin: wioleta.borodulin.mail@gmail.com

Słowa kluczowe: ekonomia, finanse, historia

Streszczenie

Kryzysy gospodarcze nieustannie pojawiają się w historii ludzkości i bez wątpienia stanowią one wyzwanie dla dotkniętych nimi gospodarek. Niezależnie od epoki czy regionu, gospodarki światowe doświadczały różnych form kryzysów, które niejednokrotnie wstrząsnęły ich fundamentami. W niniejszym artykule ukazano przebieg najważniejszych załamań gospodarczych w historii jakimi były: kryzys gospodarczy z 1929 r., kryzysy naftowe lat siedemdziesiątych XX wieku oraz kryzys finansowy z lat 2007-2009 oraz wskazano najważniejsze implikacje dla rozwoju gospodarczego dotkniętych nimi państw.

1. Wstęp

Historia gospodarki światowej obfituje w momenty wielkich zawirowań, które na trwałe zmieniły jej ekonomiczny krajobraz. Wiek XX i początek XXI stulecia przyniosły kilka znaczących kryzysów gospodarczych, które wstrząsnęły fundamentami globalnych rynków finansowych i miały dalekosiężne konsekwencje społeczne oraz polityczne.

Pojęcie „kryzys” pochodzi od greckiego słowa *krisis* i oznacza „przesilenie, moment rozstrzygający, okres przełomu, załamanie się dotychczasowej linii rozwoju” (Nowa encyklopedia powszechna PWN 1995).

Z perspektywy ekonomii, kryzys gospodarczy to zjawisko polegające na zahamowaniu wzrostu gospodarczego, które jest elementem cyklu koniunkturalnego (Milewski 2008). Zgodnie z teorią cyklu gospodarczego kryzysy ekonomiczne mają tendencję do pojawiania się w krótkich cyklach co 8–11 lat lub w długich cyklach co 30–40 lat (Wague 2009). W ekonomii rozumie się, że zmienne takie jak dochód narodowy, produkcja, konsumpcja, zatrudnienie czy inwestycje nie wykazują stałego wzrostu, ale zmieniają się w sposób cykliczny. Te wahania są znane jako cykle koniunkturalne i zazwyczaj obejmują cztery główne fazy: kryzys, depresję, ożywienie oraz rozkwit (Milewski 2008).

Warta uwagi jest również teoria, która rozszerza opis zjawisk kryzysowych, definiując je jako sytuacje, w których w gospodarce występuje jeden lub więcej z poniższych czynników (Iwanicz-Drozdowska 2000):

- a) gwałtowny spadek cen aktywów
- b) deflacja lub dezinflacja,
- c) upadek dużych instytucji finansowych i niefinansowych,
- d) zaburzenia na rynku walutowym.

Zgodnie z tą teorią kryzys gospodarczy może być rozumiany jako zjawisko, które może rozwijać się stopniowo lub wystąpić nagle. Takie zdarzenia stwarzają zagrożenie dla różnych obszarów życia gospodarczego i często wiążą się z okresowym spadkiem aktywności gospodarczej (Iwanicz-Drozdowska 2000).

Kryzysy gospodarcze mają charakter cykliczny i znacząco oddziałują na globalną gospodarkę. Przyczyny ich powstawania są różnorodne, ale często wynikają z następujących czynników (Wague 2009):

- a) niewłaściwej polityki monetarnej realizowanej przez jeden lub kilka banków centralnych w krajach rozwiniętych, obejmującej zbyt niskie stopy procentowe i nieoptymalne inwestycje, które mogą prowadzić do tworzenia się baniek finansowych wskutek nadmiernych inwestycji,
- b) nakładających się kryzysów w sektorze bankowym, na rynkach papierów wartościowych, towarowych oraz walutowych,
- c) nagłych zmian politycznych, a także błędów w polityce gospodarczej.

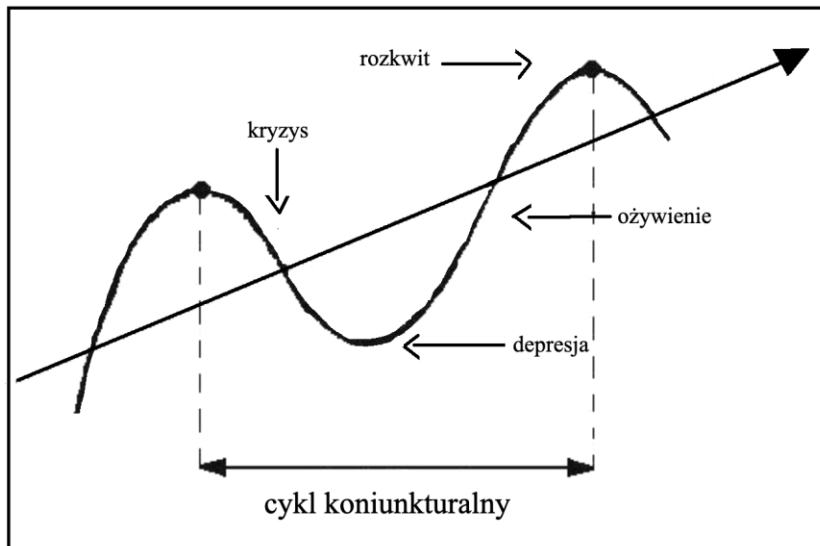
W historii ekonomii kryzysy gospodarcze występują regularnie. Choć przez ostatnie stulecia gospodarki światowe doświadczyły wielu takich wydarzeń, to tylko niektóre z nich ze względu na ich skalę lub szczególny charakter na trwałe zapisały się w historii gospodarczej.

W niniejszym artykule ukazano przebieg najważniejszych załamań gospodarczych w historii jakimi były: kryzys gospodarczy z 1929 r., kryzysy naftowe lat siedemdziesiątych XX wieku oraz kryzys finansowy z lat 2007-2009 oraz wskazano najważniejsze implikacje dla rozwoju gospodarczego dotkniętych nimi państw.

2. Przesłanki kryzysów gospodarczych

Karol Marks, uważany za ojca nowoczesnej teorii cyklu koniunkturalnego zauważył, że przed rewolucją przemysłową w XVIII wieku fazy wzrostu i kryzysu ekonomicznego nie były regularne. W tamtych czasach kryzysy ekonomiczne wybuchały zazwyczaj w wyniku wojen lub konfiskat majątku przez władców, nie zaś z powodu systematycznych zmian w stanie majątkowym firm jak to ma miejsce dzisiaj. Marks doszedł do wniosku, że regularne cykle koniunkturalne pojawiły się wraz z nowoczesnym przemysłem i są nieodłącznym elementem gospodarki kapitalistycznej (Rothbard 1969).

Prawo kryzysów w gospodarce kapitalistycznej objawia się poprzez cykliczność produkcji. Karol Marks wyróżniał następujące fazy cyklu gospodarczego: „Życie przemysłu przekształca się w szereg kolejnych okresów średniego ożywienia, pomyślności, nadprodukcji, kryzysu i zastoju”. Uznając nadprodukcję za główną przyczynę kryzysu cykl gospodarczy można podzielić na cztery fazy: kryzys, depresja, ożywienie i rozkwit (Barczyk i Kowalczyk 1984). Schemat cyklu koniunkturalnego przedstawiono na Rys. 1.

Rys. 1. Cykl koniunkturalny (Raróg 2013).

W przeciwieństwie do perspektywy marksistowskiej ekonomiści liberalni postulują, że system gospodarczy posiada inherentną zdolność do samoregulacji. W XVIII wieku Adam Smith, kluczowy przedstawiciel teorii liberalnej sformułował koncepcję niewidzialnej ręki, która opisuje

mechanizm automatycznej regulacji rynku, umożliwiający osiągnięcie równowagi bez potrzeby zewnętrznej interwencji. Obecnie ekonomiści liberalni kontynuują tę ideę, podkreślając, że minimalna interwencja rządu i swobodny rynek są kluczowe dla osiągnięcia optymalnych rezultatów gospodarczych (Wague 2009).

Współcześni ekonomiści, pomimo różnic w poglądach na przyczyny cyklu koniunkturalnego zgadzają się co do jednej fundamentalnej kwestii: cykle te są głęboko zakorzenione w gospodarce wolnorynkowej. Marks przewidywał, że kryzysy będą trwałe, dopóki masy nie zbuntują się i nie zniszczą kapitalistycznego systemu. (Rothbard 1969). Przekonanie Karola Marksa o konieczności odrzucenia kapitalizmu umocnił wielki kryzys gospodarczy z lat 1929-1933. W tym okresie J. M. Keynes sformułował istotne wnioski, wskazując, że nieskrępowany rynek prowadzi do głębokich i długotrwałych recesji. Jako rozwiązanie tego problemu zasugerował on interwencję państwa, które powinno przejąć odpowiedzialność za regulowanie gospodarki, w szczególności poprzez zarządzanie popytem. W efekcie na znaczeniu zyskała koncepcja państwa opiekuńczego. Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczął się tzw. złoty wiek kapitalizmu, jednak w latach osiemdziesiątych monetaryzm oraz nowa ekonomia klasyczna ponownie podkreśliły nadrzędność nieskrępowanego rynku (Pangsy-Kania 2004).

Współczesne wahania koniunkturalne są złożonymi procesami, które mogą być wyjaśniane przez teorie egzogeniczne i endogeniczne. Teorie egzogeniczne zakładają, że gospodarka rynkowa dąży do równowagi, a wahania są wynikiem czynników zewnętrznych, takich jak błędy w polityce fiskalnej i monetarnej. Z kolei teorie endogeniczne głoszą, że gospodarka jest z natury niestabilna, a wahania wynikają z wewnętrznych dynamik systemu gospodarczego. Chociaż czynniki zewnętrzne mogą wpływać na koniunkturę, ich rola jest uznawana za drugorzędą, a głównym źródłem fluktuacji są mechanizmy endogeniczne, które mogą wzmacniać lub osłabiać efekty działania czynników zewnętrznych (Pałaszewski 2009).

3. Wielki kryzys gospodarczy (1929-1933)

Wielki kryzys gospodarczy, który rozpoczął się w 1929 roku w wyniku załamania na giełdzie w Nowym Jorku był jednym z największych i najbardziej dotkliwych kryzysów gospodarczych w historii świata. Bezpośrednim wydarzeniem, które spowodowało załamanie się globalnych rynków był słynny krach na Wall Street w Stanach Zjednoczonych zwany również "czarnym czwartkiem".

Banki początkowo próbowały opanować falę paniki poprzez zakup akcji, jednakże 29 października 1929 roku (w tzw. "czarny wtorek") nie były już w stanie skutecznie zareagować. W pierwszych dniach kryzysu wartość akcji na Dow Jones Industrial Average spadła o 30%, a do połowy listopada zmalała aż do 50% swojej pierwotnej wartości. Efektem tego było bankructwo wielu firm oraz straty majątkowe osób, które ulokowały swoje oszczędności na giełdzie. Decyzja amerykańskich firm o zaprzestaniu inwestycji w Europie miała natychmiastowe konsekwencje dla gospodarki krajów europejskich (Jedlińska 2023).

W reakcji na kryzys monopolisci ograniczyli produkcję, zaś w sektorach nieobjętych monopolami, głównie w rolnictwie, doszło do nadprodukcji i spadku cen. Jednocześnie próby powrotu do złotej waluty podjęte po pierwszej wojnie światowej spowodowały powstanie deflacyjnego systemu pieniężnego. Rolnicy, starając się zdobyć środki na spłatę zobowiązań, których względny ciężar znacząco wzrósł zwiększali produkcję, co jedynie pogłębiało kryzys. W tym kontekście zawiodła zasadność mechanizmu rynkowego. Jego istotą było to, że wzrost cen miał stymulować wzrost produkcji, a spadek działać hamująco. W sytuacji, gdy część gospodarki zareagowała na spadek cen wzrostem produkcji, mechanizm rynkowy okazał się nieskuteczny (Morawski 2003).

Wydarzenie to spowodowało odejście od liberalnej polityki gospodarczej na rzecz interwencjonizmu państwowego, czyli manipulowania koniunkturą przez państwo przy jednoczesnym utrzymaniu umiarkowanej inflacji. Wykorzystano fakt, że kryzys i inflacja, chociaż oba niekorzystne, były przeciwieństwami, co umożliwiło zwalczanie jednego poprzez oddziaływanie na drugie. W tym okresie pojawiła się nowa strategia gospodarcza – keynesizm, wywodząca swoją nazwę od nazwiska Johna M. Keynesa. Inflacja i bezrobocie były postrzegane jako zjawiska wzajemnie powiązane: kosztem nieco wyższej inflacji możliwe było zmniejszenie bezrobocia i vice

versa. Celem głównym polityki gospodarczej stało się osiągnięcie pełnego zatrudnienia, a w tym celu keynesiści byli gotowi tolerować inflację w pewnym, wyższym niż dotychczas zakresie (Morawski 2003).

Analiza wydarzeń poprzedzających wielki kryzys gospodarczy wskazuje na dwa kluczowe czynniki: nieprawidłową politykę gospodarczą oraz inżynierię finansową. Nieodpowiednio prowadzona od lipca 1929 roku do marca 1933 roku polityka pieniężna, począwszy od pierwotnej ekspansji pieniężnej, a zakończywszy na gwałtownej restrykcji spowodowała spadek podaży pieniądza o ponad jedną trzecią. Pierwsze oznaki niekorzystnych decyzji pojawiły się na amerykańskiej giełdzie w październiku 1929 roku. Federalny Bank Rezerwy Stanów Zjednoczonych kontynuował restrykcyjną politykę pieniężną w celu obniżenia cen akcji. Dodatkowo, inżynieria finansowa zwiększyła ryzyko inwestycyjne poprzez umożliwienie zwiększania akcji kredytowej. Brak odpowiedniego monitorowania inwestycji przez banki i przedsiębiorstwa oraz brak ustalania ceny kredytu według popytu i podaży skutkowało nadmiernymi inwestycjami w dobra produkcyjne i kapitałowe. W efekcie spadku zatrudnienia w przemyśle, obniżenia dochodów osobistych i spadku popytu nastąpił kryzys nadprodukcji (Panicz 2013).

Warto rozważyć jak ówczesna sytuacja wpłynęła na gospodarkę Polski. W pierwszej połowie lat trzydziestych w kraju stosowano tradycyjną politykę gospodarczą oraz deflacyjną politykę walutową. Decyzje te były częściowo wynikiem niechęci Józefa Piłsudskiego do eksperymentów w tej dziedzinie, gdyż uważał on, że silna waluta jest symbolem mocnej gospodarki. Ponadto istniało przekonanie, że najlepszą reakcją na kryzys, który miał swoje zewnętrzne źródła jest po prostu go przeczekać. Władze podejmowały jedynie ograniczone działania, takie jak próby oddłużenia sektora rolniczego (Morawski 2003).

Po śmierci Piłsudskiego w 1935 roku oraz rozpadzie złotego bloku w 1936 roku sytuacja uległa zmianie. Nowy wicepremier i minister skarbu Eugeniusz Kwiatkowski rozpoczął realizację Planu Czteroletniego, który obejmował budowę Centralnego Okręgu Przemysłowego. Podobne inicjatywy podejmowano także w innych państwach Europy Wschodniej często uzasadniane potrzebami obronnymi, jak na przykład węgierski Program z Győr z 1938 roku (Morawski 2003).

4. Kryzysy naftowe lat siedemdziesiątych XX wieku

Gospodarczy rozkwit w pierwszych dekadach po wojnie opierał się między innymi na taniej energii. Ceny ropy naftowej były niskie i stabilne dzięki porozumieniu zawartemu przez firmy naftowe już w 1928 roku. Zgodnie z tym porozumieniem cena ropy na światowych rynkach miała odpowiadać cenie ropy w Zatoce Meksykańskiej powiększonej o koszty transportu do miejsca zakupu. Taki system chronił interesy producentów ropy z Teksasu. Ustalenia te utrzymywały się aż do 1973 roku, gdy kontrolę nad cenami przejęła Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową (OPEC) (Morawski 2003).

Powojenny rozwój gospodarczy był w dużej mierze napędzany tanimi źródłami energii, co pozwalało na utrzymanie niskiej inflacji dzięki niskim kosztom produkcji i transportu towarów. W 1973 roku rozpoczął się kryzys, kiedy to kraje zrzeszone w OPEC znacząco podniosły ceny ropy naftowej. Było to związane z wojną izraelsko-arabską, która wybuchła w październiku 1973 roku. Państwa OPEC zawiesiły dostawy ropy do krajów wspierających Izrael, takich jak Stany Zjednoczone i państwa Europy Zachodniej. W rezultacie ceny ropy gwałtownie wzrosły, co wywołało kryzys w globalnej gospodarce zależnej od ropy i spowodowało natychmiastowy wzrost inflacji (Kaliński 2000).

Wszystkie wady związane z rozwojem gospodarczym opartym na taniej energii ujrzały światło dzienne. Kryzys dotknął całą globalną gospodarkę. Najbardziej rozwinięte kraje musiały skupić się na zwalczaniu jego skutków, co spowodowało ograniczenie pomocy dla krajów rozwijających się i państw Trzeciego Świata. W międzyczasie kraje produkujące ropę zaczęły odnotowywać ogromne zyski, które częściowo inwestowały w banki zachodnie. Banki te, dysponując nadmiarem gotówki poszukiwały nowych kredytobiorców. W rezultacie zaczęły udzielać pożyczek krajom Europy Wschodniej oraz państwu Trzeciego Świata, co doprowadziło do kryzysu zadłużenia w tych regionach w latach 80-tych (Budnikowski 2008).

Rewolucja Irańska z 1979 roku spowodowała drugi kryzys naftowy w latach 1979-1980, podczas którego ceny ropy wzrosły dziesięciokrotnie (Domonkos 2023). Niektóre państwa, takie jak m.in. Japonia i Singapur nauczyły się na błędach z pierwszego kryzysu i były lepiej przygotowane na kolejne trudności. Dla wielu innych państw drugi kryzys następujący niedługo po pierwszym okazał się jeszcze bardziej dotkliwy (Morawski 2003).

Drugi kryzys naftowy w 1979 roku zbiegł się z pogorszeniem stosunków między Związkiem Radzieckim a USA, co było związane z rozmieszczeniem rakiet balistycznych i inwazją ZSRR na Afganistan. Wzrost cen ropy po rewolucji irańskiej spowodował głęboki kryzys finansowy, zmuszając tym rządy USA i krajów zachodnich do wprowadzenia środków oszczędnościowych. Rezerwa Federalna USA podniosła stopy procentowe, co utrudniło uzyskiwanie nowych pożyczek. W rezultacie wiele krajów, takich jak Węgry, Polska, Rumunia i Bułgaria zadłużyło się na ogromne kwoty, a dług regionu wzrósł z 6 do 79 miliardów dolarów w latach 1970-1980. Obsługa zadłużenia pochłaniała znaczną część dochodów walutowych tych krajów, szczególnie w końcu lat 80 (Domonkos 2023).

W krajach Europy Środkowej i Wschodniej, podobnie jak w krajach zachodnich ceny konsumpcyjne rosły, jednak dzięki lepszej kontroli nad pieniądzem inflacja została opanowana. Pomimo prób ograniczenia ukrytej inflacji za pomocą wsparcia finansowego ze strony państwa, na początku lat 80. ceny produktów zaczęły rosnąć co było trudne do opanowania tradycyjnymi metodami zarządzania gospodarką. W połowie lat 80. ta tendencja stawała się coraz bardziej widoczna w większości krajów regionu, co pogłębiało problemy związane z deficytem budżetowym. Szczególnie trudna sytuacja miała miejsce w Polsce i Jugosławii, gdzie odnotowano znaczący wzrost cen (Domonkos 2023).

Na znaczeniu zdobyły alternatywne źródła energii, takie jak energia jądrowa i węgiel. Chociaż "boom węglowy" okazał się chwilowym zjawiskiem przyniósł eksporterom tego surowca, w tym Polsce pewne korzyści. Zaczęto poszukiwać ropy w regionach uznawanych dotychczas za nieopłacalne do eksploatacji, takich jak Alaska czy dno Morza Północnego. Długoterminowo przyczyniło się to do wyłonienia się Norwegii i Wielkiej Brytanii jako istotnych eksporterów ropy naftowej. W wysoko rozwiniętych krajach, gdzie koszty pracy były wysokie, znaczenie tradycyjnych, energochłonnych sektorów przemysłu zmalało. Wzrosła natomiast rola przemysłów wysokich technologii, gdzie konkurencja nie opierała się już na cenie pracy, ale na jej jakości i kwalifikacjach (Morawski 2003).

Kryzysy naftowe zakończyły okres optymizmu, który charakteryzował lata sześćdziesiąte. Rozpoczął się proces ograniczania roli państwa opiekuńczego, co przewidywało wzrost różnic między biednymi a bogatymi. Podobne zmiany dotyczyły relacji międzynarodowych. Kraje Trzeciego Świata napotkały przeszkody w swoich dążeniach do rozwoju. Nowa doktryna, jaką był monetaryzm pomagała przywrócić równowagę makroekonomiczną, jednak kosztem wykluczenia z gospodarki dużej części społeczeństwa w krajach rozwiniętych, a czasem nawet całych społeczeństw w grupie państw Trzeciego Świata (Morawski 2003).

5. Globalny kryzys finansowy w latach 2007-2009

Kryzys finansowy w latach 2007-2009 rozpoczął się od załamania rynku kredytów hipotecznych w Stanach Zjednoczonych. Przed wystąpieniem kryzysu warunki uzyskania kredytów hipotecznych były bardzo liberalne, a banki rekompensowały sobie ryzyko niespłacenia kredytów poprzez wzrost cen nieruchomości. Nawet osoby o wątpliwej zdolności kredytowej mogły uzyskać kredyty, a niskie stopy procentowe dodatkowo zachęcały do zaciągania pożyczek (Jedlińska 2023).

W wyniku nieuregulowanych kredytów i obniżonych wartości nieruchomości banki zaczęły odnotowywać znaczne straty w swoich raportach finansowych. Pierwsze próby naprawy sytuacji obejmowały szybkie zwiększanie kapitału największych instytucji finansowych. Podejmowane działania nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. 15 września 2008 roku amerykański bank inwestycyjny Lehman Brothers ogłosił bankructwo. Upadek tego banku jest powszechnie uznawany za początek największego kryzysu gospodarczego od 1929 roku, który dotknął nie tylko gospodarkę amerykańską, ale także wiele innych gospodarek na całym świecie. Kilka banków zmieniło właścicieli, np. Wells Fargo stał się nowym właścicielem Wachovii. Szacuje się, że w ciągu całego

2007 roku w Stanach Zjednoczonych co najmniej 100 firm udzielających kredytów hipotecznych zawiesiło swoją działalność, ogłosiło bankructwo lub zostało sprzedanych (Adamowicz 2013).

Przyczyny kryzysu można przypisać głównie dwóm czynnikom: nieodpowiedniej polityce pieniężnej i inżynierii finansowej. Błędna polityka monetarna wynikała z odstępstwa od reguły Taylora, która zakłada, że krótkoterminowe stopy procentowe powinno się ustalać na podstawie czterech czynników: realnej stopy procentowej równowagi, bieżącego wskaźnika inflacji CPI, średniej ważonej luki popytowej oraz różnicy między aktualną a oczekiwaną inflacją. Odchodzenie od tej reguły doprowadziło do nadmiernego wzrostu cen nieruchomości. Jednak główną rolę odegrała restrykcja wprowadzona przez Federalny Bank Rezerwy, która doprowadziła do kłopotów finansowych kredytobiorców i upadku banków. Sekurytyzacja kredytów hipotecznych wywołała spekulacje na rynku kredytowym, co wraz z restrykcjami monetarnymi doprowadziło do kryzysu finansowego i upadku instytucji z toksycznymi aktywami. Efektem kryzysu było m.in. odejście od liberalnej polityki udzielania kredytów hipotecznych (Panicz 2013).

Kryzys spowodował także spadek konsumpcji, co doprowadziło do wzrostu bezrobocia i trudności w spłacie kredytów. W reakcji na tą sytuację amerykański bank centralny obniżył stopy procentowe do 0,25% w celu ułatwienia dostępu do kredytu, jednakże sytuacja gospodarcza utrudniała pozyskiwanie kredytów. To wpłynęło negatywnie nie tylko na rynek nieruchomości, ale także na inne sektory, np. motoryzację, gdzie spadło zapotrzebowanie na nowe samochody, co skutkowało masowymi zwolnieniami pracowników w koncernach motoryzacyjnych, takich jak Ford, General Motors czy Chrysler. W Wielkiej Brytanii banki zmniejszały koszty działalności poprzez masowe zwolnienia pracowników, co dodatkowo obniżyło poziom konsumpcji i pogłębiło kryzys. W strefie euro PKB wzrósł minimalnie w 2008 roku, a rok później większość krajów UE wpadła w recesję, z wyjątkiem Polski, która odnotowała niewielki wzrost gospodarczy (Jedlińska 2023).

Kryzys finansowy, zapoczątkowany upadkiem Lehman Brothers we wrześniu 2008 roku miał globalne konsekwencje. Wiele amerykańskich instytucji finansowych przeszło pod kontrolę zagranicznych inwestorów. Straty na rynku kredytów subprime dotknęły także instytucje nabywające sekurytyzowane papiery wartościowe z całego świata. Międzynarodowy Fundusz Walutowy oszacował, że w latach 2007-2010 odpisy na kredyty hipoteczne wyniosły 2 276 mld USD, z czego prawie 39% przypadało na banki amerykańskie, 20% na brytyjskie, 29% na banki strefy Euro, 7% na inne europejskie i 5% na azjatyckie. Upadłości dotknęły też inne instytucje finansowe, takie jak fundusz hedgingowy Peloton Partners i brytyjski Northern Rock (Radomska 2023).

W Rosji i na Ukrainie ograniczono wypłaty z rachunków bankowych, a problemy finansowe pojawiły się także na Węgrzech i w Czechach głównie z powodu kredytów denominowanych w frankach szwajcarskich i euro. Kryzys pogłębił się w krajach strefy euro, wpływając na spadek popytu, załamanie eksportu i spadek PKB. Wstrząsy na rynkach finansowych i walutowych doprowadziły do gwałtownych zmian kursów walut szczególnie w krajach wschodzących i wycofywania kapitału z rynków międzynarodowych. Najbardziej ucierpiały kraje z deficytami handlowymi, sztywnym kursem walutowym oraz pogorszonym stanem finansów publicznych (Radomska 2023).

Załamanie gospodarcze w latach 2008-2009 często porównuje się do wielkiego kryzysu z lat 1929-1933, choć różnice w skali spadku aktywności gospodarczej na świecie w obu przypadkach są znaczące. Jednak oba te wydarzenia łączy bezprecedensowa utrata dynamiki ekonomicznej trwająca przez długie lata. Kiedy w 2008 roku pojawiły się pierwsze oznaki kryzysu zaczęto się zastanawiać, czy historia się nie powtórzy. Warto również zauważyć, że wielki kryzys między pierwszą a drugą wojną światową miał poważne konsekwencje polityczne i społeczne, które mogły przyczynić się do konfliktów i zbrodni z lat 1939-1945 (Jasiński 2009).

6. Podsumowanie

Największe kryzysy gospodarcze XX i XXI wieku, począwszy od wielkiego kryzysu gospodarczego z 1929 roku, przez kryzysy naftowe lat siedemdziesiątych, aż po kryzys finansowy z 2007 roku umacniają stwierdzenie o nieprzewidywalności globalnej gospodarki. Każdy z tych kryzysów nie tylko przyniósł ogromne wyzwania dla gospodarek światowych, ale także spowodował znaczące zmiany w polityce gospodarczej, regulacjach finansowych i społecznych priorytetach.

Kryzysy są nieuniknione, a ich wystąpienie często jest możliwe do jednoznacznego zidentyfikowania dopiero po ich zaistnieniu. Chociaż doraźne reakcje rządów głównie w postaci planów stymulacyjnych czasowo łagodzą skutki kryzysu, to po ich zakończeniu problemy nierównowagi gospodarczej mogą szybko powrócić. W rezultacie gospodarka może stanąć w obliczu kolejnego kryzysu finansowo-gospodarczego, którego skutków nie jest w stanie przewidzieć.

Kryzysy gospodarcze, mimo że są trudnym doświadczeniem funkcjonują jako narzędzie weryfikacji, które ujawnia prawdziwą wartość i trwałość podjętych przedsięwzięć. Działają one na zasadzie naturalnej selekcji, gdzie mechanizmy rynkowe poprzez wybory konsumentów eliminują nieefektywne i spekulacyjne elementy. Warto zauważyć, że z historycznego punktu widzenia szybkie wyjście z kryzysów było zazwyczaj bardziej skuteczne niż próby całkowitego ich unikania (Morawski 2003). Kryzys, mimo że początkowo wydaje się wyłącznie destrukcyjny może w rzeczywistości stymulować innowacje i rozwój, przyczyniając się do stworzenia zdrowszego i bardziej zrównoważonego rynku.

7. Literatura

- Adamowicz T (2013) Przyczyny i skutki I fazy kryzysu finansowego lat 2007-2009 w wybranych krajach na świecie. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing 9(58): 15.
- Barczyk R, Kowalczyk Z (1984) Wkład Karola Marksa do teorii cyklu koniunkturalnego. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny. Kwartał pierwszy: 10
- Budnikowski A (2008) Międzynarodowe stosunki gospodarcze: 398.
- Domonos E (2023) The impacts of the 1973 and 1979 oil crisis on Central and Eastern European countries: 1-5.
- Iwanicz-Drozdowska M (2000) Determinanty bezpieczeństwa banków w świetle analizy wybranych kryzysów bankowych. Monografie i Opracowania Szkoła Główna Handlowa: 18.
- Jasiński L (2009) Gospodarka i teoria ekonomiczna po kryzysie. Studia Ekonomiczne. Polska Akademia Nauk. Instytut Nauk Ekonomicznych 3(62): 273.
- Jedlińska R (2023) Kryzysy w gospodarce (światowej) i ich konsekwencje. Wyzwania Ekonomii i Finansów w XXI wieku: 36-37.
- Kaliński J (2000) Zarys historii gospodarczej XIX i XX wieku: 56.
- Milewski R (2008) Elementarne zagadnienia ekonomii: 373
- Morawski W (2003) Kronika kryzysów gospodarczych: 9-167.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN (1995): 586.
- Pałaszewski H (2009) Cykle koniunkturalne we współczesnym świecie. Studia i Materiały. Wydział Zarządzania i Administracji Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach: 163-164.
- Pangsy-Kania S (2004) Przegląd teoretycznych aspektów cyklu koniunkturalnego. Ekonomia. Rynek, gospodarka, społeczeństwo 12: 109.
- Panicz U (2013) Kryzys finansowy z 2007 roku a wielki kryzys z 1929 roku. Przegląd Zachodni 4(349): 87-90.
- Radomska E (2013) Globalny kryzys finansowy — przyczyny, przebieg, skutki: 16-17.
- Raróg M (2013) Te sektory odpalą jako pierwsze <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Te-sektory-odpala-jako-pierwsze-2948191.html> [dostęp 03.06.2024].
- Rothbard M (1969) Depresje gospodarcze — przyczyny i leczenie. Constitutional Alliance of Lansing: 3.
- Wague M (2009) Międzynarodowe kryzysy gospodarcze i ich konsekwencje. Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej nr 78: 83-85.

5. Turcja i ludobójstwo Ormian - analiza prawa międzynarodowego i środków zaradczych dla Armenii

Turkey and the Armenian Genocide an Analysis of International Law and Remedies for Armenia

Krystian Jabłoński

Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk

Krystian Jabłoński: k.jablonski@dydaktyka.inp.pan.pl

Słowa kluczowe: ludobójstwo Ormian, prawo międzynarodowe reparacje uznanie

Streszczenie

Praca analizuje Ludobójstwo Ormian, zdarzenie historyczne uznane przez wiele państw, w tym Polskę, które stawia ważne pytania dotyczące jego legalności według prawa międzynarodowego. Omawia konsekwencje tego masowego zbrodni w kontekście odpowiedzialności prawnej i moralnej Turcji, oraz możliwe środki zaradcze dla Armenii. Podkreśla, że wiele narodów i organizacji uznało te wydarzenia za ludobójstwo, co zobowiązuje współczesne państwo tureckie do odpowiedzialności.

W pracy przedstawiono historię relacji turecko-ormiańskich, wskazując na systematyczne zbrodnie popełnione przez Imperium Osmańskie od 1915 do 1917 roku, które doprowadziły do śmierci około 1,5 miliona Ormian.

Analiza obejmuje również filozoficzne i prawne aspekty ludobójstwa w kontekście prawa naturalnego i pozytywizmu prawniczego, a także *ius cogens*, które uznaje ludobójstwo za normę bezwzględna w prawie międzynarodowym. Jabłoński proponuje różne formy zadośćuczynienia dla Armenii, w tym uznania ludobójstwa przez Turcję, reparacje materialne, możliwości prawne przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości oraz inicjatywy edukacyjne i kulturalne mające na celu edukację i zapobieganie przyszłym aktom ludobójstwa.

W podsumowaniu zostaje podkreślone, że Ludobójstwo Ormian to przestroga o skutkach naruszeń prawa międzynarodowego i praw człowieka, a ściganie tych zbrodni to nie tylko obowiązek prawny, ale także moralny, mający na celu leczenie ran historycznych i promowanie bardziej sprawiedliwego i pokojowego świata dla przyszłych pokoleń.

1. Wstęp

Ludobójstwo Ormian, uznane przez wiele krajów, w tym Polskę, której parlament przyjął odpowiednią rezolucję 19 kwietnia 2005 roku, jest wydarzeniem historycznym, które stawia istotne pytania dotyczące jego legalności w świetle prawa międzynarodowego (Skrzypek 2007, s. 133).

Mimo że niektóre osoby i kraje zaprzeczają tej klasyfikacji, liczne narody i organizacje uznają masakrę Ormian za jeden z najgorszych przypadków ludobójstwa w historii ludzkości. Podkreśla to potrzebę pamięci i uznania zbrodni, mając na celu zapobieganie podobnym tragediom w przyszłości oraz promowanie praw człowieka i międzynarodowego pokoju.

Wydaje się, że Turcja popełniła okrutną zbrodnię i jako cywilizowany kraj prędzej czy później się z tym upora, tak jak Niemcy po II wojnie światowej. Podpisanie Traktatu Sèvres z Turcją 10 sierpnia 1920 roku, po zakończeniu I wojny światowej, umożliwiło Entencie pociągnięcie sprawców do odpowiedzialności, jednak nie podjęto żadnych działań w tym kierunku (Uczkiewicz 2022, s. 30-31).

Praca ma na celu analizę, czy Turcja naruszyła prawo międzynarodowe podczas Ludobójstwa Ormian i bada potencjalne środki zaradcze, na które Armenia może mieć prawo jako kwestia sprawiedliwości i prawa. Temat ten jest szeroki i złożony, a praca ta stanowi jedynie przegląd. Zawarto w niej literaturę zarówno polską, jak i angielską.

Istnieje wiele naukowych sporów dotyczących tego wydarzenia, ale badacze coraz częściej osiągają konsensus w wielu aspektach. Wiele narodów, badaczy i ekspertów prawnych twierdzi, że

te wydarzenia stanowią ludobójstwo, podkreślając odpowiedzialność współczesnego państwa tureckiego. Teza ta wydaje się posiadać silne uzasadnienia, nie tylko w sensie prawnym, ale także moralnym. Uznawanie i adresowanie historycznych krzywd jest kluczowe dla budowania zrozumienia, leczenia ran i wspierania pokojowych relacji między narodami (Chwalba 2014, s. 613).

2. Historia Ludobójstwa Ormian

Chociaż obie grupy etniczne (Turcy i Ormianie) współistniały przez pokolenia, napięcia nasiliły się pod koniec XIX wieku, zwłaszcza podczas rządów sultana Abdula Hamida II od 1876 do 1909 roku. Ten okres przyniósł pierwszą falę pogromów, z zamiarem zastraszenia i ujarzmienia populacji ormiańskiej. Szacuje się, że w tym czasie życie straciło około 200 000 Ormian, co stanowi mroczny rozdział w ich historii prześladowań i przemocy (Anderson, Williams 2009, s. 78-81).

Turcy niechętnie dzielili władzę z jakąkolwiek inną grupą etniczną, co zapowiadało tragiczne wydarzenia, które miały się rozegrać (Ibidem). Ludobójstwo Ormian, które miało miejsce podczas I wojny światowej, było okrutną i systematyczną kampanią mającą na celu eksterminację populacji ormiańskiej w granicach Imperium Osmańskiego od 1915 do 1917 roku.

Działania podjęte przez Imperium Osmańskie podczas Ludobójstwa Ormian były niczym innym jak okrutnymi, obejmującymi masowe morderstwa, przymusowe deportacje, przemoc seksualną, tortury i zniewolenie. Ormianie byli systematycznie celem, znosząc nieustanne ataki i wypędzenia ze swoich rodzimych domów i ziem, zmuszani do wyczerpujących podróży przez jałowe pustynie, gdzie wielu z nich uległo głodowi, pragnieniu i surowym warunkom. Ponadto okrucieństwo objęło przerażające akty masowych egzekucji, obejmujące brutalne metody takie jak strzelanie, nadziewanie na pal i topienie, pozostawiając niezatarte blizny w zbiorowej pamięci narodu ormiańskiego i nawiedzając ich historię przez pokolenia (Kołodziejczak 2011, s. 72-79).

Tureckie władze początkowo nie doszacowały liczby ofiar, ale obecne szacunki sugerują, że w okresie od 1915 do 1917 roku zginęło prawie 1,5 miliona osób (Johanson 2017, s. 12). Ormianie z kolei twierdzą, że rzeczywista liczba jest o prawie jedną trzecią większa (wydaje się, że obliczenia są bliższe prawdy).

3. Prawo naturalne, pozytywizm prawniczy i *ius cogens* – prawo międzynarodowe

Zbrodnie mogą być indywidualne i zbiorowe, ale prawdziwy problem zarówno dla teoretyków, jak i praktyków prawa oraz filozofów pojawia się, gdy mają one masowy charakter i są planowane przez państwa lub organizacje międzynarodowe. Zbrodnie są międzynarodowe, jeśli mają element zagraniczny (O'Keefe 2015, s. 586).

Pierwszym i najbardziej znanym był Trybunał Norymberski (Darcy, Powderly 2010, s. 2). Nawet wtedy konieczne było znalezienie skutecznego sposobu na sądenie sprawców największej dotychczas zbrodni. Nie było to łatwe, ponieważ naziści często nie łamali prawa, a nawet je przestrzegali (jest to przestępstwo w ramach prawa naturalnego). W związku z tym powrócono do koncepcji prawa naturalnego, częściowo odrzucając pozytywizm prawniczy (Taekema 2003, s. 64). Zrozumiano wcześniejsze błędy. Gustaw Radbruch słusznie zauważył, że całkowite odejście od prawa naturalnego na rzecz prawa pozytywnego rozbroiło niemieckich prawników i doktrynę ((Ratnapala 2009, 163-165).

Pozytywizm i prawo naturalne to dwie różne koncepcje filozoficzne dotyczące natury i funkcji prawa. Każda z tych koncepcji ma swoje zalety i ograniczenia, więc ich uzupełnianie może prowadzić do bardziej zrównoważonego i skutecznego rozwoju systemu prawnego. Istnieją silne argumenty przemawiające za tym, aby te dwie koncepcje uzupełniały się nawzajem. Pozytywizm może dostarczyć konkretnych, zrozumiałych i łatwych do zastosowania zasad prawnych, opartych na faktach i obserwacjach społecznych. Jednak sam pozytywizm może nie uwzględniać wartości moralnych, sprawiedliwości lub prawa naturalnego, co może prowadzić do niesprawiedliwych lub nieludzkich wyników. Z drugiej strony, prawo naturalne może uzupełniać pozytywizm, dodając do systemu prawnego elementy moralne i etyczne. Prawo naturalne podkreśla, że nie wszystkie prawa wydane przez ludzi są sprawiedliwe i moralne, a prawo powinno opierać się na podstawowych wartościach, takich jak godność, wolność i sprawiedliwość (Tesón 2013, s. 814 – 820). Jednak

nadmierna dominacja któregokolwiek z tych pojęć może prowadzić do problemów. Dominacja pozytywizmu może sprowadzić prawo do ścisłej techniki interpretacji i stosowania przepisów, ignorując wartości moralne i sprawiedliwość. Z drugiej strony, nadmierna dominacja praw naturalnych może prowadzić do nadinterpretacji i nadużyć abstrakcyjnych pojęć, co może skutkować tym, że prawo stanie się nieskuteczne i niepraktyczne. Optymalne podejście wydaje się być integracja pozytywizmu i prawa naturalnego, która pozwoli na uwzględnienie zarówno faktów i społecznych obserwacji, jak i wartości moralnych, co może prowadzić do bardziej zrównoważonego, sprawiedliwego i skutecznego systemu prawnego (Livingston 2001, s. 34-36).

Koncepcja *ius cogens*, bezwzględna norma prawa międzynarodowego. *Ius cogens*, łaciński termin oznaczający „prawo przymuszające”, odnosi się do podstawowych zasad w prawie międzynarodowym, które są uważane za normy bezwzględne (Refaat 2019, s. 119). Normy bezwzględne to zasady tak ważne, że przeważają nad innymi zasadami i regułami, a odstępstwo od nich nie jest dopuszczalne w żadnych okolicznościach.

4. Analiza prawa międzynarodowego i koncepcji prawa

W okresie międzywojennym odpowiedzialność za zbrodnie międzynarodowe była przedmiotem debat głównie przedstawicieli doktryny i środowisk akademickich, które tworzyły coraz silniejsze podstawy dla międzynarodowego prawa karnego (Dróżdż 2010, s. 20-23). Proponowano nawet projekty międzynarodowych kodeksów karnych i międzynarodowych sądów. Jedną z kluczowych osób, które wpłynęły na doktrynę, był Rafał Lemkin (Antczak 2015, s. 286). Mówiąc najogólniej i nie wdając się w spory filozoficzne, są to ludobójstwa. Alain Besançon, naukowiec, zdefiniował tę koncepcję w następujący sposób: „ludobójstwo w właściwym sensie, w przeciwieństwie do zwykłej rzezi, wymaga następującego kryterium: jest to świadome zabijanie w ramach ideologii, która ma na celu zniszczenie części ludzkości w celu wprowadzenia własnej koncepcji dobra. Plan zniszczenia ma objąć całą określoną grupę, nawet jeśli nie zostanie ona zrealizowana z powodu niemożności materialnej lub zmiany politycznej”. Są to dość skomplikowane kwestie, które są często przedmiotem debat, gdzie przebiega granica ludobójstwa.

Ludobójstwo jest okrutną zbrodnią, która obejmuje konkretne akty popełnione z zamiarem zniszczenia, w całości lub w części, grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej. Ciężar i ekstremalne naruszenie praw człowieka związane z ludobójstwem ustanawiają je jako normę, od której żadne państwo ani podmiot nie mogą odstąpić, bez względu na zgodę czy porozumienie. Uznanie ludobójstwa jako normy bezwzględnej oznacza, że państwa i osoby nie mogą negocjować ani zawierać porozumień, które naruszają tę fundamentalną zasadę. Jest to niezbędny obowiązek społeczności międzynarodowej, aby zapobiegać i karać akty ludobójstwa, i istnieje zbiorowa odpowiedzialność za zapewnienie, że ten zakaz będzie przestrzegany i egzekwowany powszechnie (Besançon 2000, s. 83). Istotą zakazu ludobójstwa jest to, że stanowi on niepodważalną i podstawową zasadę prawa międzynarodowego, odzwierciedlając najwyższe standardy moralne i prawne w globalnej społeczności (Ratnapala 2009, s. 163-165).

Ocena, czy Turcja naruszyła prawo międzynarodowe, wymaga analizy odpowiedniego ramienia prawnego. przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 9 grudnia 1948 roku w Paryżu, które weszło w życie 12 stycznia 1951 roku, i obecnie 147 państw jest stronami tego porozumienia, potwierdza, że ludobójstwo, popełnione zarówno w czasie pokoju, jak i wojny, stanowi zbrodnię według prawa międzynarodowego i zobowiązuje do jego zapobiegania i karania. Choć definicja nie została wyraźnie stworzona, wskazano, jakie zachowania prowadzą do tej zbrodni (art. II konwencji z 1948 roku).

W przypadku, gdy ludobójstwo ma miejsce na ich terytorium lub pod ich kontrolą (Grzebyk 2022, p. 161-166). Prosto rzecz ujmując, jest to seria działań popełnionych z zamiarem zniszczenia, w całości lub w części, grupy narodowej, etnicznej lub religijnej jako takiej (Bielawski 2021, s. 119). Może to być również wykonane, na przykład, poprzez przymusowe przeniesienie dzieci z jednej grupy etnicznej do innej w celu zniszczenia ich tożsamości i korzeni (np. Australia, Kanada) (Erickson 1994, s. 233).

Podsumowując, reakcja na ludobójstwo wymaga wieloaspektowego podejścia, obejmującego terminową interwencję, odpowiedzialność, zapobieganie, pojednanie i zobowiązanie

do zapewnienia, że tak okrutne zbrodnie przeciwko ludzkości nigdy się nie powtórzą. Jest to zbiorowa odpowiedzialność globalnej społeczności, aby stać przeciwko ludobójstwu i chronić podstawowe prawa i godność wszystkich osób. W przypadkach, gdy państwo oskarża inne państwo o naruszenie prawa międzynarodowego, w tym zarzuty ludobójstwa, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości może zostać zaangażowany. Jednak jurysdykcja MTS jest obowiązkowa tylko wtedy, gdy obie strony sporu zgadzają się poddać jego jurysdykcji. Oznacza to, że MTS nie ma uprawnień do samodzielnego wszczynania postępowań w sprawach ludobójstwa. Jeśli MTS stwierdzi w swoim orzeczeniu, że doszło do ludobójstwa lub innego naruszenia prawa międzynarodowego, może nałożyć odpowiednie sankcje lub zobowiązać stronę winną do zapłaty odszkodowania lub rekompensaty poszkodowanemu państwu. W ten sposób MTS pomaga egzekwować prawo międzynarodowe i przestrzegać jego norm. Warto podkreślić, że MTS jest ważnym narzędziem w międzynarodowym systemie rozstrzygania sporów między państwami i egzekwowania prawa międzynarodowego, ale nie jest odpowiedzialny za ściganie osób za ludobójstwo w taki sam sposób jak Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK). Jednak jego orzeczenia wpływają na odpowiedzialność państw za naruszenia prawa międzynarodowego, w tym ludobójstwo i odgrywają ważną rolę w utrzymaniu międzynarodowych zasad i norm w kontekście tych zbrodni (Chesterman, Malone 2016, s. 134-137).

Statut Rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) to kluczowy międzynarodowy traktat, który został przyjęty 17 lipca 1998 roku w Rzymie, we Włoszech, i wszedł w życie 1 lipca 2002 roku. Ustanowił MTK jako stały międzynarodowy sąd do ścigania osób za najpoważniejsze zbrodnie międzynarodowe, wzmacniając wagę i międzynarodowe potępienie takich aktów. Jedną z głównych zbrodni podlegających jurysdykcji MTK. Ludobójstwo jest zdefiniowane w artykule 6 Statutu Rzymskiego, a ta definicja wzmacnia wagę i międzynarodowe potępienie takich aktów (Boot 2002, p. 21-26).

5. Prawo naturalne i Ludobójstwo Ormian

Ludobójstwo Ormian jest kontrowersyjnym tematem zarówno politycznie, jak i prawnie. W kontekście prawa międzynarodowego i teorii prawa naturalnego istnieją argumenty sugerujące, że te wydarzenia stanowiły naruszenie norm i wartości społeczności międzynarodowej. Teoria prawa naturalnego zakłada istnienie podstawowych zasad i praw, które wykraczają poza obowiązujące akty prawne.

Pierwszym kluczowym aspektem jest naruszenie prawa do życia. Zgodnie z prawem naturalnym każda osoba ma niezbywalne prawo do życia, które nie zależy od ustanowionych aktów prawnych. W przypadku Ludobójstwa Ormian, gdzie setki tysięcy Ormian straciło życie w wyniku działań rządu osmańskiego, to podstawowe prawo zostało naruszone. Przeprowadzenie masowych morderstw, deportacji i tortur z wyraźnym zamiarem zniszczenia ludu ormiańskiego jest aktem barbarzyństwa, sprzecznym z wartościami prawa naturalnego.

Kolejnym aspektem jest naruszenie prawa do integralności osobistej. Prawo naturalne chroni jednostki przed okrutnym traktowaniem i torturami. W przypadku Ludobójstwa Ormian doszło nie tylko do masakr, ale także do brutalnych deportacji i tortur. Te akty naruszyły nie tylko obowiązujące wówczas konwencje międzynarodowe, ale także podstawowe zasady prawa naturalnego.

Trzecim kluczowym elementem jest naruszenie prawa do godności. Prawo naturalne podkreśla, że godność każdej osoby jest niezbywalna i nienaruszalna. Ludobójstwo Ormian było aktem poniżenia, dehumanizacji i upokorzenia Ormian. Naruszyło to ich godność jako ludzi, co jest sprzeczne z zasadami prawa naturalnego (Tesón 2013, s. 814 – 820).

Ostatnim ważnym aspektem jest zasada odpowiedzialności. Prawo naturalne podkreśla indywidualną i państwową odpowiedzialność za naruszenia tych podstawowych zasad. Chociaż sprawcy Ludobójstwa Ormian nie zostali pociągnięci do odpowiedzialności za swoje czasy, ich moralne i prawne dziedzictwo wciąż jest przedmiotem dyskusji.

6. Środki zaradcze dla Armenii w kontekście Ludobójstwa Ormian

Ludobójstwo Ormian, mroczny rozdział w historii, który rozegrał się podczas I wojny światowej, pozostawił trwałą bliznę na narodzie ormiańskim i wciąż rezonuje w międzynarodowych

dyskusjach. Aby zaradzić krzywdom wyrządzonym podczas ludobójstwa oraz dążyć do sprawiedliwości dla ofiar i ich potomków, istnieje kilka środków zaradczych, na które Armenia może mieć prawo. Te środki nie tylko służą jako środek zadośćuczynienia, ale także przyczyniają się do historycznego uznania, pojednania i zapobiegania przyszłym zbrodniom. Kwestia ta ma również duże znaczenie dla Turcji, zwłaszcza w kontekście jej dążeń do przystąpienia do Unii Europejskiej. Jak wiadomo, wiele krajów wzywa do rozwiązania tej delikatnej kwestii, podkreślając znaczenie rozwiązania historycznych niesprawiedliwości oraz promowania pojednania dla regionalnej stabilności i postępu (Schrodt, 2014, s. 130-131).

13.1 Uznanie ludobójstwa

Jednym z najważniejszych środków zaradczych, których poszukuje Armenia, jest oficjalne uznanie Ludobójstwa Ormian przez Turcję. Termin „ludobójstwo” ma znaczącą wagę prawną i moralną, a jego uznanie byłoby znaczącym krokiem w kierunku pojednania i sprawiedliwości. Obejmuje to przyznanie przez Turcję historycznych występków Imperium Osmańskiego w tym okresie. Uznanie jest niezbędnym warunkiem wstępnym dla trwałego pokoju i leczenia, ponieważ umożliwia otwarte i uczciwe zbadanie przeszłości. Zapewnia również zamknięcie i godność ofiarom i ich potomkom. Uznanie może pochodzić nie tylko od Turcji, ale także od międzynarodowej społeczności, przyczyniając się do światowego uznania Ludobójstwa Ormian.

13.2 Reparacje i restytucja materialne reparacje dla ludu ormiańskiego i ich potomków stanowią kolejną kluczową drogę do zaradzenia konsekwencjom ludobójstwa

Reparacje mogą obejmować rekompensatę finansową za poniesione straty, przywrócenie zajętych nieruchomości oraz zwrot bezprawnie zabranych aktywów. Materialny aspekt reparacji ma na celu naprawienie niektórych niesprawiedliwości ekonomicznych i społecznych wynikających z ludobójstwa.

Restytucja, w szczególności, podkreśla znaczenie zwrotu skonfiskowanych nieruchomości i aktywów ich prawowitym właścicielom lub ich potomkom. Ta forma zadośćuczynienia uznaje popełnione historyczne krzywdy i dąży do przywrócenia poczucia sprawiedliwości. Reparacje i restytucja stanowią uznanie materialnych strat poniesionych przez społeczność ormiańską podczas ludobójstwa, pomagając odbudować i zabezpieczyć ich przyszłość. Dotychczas kwestia reparacji była ignorowana przez społeczność międzynarodową (Nieczuja-Ostrowski 2016, s. 126-130).

13.3 Środki prawne

Armenia może również szukać prawnych dróg do rozwiązania Ludobójstwa Ormian, potencjalnie dążąc do wyroku Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (MTS) lub wniesienia indywidualnych spraw karnych przed odpowiednie międzynarodowe trybunały. Środki prawne zapewniają formalną i międzynarodowo uznaną platformę do ustalenia bezprawności ludobójstwa i przypisania odpowiedzialności.

Chociaż ściganie wydarzeń, które miały miejsce przed ustanowieniem niektórych międzynarodowych mechanizmów prawnych, takich jak MTS lub Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK), jest trudne, działania prawne mogą przyczynić się do dalszego dokumentowania historii i dążenia do sprawiedliwości.

13.4 Inicjatywy edukacyjne i kulturalne Oprócz środków prawnych, inicjatywy edukacyjne i kulturalne są niezbędne do podnoszenia świadomości na temat Ludobójstwa Ormian oraz wspierania zrozumienia i empatii

Inicjatywy te obejmują wdrażanie programów edukacyjnych, wystaw i wymian kulturalnych, które edukują ludzi na temat historycznych wydarzeń i ich implikacji. Programy edukacyjne mogą być wprowadzane w szkołach i uniwersytetach na całym świecie, aby zapewnić, że przyszłe pokolenia będą świadome Ludobójstwa Ormian i lekcji, jakie ono oferuje. Inicjatywy te pomagają również zwalczać zaprzeczanie i rewizjonizm, ponieważ edukacja jest potężnym narzędziem do zachowania historycznej prawdy.

Wymiany kulturalne i współprace stwarzają możliwości dialogu i wzajemnego zrozumienia między społecznościami ormiańskimi i tureckimi oraz między Armenią a innymi narodami.

Inicjatywy te przyczyniają się do pojednania, zachęcając do bezpośredniej interakcji i dialogu między osobami o różnych perspektywach (Czaja 2008, s. 136).

7. Podsumowanie

Podsumowując, Ludobójstwo Ormian stanowi bolesne i wymowne świadectwo głębokich konsekwencji, które pojawiają się, gdy prawo międzynarodowe i prawa człowieka są rażąco naruszane. Ten mroczny epizod w historii pozostawił niezatarte ślady w zbiorowej świadomości ludzkiej, podkreślając znaczenie przestrzegania podstawowych zasad i norm w arenie międzynarodowej. Dążenie do środków zaradczych dla Ludobójstwa Ormian wykracza poza zwykły obowiązek prawny; przeradza się w moralny imperatyw i etyczną odpowiedzialność, która rezonuje z społeczeństwami i jednostkami na całym świecie.

Te środki zaradcze są niezbędne do podtrzymywania podstawowych zasad sprawiedliwości i odpowiedzialności w globalnej społeczności. Wysyłają potężny komunikat, że świat jest zobowiązany do stawienia czoła okropnościom przeszłości, uznania bólu i strat poniesionych przez ofiary i ich potomków oraz dążenia do przyszłości, która mocno opiera się na fundamentach prawdy, pojednania i szacunku dla godności ludzkiej. Podejmując te środki, społeczność międzynarodowa odgrywa aktywną rolę w procesie leczenia, nie tylko dla ofiar i ich rodzin, ale także dla ludzkości jako całości. Jest to sposób na zachowanie historycznych prawd, zapewnienie, że pamięć o Ludobójstwie Ormian trwa, oraz przekazanie donośnego komunikatu, że takie akty nieludzkości nigdy nie powinny się powtórzyć.

Przyjmując te środki zaradcze, społeczność międzynarodowa podejmuje znaczący krok w kierunku leczenia ran historii, zachowania prawdy oraz promowania bardziej sprawiedliwego, pokojowego i pełnego empatii świata dla przyszłych pokoleń.

8. Literatura

- Anderson J & Williams A H (2009) *Vivian, Rzezie, masakry i zbrodnie wojenne od starożytności do współczesności*.
- Antczak S. (2015) *Specyfika ludobójstwa dokonanego przez Niemców z udziałem świata medycznego na tle rzezi Ormian u progu XX stulecia i masakry Tutsi u schyłku XX wieku. Cz. 1: Ludobójstwo dokonane przez Niemców na tle rzezi Ormian u progu XX stulecia i masakry Tutsi u schyłku XX wieku. Podobieństwa*.
- Besaçon A (2000) *Przekleństwo wieku. O komunizmie, narodowym socjalizmie i jedyności Zagłady*.
- Bielawski K (2021) *Przemoc w działaniach międzynarodowych*.
- Boot M (2002) *Genocide, Crimes Against Humanity, War Crimes Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court*.
- Chesterman S Johnstone I & Malone M D (2016) *Law and Practice of the United Nations*.
- Czaja J (2008) *Kulturowe czynniki bezpieczeństwa*.
- Chwalba A (2014) *Samobójstwo Europy: Wielka Wojna 1914-1918*.
- DrózdźnD (2010) *Zbrodnie ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*.
- Grzebyk P (2022) *Zbrodnie międzynarodowe w prawie krajowym wybranych państw*.
- Erickson K (1994) *A New Species of Trouble: The Human Experience of Modern Disasters*.
- Kołodziejczak D (2011) *Turcja*.
- Livingston A M (2001) *Tax and Culture: Convergence, Divergence, and the Future of Tax Law*.
- Nieczuja-Ostrowski P (2016) *Armenia dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*.
- O'Keefe R (2015) *International Criminal Law*.
- Uczkiewicz D (2022) *Problem odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne w pracach rządu polskiego na emigracji (1939-1945)*.
- Ratnapala S (2009) *Jurisprudence*.
- Refaat M (2019) *Role of International Law in International Politics*.

- Schrodt N (2014) Modern Turkey and the Armenian Genocide: An Argument About the Meaning of the Past.
- Skrzypek, A. (2007) Zrastanie się Europy. Wschodnie rubieże Unii Europejskiej.
- Tesón, F.R. (2013) 'Natural Law as Part of International Law: The Case of the Armenian Genocide', San Diego Law Review, vol. 50.
- Taekema, S. (2003) The Concept of Ideals in Legal Theory, Dordrecht.

6. Jak social media wpływają na nasz język?

How Social Media Influence Our Language?

Jerzemowska Irena

Instytut Anglistyki i Amerykanistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański
Opiekun naukowy: dr hab. Olga Kubińska, prof. UG

Jerzemowska Irena: irena_jerzemowska@wp.pl

Słowa kluczowe: media społecznościowe, analiza korpusowa, korpus, Facebook

Streszczenie

Wzrost popularności mediów społecznościowych w ciągu ostatnich lat zapoczątkował rewolucję w sposobie, w jaki ludzie komunikują się ze sobą. Celem niniejszych badań jest przedstawienie wpływu mediów społecznościowych na rozwój komunikacji poprzez analizę procesów ewolucji językowej w erze mediów społecznościowych.

Badania opierają się na analizie korpusu tekstów, w którym znajdują się reprezentatywne próbki tekstów z najpopularniejszych platform mediów społecznościowych, takich jak Facebook, X (dawny Twitter), Instagram, czy TikTok. Analiza korpusu umożliwiła badanie zmian w sposobie komunikacji, częstotliwość używania określonych słów i wyrażań, oraz rozwój nowych form językowych, takich jak slang, skróty czy symbole graficzne np. emotikony. Dodatkowo zostały przeprowadzone badania ankietowe, które pomogły zrozumieć percepcję i doświadczenia użytkowników mediów społecznościowych związanych z językiem. Ankietowane są różnorodne grupy wiekowe i społeczne, aby uzyskać reprezentatywne dane dotyczące preferencji językowych, wzorców komunikacyjnych oraz postrzegania wpływu mediów społecznościowych na język.

Przedstawione badania pozwalają lepiej zrozumieć wpływ mediów społecznościowych na język oraz jakie są reakcje i percepcje społeczności użytkowników wobec tych zmian.

1. Wstęp

W dobie cyfrowej rewolucji, media społecznościowe stały się nieodłączną częścią naszego życia, wpływając na wiele jego aspektów, w tym na sposób, w jaki się komunikujemy (Anders 2019). Wraz z pojawieniem się platform takich jak Facebook, X (dawny Twitter), Instagram czy TikTok, obserwujemy nie tylko dynamiczne zmiany w sposobie wymiany informacji, ale także ewolucję samego języka. Stosowanie skrótów, symboliki graficznej, jak np. emotikonów (inaczej zwanych również *emoji*), czy hashtagów weszło do kanonu nowych narzędzi wyrazu, które przenikają do codziennej komunikacji, modyfikując tradycyjne zasady gramatyki i stylistyki (Di Marco i in. 2024). Zrozumienie, jak media społecznościowe kształtują nasz język, jest kluczowe dla postrzegania współczesnej kultury i interakcji międzyludzkich (Kumareshan 2024). W niniejszym artykule zostanie przedstawiona analiza wpływu różnych platform społecznościowych na aktualny sposób komunikowania się (językiem mówionym i pisanym) oraz jakie mogą być tego długoterminowe konsekwencje.

2. Materiał i metoda

Celem tego rozdziału jest szczegółowe przedstawienie metodologii badań, które zostały przeprowadzone w celu analizy wpływu mediów społecznościowych na język. W badaniach zastosowano dwie główne metody: analizę korpusową oraz badania ankietowe. Analiza korpusowa została przeprowadzona za pomocą narzędzia Sketch Engine, natomiast ankieta została zaprojektowana i przeprowadzona na platformie Google Forms.

2.1 Opis analizy korpusowej

Wybór platform social media

Do analizy korpusowej wybrano wpisy z czterech głównych platform społecznościowych: Facebook, Twitter, Instagram i TikTok. Platformy te zostały wybrane ze względu na ich popularność

i różnorodność użytkowników oraz formatów komunikacyjnych, które oferują. Każda z tych platform charakteryzuje się specyficznym stylem komunikacji, co umożliwia zróżnicowaną analizę językową.

Kryteria selekcji wpisów

Wpisy do analizy były wybierane na podstawie następujących kryteriów:

- a) Czas publikacji: Analizowano wpisy opublikowane w ciągu ostatnich dwóch lat, aby uzyskać aktualne dane.
- b) Język: Wybrano wpisy wyłącznie w języku polskim.
- c) Popularność: Uwzględniono wpisy z dużą liczbą interakcji (polubień, komentarzy, udostępnień), aby skupić się na treściach, które miały szeroki zasięg.
- d) Tematyka: Wpisy dotyczące szerokiego zakresu tematów, aby zrównoważyć analizę i uwzględnić różnorodność języka używanego na różnych platformach.

Techniki analizy danych

Do analizy danych użyto narzędzia Sketch Engine, które pozwala na zaawansowaną analizę korpusową. Wykorzystano następujące techniki analizy:

- a) Analiza częstotliwości słów: Identyfikacja najczęściej używanych słów i zwrotów na każdej platformie.
- b) Analiza kolokacji: Badanie występowania słów w kontekście innych słów w celu identyfikacji typowych zwrotów i wyrażeń.
- c) Analiza gramatyczna: Badanie struktur gramatycznych, takich jak składnia zdania, użycie czasów, formy czasowników itp.

2.2 Opis badań ankietowych

Projektowanie ankiety

Ankieta została zaprojektowana na platformie Microsoft Forms. Składała się z pytań zamkniętych, półotwartych i otwartych, które miały na celu zebranie danych na temat:

- a) demograficznych informacji o respondentach (wiek, płeć, poziom wykształcenia),
- b) częstotliwości i sposobu korzystania z mediów społecznościowych,
- c) percepcji zmian językowych pod wpływem mediów społecznościowych,
- d) przykładów nowych słów i wyrażeń, które respondenci zaobserwowali lub sami używają.

Pytania zostały opracowane tak, aby były jasne i łatwe do zrozumienia, minimalizując możliwość błędnej interpretacji.

Metody zbierania danych

Ankieta została rozesłana za pośrednictwem różnych kanałów internetowych, w tym e-maili, grup na Facebooku oraz forów dyskusyjnych. Dodatkowo, link do ankiety został udostępniony na stronach społecznościowych badacza, co umożliwiło dotarcie do szerszego grona respondentów. Ankieta była dostępna online przez okres czterech tygodni.

Charakterystyka próby badawczej

W badaniu wzięło udział 50 respondentów. Charakterystyka demograficzna próby przedstawiała się następująco:

- a) Wiek: Respondenci byli w wieku od 18 do 65 lat, z największą grupą wiekową 25-34 lata.
- b) Płeć: 60% kobiet, 40% mężczyzn.
- c) Poziom wykształcenia: 70% respondentów posiadało wykształcenie wyższe, 20% średnie, a 10% zawodowe lub podstawowe.
- d) Częstotliwość korzystania z mediów społecznościowych: 80% respondentów korzystało z mediów społecznościowych codziennie, 15% kilka razy w tygodniu, a 5% sporadycznie.

2.3 Podsumowanie

Metodologia badań obejmowała zaawansowaną analizę korpusową wpisów z czterech głównych platform społecznościowych oraz badania ankietowe przeprowadzone za pomocą Google Forms. Analiza korpusowa pozwoliła na szczegółowe zbadanie językowych wzorców i tendencji

w komunikacji online, natomiast badania ankietowe dostarczyły danych na temat subiektywnych doświadczeń i percepcji użytkowników mediów społecznościowych. Kombinacja tych metod umożliwiła wszechstronne zrozumienie wpływu mediów społecznościowych na język.

3. Wyniki

3.1 Analiza korpusowa

Analizie zostały poddane teksty, które są wpisami na platformach mediów społecznościowych, takich jak Facebook, Instagram, czy TikTok. Teksty te nie są starsze niż dwa lata, a ich tematyka jest zróżnicowana.

Analiza częstotliwości słów

Analiza korpusowa wykazała listę najczęściej powtarzających się pojedynczych słów i została przedstawiona w Tab.1. Były to np.: „*monia*”, „*tiktoka*”, „*jeplem*”, „*eksmitować*”, „*fagaty*”, „*sunbskrpcje*”, „*ślicznaaa*”, „*fajnyyy*”.

Tab. 1. Spis najczęściej pojawiających się pojedynczych słów na podstawie analizy korpusowej wpisów z najczęściej używanych platform mediów społecznościowych.

Lemma	Lemma	Lemma	Lemma	Lemma
1 pov	11 girard	21 grwmo	31 kobietkaaaa	41 zribili
2 zakardowy	12 mezczyzn	22 ciarkowkiewkę	32 monaday	42 napotykejacych
3 monia	13 eksmitować	23 subskrcpcje	33 tribsem	43 dygnal
4 lazacych	14 giga	24 wyjbxie	34 kociołkary	44 naaaaaj
5 iniarstwo	15 cke	25 jeplem	35 nagets	45 cymsem
6 tiktoka	16 self	26 resujaace	36 czvjnikiem	46 megagwiazde
7 outlify	17 twoja	27 glowup	37 oddajaj	47 ślicznaaa
8 niedzwiedzia	18 chatgpt	28 bedosesem	38 odrzuciata	48 fajnyyy
9 pomoglaś	19 kaloszkwal	29 babooo	39 nestes	49 memiarze
10 outfit	20 fagaty	30 ujawnialace	40 tygolfnia	50 influencerow

Natomiast najczęściej pojawiające się kolokacje zostały przedstawione w Tab.2. Były to np.: „*spotkać niedzwiedzia*”, „*właściciel budynku*”, „*nowa GUSEPPE*”, „*nowa GUSEPPE salami*”, „*najlepsza Monia*”. „*ulubione danie studentów*”, czy też „*wykonanie self publisherów*”.

Tab. 2. Spis najczęściej pojawiających się kolokacji na podstawie analizy korpusowej wpisów z najpopularniejszych pod względem użytkownika platform mediów społecznościowych.

Term	Term	Term	Term
1 spotkać niedzwiedzia	14 spotkać niedzwiedzia niz	27 amerykanskim Internet	40 Wielki test cateringu
2 muzeum iniarstwa	15 nowa GUSEPPE	28 stara rura typowy	41 swinki peppy
3 Filip de	16 styl pudziana	29 pewny grupa mezczyzn	42 mój ulubiony związek
4 to zyczenia	17 nowa GUSEPPE salami	30 Mleigo piateczku	43 wysluchac drugiej strony
5 właściciel budynku	18 niedzwiedzia niz	31 strona wladka	44 love women
6 najbrzydza stara polska okladka	19 katar xddd	32 Min mojej mamy	45 las spotkać
7 jakaś ciarkowkiewkę	20 uciecha innych mezczyzn	33 pewny self publisherze	46 wykonanie self publisherów
8 Viralowe otejek	21 XD kompleksy	34 jakas dance	47 sama znalazia
9 następny kafelek	22 to gypsy	35 ulubione danie studentów	48 rura typowy
10 tiktoka spicy	23 drzwi ustaliliśmy	36 WERSOW on	49 dzienia stycznia
11 Europejska stolica lnu	24 duzej czesci kobiet	37 stolica lnu	50 wywiad fagaty
12 las spotkać niedzwiedzia	25 ulubiona outlify	38 jakiś rodzaj zasiku	
13 grupa mezczyzn	26 najlepsza Monia	39 twitterowy drama	

Ponadto, najpopularniejsze pojawiające się pojedyncze słowa zostały dodatkowo ukazane w kontekście pełnych zdań, co może być już podstawą do analizy wpływu potencjalnych zmian na uporządkowany zbiór reguł językowych rządzących organizacją zdań, dyskursów, czy też tekstów literackich.. Przykładem mogą być używane pojedyncze akronimy (Tab.3), lub też pojedyncze przymiotniki, np. „*zakardowych*” (Tab.4), zdrobnienia np. „*Monia*” (Tab.5), czy też określone

symbole graficzne, jak np.: emotikony w formie „XD” (Tab.6), które zostały zastosowane już w kontekście pełnych zdań.

Tab. 3. Użycie akronimu „POV” (point of view) w pełnych zdaniach.

1	☐ doc#2 ie Miesto na granicy polsko czechskiej meeeega</s><s>Wielki test cateringu</s><s>	POV	: Podryw w czasach tiktoka Spicy Season is here!</s><s>Uwaga, może zrobić się c
2	☐ doc#2 żadnej innej mu już nie dygnął Pierwszy dzień po wyplacie vs... dzień przed wyplatą	Pov	: odkryłaś, że jedyny filtr jakiego potrzebujesz to krem z filtrem przeciwsłonecznym !
3	☐ doc#2 więcej @ Dlatego przypominamy, że KREM SPF na twarz to absolutny #musthave	Pov	: kiedy synowa przygotowuje okazale niż teściowa Czego nikt Ci nie powiedział Ulubic
4	☐ doc#2 iowła się z Kacprem o 19:45 Prywatność w mojej szkole Ulubione outfity z kwietnia	Pov	: kupujesz na vinted stan "nowe bez metki" On zapytał mnie o numer, podalam mu i
5	☐ doc#3 a wszyscy od wczoraj wrzucają :) błagam wybijcie ją bo nie daje rady jej słuchać XD	Pov	: dzwoni do ciebie najlepsza polska piosenka POV. Cała Polska ostatnio: pov: jest 5
6	☐ doc#3 ją bo nie daje rady jej słuchać XD pov: dzwoni do ciebie najlepsza polska piosenka	POV	: Cała Polska ostatnio: pov: jest 50 dzień stycznia i czekasz na wyplatę Pov: czekas
7	☐ doc#3 ać XD pov: dzwoni do ciebie najlepsza polska piosenka POV. Cała Polska ostatnio:	pov	: jest 50 dzień stycznia i czekasz na wyplatę Pov: czekasz na swoją kolej, która nigd
8	☐ doc#3 eusenka POV. Cała Polska ostatnio: pov: jest 50 dzień stycznia i czekasz na wyplatę	Pov	: czekasz na swoją kolej, która nigdy nie nadejdzie</s>

Tab. 4. Użycie pojedynczego przymiotnika, np.: „żakardowych” w kontekście pełnych zdań pojawiających się w korpusie

1	☐ doc#0 u.</s><s>Powstają na jedynych zachowanych w świecie, tradycyjnych krosnach żakardowych	</s><s>Tak uszytych tkanin nie dostaniecie już nigdzie </s><s>Jakości ich wykc	
2	☐ doc#0 łozesnych tkanin powstających za pomocą technologii cyfrowych.</s><s>Krosno	żakardowe	pozwala uzyskać na tkaninie dowolne, bardzo skomplikowane, wielobarwne wzor
3	☐ doc#0 aszym mamom, babciom, prababciom, praprababciom...</s><s>Unikalne krosna	żakardowe	możecie obejrzeć przy pracy – oraz zakupić powstałe na nich wyroby – w Muzeu

Tab. 5. Użycie pojedynczych zdrobnień, np.: „Monia”, w kontekście pełnych zdań pojawiających się w korpusie.

1	☐ doc#1 radę wszystko spoko ale Hania Puchalska zrobiła to jako pierwsza i 100 razy lepiej	Monia	!</s><s>Chciałbym w tych życzeniach przekazać ci i udowodnić jaka jesteś ważna :
2	☐ doc#1 : każdego dnia aby każdy dzień ci sprzyjał abyś dostała to co ci się należy.</s><s>	Monia	!</s><s>Chciałbym w tych życzeniach przekazać ci11 udowodnić jaka jesteś ważna
3	☐ doc#1 5 dodziennic na twojej twarzy . I się nie zmieniają bo Monia jaką jesteś jest najlepsza	Monia	czyli prawdziwa monią . Jesteś mega comfort osobą, nagrywasz grmo kompleksa
4	☐ doc#1 iteśmy dla ciebie chcemy wiedzieć codziennie na twojej twarzy . I się nie zmieniają bo	Monia	jaką jesteś jest najlepsza Monia czyli prawdziwa monią . Jesteś mega comfort osob
5	☐ doc#1 swoją drugą połówką</s><s>Nowy rok, nowa ja ♡ a to dopiero początek.</s><s>	Monia	z kąd ten piękny domek taki ala z piernika?</s><s>Śliczny jest! ♡ Ogłądałem vlog

Tab. 6. Użycie jednego z najpopularniejszych symboli graficznych jakim jest emotikon „XD” (oznaczający w przekazie szczęście i śmiech), w kontekście pełnych zdań pojawiających się w korpusie.

1	☐ doc#0 kanske dzieci mówią czasem z brytyjskim akcentem przez oglądanie swinki peppy	xd	Przy okazji zapraszam do</s><s>Dziewczyno, ty jesteś jakas dance monkey Powit
2	☐ doc#1 :Dostawa ostatnich fajnych fotek z wyjazdu @ pewnie jak wrócę znowu nie będzie	XD	Podobno robi się glowup po zenowaniu, a ja czuje się ostatnio jakbym go przeszła po
3	☐ doc#1 zku: nie ma tu ZADNEGO filtra wow, kiedyś bym pewnie pozmieniała se ryjec cały	XD	Kompleksy - każdy je ma</s><s>Zmien je w aluty albo przynajmniej zaakceptuj a r
4	☐ doc#3 opiero teraz zdecyduję się przewać milczenie.</s><s>Film Konopa niebawem ???	XD	Dobrej nocy - Lubisz moje tatuaże - zauważył zmienacka. - Kiedy je widzisz, oczy i
5	☐ doc#3 zy ci byszech. - Lubię tatuaże.</s><s>Kropka.</s><s>Nieronicznie mówiąc: zaozał	XD	To była porażka XD Przyszłość M1, pisane częściowo na szybko.</s><s>W skrócie
6	☐ doc#3 się tatuaże.</s><s>Kropka.</s><s>Nieronicznie mówiąc: zaozał XD To była porażka	XD	Przyszłość M1, pisane częściowo na szybko.</s><s>W skrócie, skoro wszyscy to i
7	☐ doc#3 dóre wszyscy od wczoraj wrzucają :) błagam wybijcie ją bo nie daje rady jej słuchać	XD	pov: dzwoni do ciebie najlepsza polska piosenka POV. Cała Polska ostatnio: pov: je

3.2 Wyniki ankiety

Badania ankietowe na temat wpływu popularnych mediów społecznościowych na język użytkowników w różnym wieku przeprowadzono online przy użyciu platformy Microsoft Forms. Uczestniczyło 50 osób w przedziale wiekowym 15-65 lat. Ankieta zawierała pytania dotyczące danych demograficznych, czasu spędzanego na mediach społecznościowych oraz obserwacji zmian w języku, takich jak słownictwo czy styl komunikacji.

Demografia respondentów:

W badaniu wzięło udział 50 osób, reprezentujących różne grupy wiekowe:

- 15 – 25 lat: 22 respondentów (44%),
- 26 – 35 lat: 7 respondentów (14%),
- 36 – 45 lat: 8 respondentów (16%),
- 46 – 55 lat: 2 respondentów (4%),
- 56 – 60 lat: 11 respondentów (22%).

Respondenci pochodzili z różnych środowisk społecznych, co pozwoliło na uzyskanie zróżnicowanego obrazu wpływu mediów społecznościowych na język. Ponadto rozgraniczono też płeć ankietowanych. W badaniu wzięło udział 28 kobiet (56%) oraz 22 mężczyzn (44%).

Respondenci posiadali następujące wykształcenie:

- podstawowe: 6 respondentów (2%),
- zawodowe: 8 respondentów (16%),

- c) średnie: 17 respondentów (34%),
- d) wyższe: 19 respondentów (38%).

Respondenci na pytanie o codzienne zajęcia udzielili następujących odpowiedzi:

- a) 15 respondentów zajmuje się jedynie nauką (30%),
- b) 19 respondentów zajmuje się jedynie pracą (38%),
- c) 6 respondentów łączy naukę z pracą (12%),
- d) 10 respondentów nie pracuje ani się nie uczy (20%).

Czas spędzany na mediach społecznościowych

Młodzi (15-25 lat) spędzają na mediach społecznościowych 4 godziny dziennie, starsi (56-60 lat) około 1 godzinę dziennie. Szczegóły zostały podane poniżej:

- a) 15 – 25 lat: średnio 4 godziny dziennie,
- b) 26 – 35 lat: średnio 3 godziny dziennie,
- c) 36 – 45 lat: średnio 3 godziny dziennie,
- d) 46 – 55 lat: średnio 1 godzinę dziennie,
- e) 56 – 60 lat: średnio 1 godzinę dziennie.

W kontekście popularności, najbardziej popularną aplikacją był Instagram (32%). Najmniejszą popularnością natomiast cieszył się Snapchat (2%), niezależnie od płci i wieku respondentów. Poniżej znajdują się szczegółowe wyniki:

- a) Instagram (32%),
- b) Facebook (24%),
- c) TikTok (20%),
- d) Whatsapp (12%),
- e) Inne (6%),
- f) X (dawny Twitter) (2%),
- g) Snapchat (2%).

Zauważalny wpływ na język

Respondenci badania pytani byli o zmiany w języku spowodowane częstym używaniem mediów społecznościowych. Poniżej kluczowe wyniki:

- a) 28 respondentów (56%) zauważyło zmiany w swoich umiejętnościach językowych w trakcie użytkowania mediów społecznościowych,
- b) 31 respondentów (62%) zauważyło zmiany w swoim sposobie pisania lub mówienia po intensywnym korzystaniu z mediów społecznościowych,
- c) 25 respondentów (50%) zauważyło wpływ mediów społecznościowych na częstotliwość używania slangu, skrótów oraz symboli graficznych, jak np. emotikonów,
- d) 34 respondentów (68%) stwierdziło, że media społecznościowe wprowadziły nowe słowa lub zwroty do ich języka codziennego, których znaczeń wcześniej nie znali,
- e) 18 respondentów (36%) stwierdziło, że ich zdolności komunikacyjne uległy zmianie po intensywnym korzystaniu z mediów społecznościowych,
- f) 13 respondentów (26%) podczas użytkowania popularnych platform komunikacyjnych miało negatywny stosunek do nich, 14 respondentów (28%) była nastawiona do nich pozytywnie, a 23 respondentów (46%) posiadało stosunek neutralny w trakcie stosowania najpopularniejszych komunikatorów,
- g) 40 respondentów (80%) stwierdziło, że lepszą formą rozmowy jest rozmowa bezpośrednia „twarzą w twarz”,
- h) 13 respondentów (26%) uważało, że ich sposób komunikacji uległ zmianie, odkąd zaczęli korzystać z mediów społecznościowych,
- i) 23 respondentów (46%) zauważyło pogorszenie znajomości zasad gramatyki i składni w wyniku korzystania z mediów społecznościowych.

- j) 27 respondentów (54%) nie stosowało się do zasad interpunkcji podczas korzystania z mediów społecznościowych,
- k) 28 respondentów (56%) obserwowało przynajmniej jednego sławnego twórcę internetowego,
- l) 25 respondentów (50%) zauważyło, że w swoim języku codziennym zaczęli używać zwrotów, których również używał „sławny twórca internetowy”, którego obserwowali,
- m) 20 respondentów (40%) starało się pisać pełne zdania podczas komunikacji w mediach społecznościowych,
- n) 28 respondentów (56%) używało emotikonów w swoich wiadomościach tekstowych,
- o) 14 respondentów (28%) używało emotikonów zamiast słów w swoich wiadomościach,
- p) 23 respondentów (46%) używało skrótów akronimicznych w swoich wiadomościach.

Badania wykazały, że media społecznościowe wpływają na język użytkowników, zwłaszcza młodszych. Częstsze używanie platform koreluje z większymi zmianami w słownictwie, gramatyce i stylu. Starsi użytkownicy, mimo krótszego czasu spędzanego na platformach, również doświadczają pewnych zmian w języku.

4. Dyskusja

W korpusie języka social mediów sporządzonym przez autorkę tego tekstu, najczęściej pojawiającym się słowem jest akronim „POV” (Tab.1, pozycja 1; Tab.3). „POV” jest to akronim słów „point of view” z języka angielskiego, oznaczający „punkt widzenia”, „perspektywę”. Używany zazwyczaj w amatorskich opowiadaniach na platformie Watt pad. Ostatnio zyskuje coraz większą popularność na platformie TikTok (Dictionary.com).

„POV” nie jest jedynym słowem pochodzącym z języka angielskiego, które znajduje się na liście najpopularniejszych wyrazów w korpusie. Zaobserwować można tam takie anglicyzmy jak „outfit” (pozycje 7 i 9, Tab.1), oznaczający po polsku „strój”, prefix „self”, oznaczający „własny” (pozycja 16, Tab.1), „grwmo”, czyli akronim słów „get ready with me”, oznaczających „przygotuj się ze mną” (pozycja 21, Tab.1), „glowup”, oznaczający poprawę wyglądu, wypięknienie (pozycja 27, Tab.1), „Monaday” co może mieć dwojakie znaczenie, gdyż może być to słowo „Monday” (z angielskiego „poniedziałek”) z popelnioną literówką, ale może to też być tzw. „Morfo – blend” słów „Mona” (czyli formy deminutywnej imienia Monika) oraz „day”, czyli angielskiego słowa oznaczającego „dzień” (pozycja 32, Tab.1). Na pozycji 50 znajduje się również angielskie słowo „influencer” (dosłownie: „osoba wywierająca wpływ”, oznacza osobę pracującą w Internecie), które jest odmienione zgodnie z zasadami polskiej deklinacji rzeczowników (pozycja 50, Tab.1). Można więc zaobserwować, że wśród internatów dużą popularnością cieszą się słowa pochodzące z języka angielskiego, co znajduje bezpośrednie potwierdzenie w badaniach odnośnie zjawiska code – switching w w mediach społecznościowych (Olobia 2024; Pańka 2021).

Wśród listy najpopularniejszych słów na platformach social media, zaobserwować można wpływ różnych twórców internetowych na internatów (Syrdal i in. 2023). Przykładem może być pojawiające się w liście zdrobnienie „monia” (pozycja 3, Tab.1), co odnosi się do popularnej, szczególnie na platformie Instagram, influencerki Moniki Kociołek (Wróblewski, 2022). Nawiązanie do Moniki Kociołek najprawdopodobniej jest widoczne w słowie „Monaday” (pozycja 32, Tab.1) Kolejnym słowem nawiązującym do innego twórcy znanego w Internecie jest „bedoesesem” (pozycja 28, Tab.1). Słowo to nawiązuje najprawdopodobniej do popularnego w Internecie rapera Bedoesa. Natomiast słowo „fagaty” (pozycja 20, Tab.1) nawiązuje do popularnej w sieci influencerki Agaty Fąk, która w sieci używa pseudonimu Fagata (Wróblewski 2022).

Najczęściej pojawiającym się zwrotem w korpusie jest „spotkać niedźwiedzia” (pozycja 1, Tab.2), co nawiązuje do obecnego trendu na platformie TikTok (Murray 2024). Kolejne kolokacje z pozycji 18 i 12 (Tab.2) znowu nawiązuje do wyżej wymienionego trendu.

Wśród popularnych kolokacji możemy zaobserwować ponownie popularność angielskich wyrazów, takich jak „catering” w „Wielki test cateringu” (pozycja 40, Tab.2), „love women” („kochać kobiety”) (pozycja 44, Tab.2), czy „twitterowy drama” (pozycja 39, Tab.2). Co więcej, można zaobserwować różne użycie wyrazu – emotki „XD”, które pojawia się zarówno przed danym wyrazem (pozycja 21, Tab.2), jak i na końcu danego zwrotu (pozycja 19, Tab.2).

Przeciwieństwem do pojawiającego się w różnych częściach zdania słowa – emotikona „XD” (Tab.6), jest „POV”, które jest zazwyczaj używane na początku danej wypowiedzi (Tab.3; Tab.6, pozycja 7). „POV” w kontekście pełnych zdań jest najczęściej używane w celu przytoczenia własnej perspektywy wydarzeń czy narracji, zazwyczaj w celach humorystycznych.

Badanie na grupie 15-60 lat wykazało, że najwięcej czasu w Internecie spędzają osoby w wieku 15-25 lat, a najmniej 46-60 lat. Instagram cieszył się największą popularnością (32%). Zmiany w sposobie wysławiania się zauważyło 56% respondentów, głównie w używaniu slangu, skrótów i emotikonów (50%), nowego słownictwa (68%), nieprzestrzeganiu zasad gramatyki (46%) i interpunkcji (54%) oraz włączaniu słownictwa od influencerów (50%).

5. Wnioski

Badanie wykazało, że media społecznościowe znacząco wpływają na język polskich internautów. Angielskie słowa i zwroty zyskują na popularności, włączając się do mowy potocznej. Popularne są również morfo-blendy i akronimy jak "POV" czy "GRWM". Internauci zauważają wpływ mediów na interpunkcję i gramatykę, często nie stosując się do zasad. Respondenci przyznają, że przejmują słownictwo od obserwowanych influencerów.

6. Literatura

- Anders H (2019) Wyloguj swój mózg. Jak zadbać o swój mózg w dobie nowych technologii. znak.pl.
- Di Marco N i in. (2024) The Evolution of Language in Social Media Comments. *Journal of Language and Social Media Studies* 5(3): 45 – 68.
- Kumareshan L (2024) Significance of Social Media in Communication. *International Journal of Communication Studies* 12(4): 210 – 225.
- Murray C (2024) Man Or Bear? Many Women Say They'd Rather Be Stuck In The Woods With A Bear In Latest Viral TikTok Debate. *Forbes*.
- Olobia LP (2024) Utilizing Social Media in Communicating in English as a Second Language. *Studies in Self-Access Learning Journal* 15(3): 112-130.
- Pańska D (2021) Exploring the Use of Digital Tools in Language Acquisition. *Theory and Practice of Second Language Acquisition* 6(1): 71 – 92.
- ‘POV: We Explain TikTok Slang’ (2023) *Dictionary.com*.
- Syrdal HA i in. (2023) Influencer marketing and the growth of affiliates: The effects of language features on engagement behavior. *Journal of Business Research* 158.
- Wróblewski R (2022) Monika Kociołek - wiek, bez makijażu, wzrost, waga, chłopak, rodzeństwo, walka. Kim jest?. *Eska*.

7. Motywacja osiągnięć zawodowych nauczycieli w obliczu skuteczności zawodowej

Motivation and professional effectiveness

Bogdan Kowalewski

Wydział Nauk Społecznych, Akademia Mazowiecka w Płocku

Opiekun naukowy: prof. dr hab. Jolanta Szempruch

Bogdan Kowalewski: bogdan.kowalewski@interia.eu

Słowa kluczowe: nauczyciel, efektywność, umotywowanie

Streszczenie

Artykuł prezentuje istotę motywacji osiągnięć zawodowych w odniesieniu do nauczycieli. Stanowią oni specyficzną grupę zawodową, której działalność w bardzo realny sposób przekłada się na życie i przyszłość uczniów. Dlatego tak istotna jest motywacja osiągnięć nauczycieli oraz ich skuteczność zawodowa. Zmotywowany nauczyciel wykonujący zawód z właściwą pasją i zaangażowaniem może być motorem napędowym przyszłych sukcesów swoich uczniów. Jednocześnie jego brak motywacji i zaangażowania w proces edukacyjny może zniechęcić podopiecznych i zamknąć ich na zdobywanie wiedzy, co przekłada się na ich wyniki. W artykule omówiono teorie motywacji oraz istotę skuteczności zawodowej nauczycieli, a także ich znaczenie w systemie edukacji.

1. Wstęp

Zawód nauczyciela jest jedną z najbardziej fascynujących i ciekawych oraz pełnych doświadczeń profesji. Każdy nauczyciel, by skutecznie wykonywać swoje zadania i w pełni spełniać się zawodowo potrzebuje bodźców oraz faktycznego zainteresowania wychowaniem dzieci i młodzieży. Skuteczne nauczanie poznaje się po efektach pracy nauczyciela i wynikach jego uczniów. Nie można nie zgodzić się z Hanną Hamer, która twierdzi, że nie ma tępych uczniów, tylko są tacy, którym należy poświęcić więcej czasu lub odpowiednio ich zmotywować (Hammer 1994). Do tak skutecznej pracy każdemu nauczycielowi potrzebna jest motywacja i zaangażowanie.

Współczesny świat zmienia się bardzo szybko, a postęp cywilizacyjny i idące za tym zmiany społeczne także w świecie edukacji stawiają coraz nowe wyzwania, a także zmuszają do szybkiego dostosowania się do zmian. Zarówno motywacje, jak i kolejne wyzwania które stają przed współczesnymi nauczycielami są coraz większe. Dziś nauczyciel musi nie tylko być fachowcem w swojej dziedzinie nauczania, ale również powinien być wyspecjalizowany w procesie kształcenia, być promotorem zmiany, a także osobą twórczą. Jednocześnie nie może być pozbawiony wrażliwości na problemy i potrzeby swoich podopiecznych (Urbanek 2013).

Od nauczyciela oczekuje się, że będzie posiadał rozległą wiedzę oraz umiejętności, a także będzie dbał o dobre wyniki nauczania swoich uczniów jednocześnie stymulując ich do poszerzania wiedzy. Ponadto powinien on zadbać o prawidłowe relację pomiędzy szkołą a rodzicami, a ponadto kształtować u podopiecznych prawidłowe zachowania i wartości z zakresu kultury, języka, ochrony środowiska, wartości społecznych oraz obywatelskich i równości społecznej. Tak szeroko rozumiane nauczanie wymaga od nauczyciela pasji w działaniu, by jego praca była skuteczna i przynosiła efekty. Wysiłek, jaki musi on włożyć w nauczanie z pasją każdego dnia może być bardzo przytłaczający. Pomysł na realizację zajęć to dopiero początek pracy, a dopiero jego realizacja z pasją może przynieść skuteczne działania mające wpływ na przyszłe losy uczniów (Day 2008).

2. Istota motywacji i skuteczności

Pojęcie motywacji jest bardzo szeroko omawiane i definiowane, szczególnie w literaturze z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi oraz psychologii pracy. Etymologia słowa pochodzi z języka łacińskiego od słowa *movere*, co oznacza ruch i poruszanie się. Jest ona więc w bardzo ścisłym związku z energią oraz pobudzeniem do działania. Wynika z tego, że motywacja do pracy jest

procesem aktywizującym zachowania i pragnienie zaspokojenia swoich potrzeb poprzez osiągnięcie i realizację zadań zawodowych (Bartkowiak 2003). Słownik pedagogiczny definiuje motywację jako „ogół motywów występujących aktualnie u danej jednostki”. Wyróżnia także motywację wewnętrzną, czyli pobudzającą do działania oraz zewnętrzną, która stanowi zachętę do działania. Jednocześnie podkreśla się, że poziom oraz zakres kwalifikacji zawodowych nauczyciela jest uzależniony nie tylko od jego zdolności i aspiracji zawodowych, ale także właśnie od motywacji wewnętrznej oraz zewnętrznej, czyli bodźców płynących ze środowiska pracy (Okoń 2001).

Najbardziej popularną w literaturze przedmiotu teorią motywacji jest teoria potrzeb A. Masłowa. Opiera się ona na założeniu, że wszystkie działania człowieka wynikają z konieczności zaspokajania niezbędnych potrzeb, a te z kolei mają swoją hierarchię. Powinny być zaspokajane tak, by ranga coraz nowszych była większa od już zaspokojonych, gdyż po zaspokojeniu danej potrzeby przestaje być ona bodźcem do dalszego działania. Najważniejsze dla człowieka są potrzeby fizjologiczne oraz bezpieczeństwa. Dopiero, gdy zostaną one zaspokojone pojawiają się inne. Według Masłowa potrzeby jednostki występują w postaci hierarchicznej, która uwzględnia przede wszystkim porządek ich zaspokajania oraz powszechność ich występowania. Dlatego też potrzeby leżące u podstaw hierarchii muszą być nie tylko zaspokajane w pierwszej kolejności, ale także w najmniejszym stopniu sprawiają, że zachowania ludzi powodowane tymi potrzebami będą zróżnicowane. Zgodnie z teorią Masłowa, potrzeby są zaspokajane w określonym porządku. Przede wszystkim człowiek w pierwszej kolejności zaspokaja potrzeby podstawowe, gdyż są one warunkiem jego przetrwania. Z kolei potrzeby z wyższych pięt hierarchii wzbudzają zachowania wówczas, gdy zaspokojone zostały potrzeby z niższych poziomów. W skrajnych przypadkach deficytów potrzeby wyższego rzędu, jak np. potrzeba samorealizacji mogą się nigdy nie ujawnić. Tak rozumianą teorię potrzeb można odnieść do każdej dziedziny życia nie tylko pracy zawodowej. Ma ona jednak szczególnie znaczenie właśnie w tym aspekcie, gdyż ludzie potrzebują nie tylko pieniędzy oraz nagród w życiu, ale także szacunku, poczucia przynależności oraz samorealizacji czyli osiągnięcia celów (Masłow 2009). Z kolei J. Strelau odnosi termin motywacji do wszystkich mechanizmów wpływających na aktywację, ukierunkowanie, wsparcie oraz dokończenie wszelkich aktywności zarówno psychicznych, jak i fizjologicznych odnoszących się do zachowania. Autor ten wskazuje, że dotyczy to zarówno zachowań prostych, a także złożonych oraz wewnętrznych i zewnętrznych (Strelau 2005).

Na motywację człowieka wpływają czynniki motywujące, które kwalifikuje się jako zewnętrzne i wewnętrzne. Do wewnętrznych czynników zalicza się te, które stanowią wynik wartości dostrzeganych przez człowieka w wykonywaniu pracy zawodowej, jak satysfakcja z osiągniętych wyników, prestiż stanowiska czy zawodu, korzystne warunki środowiska pracy, czy poczucie odpowiedzialności wynikające z wykonywanych zadań (Gawrecki 2003). Wewnętrzne motywatory odpowiadają teorii motywacji McGregora, zgodnie z którą praca jest jedną z naturalnych potrzeb człowieka i dlatego też stanowi dla niego satysfakcję samo wykonywanie pracy. Zgodnie z założeniami McGregora, człowiek bardzo chętnie staje się odpowiedzialny za wykonywaną pracę poszukując cały czas możliwości do jej doskonalenia i wykorzystywania swoich możliwości twórczych. Z kolei motywacja zewnętrzna powoduje działanie człowieka w wyniku nacisków lub oczekiwanych korzyści, a nie wewnętrznej przyjemności czy chęci do działania. Należy zgodzić się z L. Gawreckim, że motywacja zewnętrzna może wpływać na osłabienie motywacji wewnętrznej. Wynika to z faktu, że człowiek zaczyna działać nie z uwagi na satysfakcję, ale dla zdobycia oczekiwanej nagrody (Gawrecki 2003).

Skuteczność zawodowa nauczycieli zdaniem A. Bandury stanowi „przekonanie o własnych możliwościach, zdolnościach do organizowania i podejmowania działań zmierzających do celu” (Bandura 1997). Autor ten wskazuje na główne przesłanki, które warunkują poczucie skuteczności. Przede wszystkim wymienia wpływ poczucia mistrzostwa, czyli wszelkie sukcesy odnoszone w podejmowanych działaniach. Ponadto wskazuje na znaczenie obserwacji innych osób i porównania własnych wyników i efektów z ich działaniami i osiągnięciami. Zdaniem Bandury źródło odczuwanego poczucia własnej skuteczności leży także w istotnych dla nauczyciela informacjach zwrotnych płynących z otoczenia, a także uzyskiwanego wsparcia oraz pozostałych doświadczeń. Tak zaprezentowane uwarunkowania skuteczności wskazują, że odczuwanie sukcesu stanowi

wyłącznie wynik własnej interpretacji wszelkich porażek czy też osiągniętych sukcesów w podejmowanych działaniach. Zdobywanie sukcesów z pewnością znacznie podnosi poczucie własnej skuteczności każdego człowieka, nie tylko nauczyciela, zaś każda porażka wpływa na niską samoocenę oraz obniża poczucie własnej skuteczności (Bandura 1997).

3. Motywacja osiągnięć nauczyciela

Szkoła dla nauczyciela jest miejscem pracy takim samym jak dla każdego człowieka jego zakład pracy. Dlatego też należy rozpatrywać motywację nauczycieli w takich samych kategoriach jak innych osób pracujących zawodowo. Różnica polega jedynie na tym, że właściwa motywacja nauczyciela przekłada się bardzo realnie na wyniki jego uczniów oraz skuteczność jego nauczania. A te z kolei kreują nie tylko zaangażowanie uczniów i ich motywację do pracy na lekcji oraz chęć do poszerzania i zdobywania wiedzy, ale także mają realny wpływ na przyszłość, a może także i kariery tych młodych ludzi. Zaangażowany i pracujący z pasją zmotywowany nauczyciel jest w stanie zarazić uczniów chęcią do pracy oraz nauki.

Jako pierwszego autora, który poruszył tematykę motywacji osiągnięć uznaje się H. Murraya, który wyróżnił w swoich pracach zarówno potrzeby, jak i motywacje. Potrzebę osiągnięć określił on jako dokonywanie trudnych rzeczy, a także poczucie panowania nad obiektami fizycznymi, innymi ludźmi oraz ideami poprzez manipulowanie nimi lub ich organizowanie. Przy tym czynienie tego w sposób najsprawniejszy i niezależny oraz w poczuciu rywalizacji i górowania nad innymi. Murray wskazywał także na motywację osiągnięć jako podnoszenie szacunku do własnej osoby w wyniku jak najbardziej skutecznego wykorzystywania własnych talentów. To człowiek sam ocenia swoje możliwości osiągnięcia celów. Można zauważyć, że osoby obdarzone wysokim poziomem poczucia własnej skuteczności bardziej wytrwale dążą do celu i są skłonne podjąć większy wysiłek w tym dążeniu niż osoby o bardzo niskiej samoocenie. Osoby wysoko zmotywowane na rozwój jednocześnie mają wysokie standardy oczekiwań, a także charakteryzują się dumą i wysoką satysfakcją ze swoich osiągnięć. Jednocześnie ich wysoka motywacja wynika z własnego przekonania o posiadaniu możliwości do spełnienia własnych wysokich standardów i założeń (Klinkosz i Sękowski 2013).

Motywacja osiągnięć wysuwa się na pierwszy plan także w analizach motywacji McClellanda, który sformułował teorię potrzeby osiągnięć oscylującą wokół trzech podstawowych potrzeb człowieka, jak potrzeba osiągnięć, afiliacji oraz władzy. Podkreślił on również, że potrzeba osiągnięć stanowi indywidualną cechę każdego człowieka, zaś pozostałe dwie mają charakter indywidualny i występują u większości ludzi. Potrzeba osiągnięć „wyznacza pułap dążeń i celów, do których człowiek” zmierza w relacji do społecznych standardów Osoby o wysokiej motywacji osiągnięć oczekują natychmiastowego efektu zwrotnego w postaci osiągnięcia określonego etapu na drodze do realizacji celu. Ponadto wykazują zaangażowanie w wykonanie zadania aż do czasu, gdy można uznać je za zrealizowane. Zazwyczaj nie rezygnują w trakcie i nie zostawiają niedokończonych pracy i wkładają maksimum wysiłku w realizację zadania do końca. Działając z pasją nie oczekują społecznego uznania i poklasku (Bartkowiak 2003). Wspomniany już McClelland podkreśla, że „nagrody pieniężne nie mają większego wpływu na ludzi o wysokiej motywacji osiągnięć. Zainteresowani są oni samymi osiągnięciami. Natomiast ludzie o niskiej motywacji osiągnięć ulegają wpływom nagród pieniężnych i można sprawić, że będą ciężko pracowali dla pieniędzy i innych pobudek zewnętrznych” (McClelland 1961). Potrzeba osiągnięć to zdaniem McClelland’a jeden z najbardziej skutecznych i silnych motywatorów skłaniających do efektywnej pracy. Można ją określić jako dążenie do wyróżnienia się, czy też dążenie do powodzenia w poczuciu konkurencji. Chęć pokazania się jako lepszy od pozostałych w ramach dorozumianej konkurencji zawodowej stanowi bardzo silną motywację wewnętrzną do bardziej efektywnego realizowania powierzonych zadań. Natomiast dostrzeżenie tych osiągnięć przez przełożonych jeszcze potęguje efekt motywacyjny. McClelland stał na stanowisku, że motywacja osiągnięć nie jest cechą dziedziczną, ale stanowi efekt doświadczeń wynikających z dzieciństwa. Zgodnie z jego teorią pracownicy powinni mieć swobodę w działaniach przy jednoczesnym nagradzaniu za efekty (McClelland 1961).

Źródła motywacji w zawodzie nauczyciela należy poszukiwać w czynnikach, które zdecydowały o wyborze tego zawodu, zamiłowaniu do pracy z młodymi ludźmi oraz osobistych

ambicjach a także aspiracjach. W skutecznej pracy nauczyciela najważniejsze znaczenie ma motywacja wewnętrzna, która stanowi czynnik stymulujący do działań czasami niekonwencjonalnych oraz wysokiej jakości pracy i dążenia do sukcesów zawodowych. To właśnie osiągnięcie sukcesu w pracy powinno stanowić główną siłę napędową w pracy nauczyciela, nie zaś wysokość gratyfikacji (Nowosad 2023). Takie źródło motywacji stanowi motyw sam w sobie i wyłącznie dobre wykonanie zadania już stanowi pewną gratyfikację bez konieczności zdobywania nagród zewnętrznych czy finansowych (Wojdyło 2007). Tu znaczenie ma motyw osiągnięć, który stanowi niejako syndrom zachowań, do których należy chęć osiągnięcia czegoś, angażowanie się w działania ukierunkowane na konkretne osiągnięcia, czy też zakładanie sukcesu lub porażki (Widerszal-Bazyl 1979).

W zawodzie nauczyciela szczególne znaczenie ma motywacja wewnętrzna, a taką posiada właśnie pedagog z pasją, czy jak często się określa nauczyciel z powołania. Dla takiego nauczyciela to właśnie zaangażowanie i chęć przekazania wiedzy stanowi największą motywację do wykonywania tego trudnego zawodu. Bardzo często dla takich osób wyniki uczniów, zaufanie do wychowawcy, czy zainteresowanie danym przedmiotem stanowią istotne motywy. Nie można jednak zapominać, że zgodnie z teorią potrzeb Masłowa, potrzeba samorealizacji może być zaspokojona dopiero po zaspokojeniu potrzeb znajdujących się na dole piramidy potrzeb, a w pierwszej kolejności znajdują się tam potrzeby bytowe. Dlatego też nauczyciel, który nie ma zaspokojonych potrzeb niższego rzędu nie będzie odczuwał satysfakcji jeśli nie będzie otrzymywał np. godziwego wynagrodzenia, które zaspokoi jego pierwsze potrzeby (Marek 2006). Jednak, jak podkreśla H. Hamer, na motywację nauczycieli największy wpływ na wysoką motywację nauczycieli do pracy mają jednak potrzeby wyższego rzędu. Według Masłowa są to przede wszystkim potrzeby szacunku, a także samorealizacji oraz poznawcze związane ze zdobywaniem wiedzy i otrzymywaniem zrozumienia. Choć nauczyciele przyznają, że z pewnością wyższe zarobki zwiększają chęć do pracy, to Hamer podkreśla, że pieniądze stanowią zaspokojenie podstawowych potrzeb zgodnie z teorią motywacji Masłowa i mogą podnieść satysfakcję z pracy, ale nie motywację do niej.

Nie bez znaczenia dla zaspokojenia tych potrzeb jest działalność przełożonych nauczycieli, którzy mogą ich motywować poprzez okazywanie wyrazów uznania, czy też dostrzegając wyniki ich pracy oraz stymulując do rozwoju osobistego i podwyższania posiadanych kwalifikacji (Hamer 1994). Przełożony, czyli dyrektor szkoły powinien realizować zadania spoczywające na nim jako menadżerze w zakresie motywacji nauczycieli do osiągania coraz lepszych wyników, a jednocześnie pozwalać im odczuwać satysfakcję z realizowanych zadań edukacyjnych.

Nauczyciel odczuwający wysoką motywację do pracy jest w stanie odkrywać potencjał tkwiący w uczniach oraz dostrzegać ich mocne strony. Takie działanie stanowi podstawę do jego skuteczności zawodowej oraz efektywnej pracy. Warunkiem motywacji do nauki wykazywanej przez uczniów jest wsparcie ze strony nauczyciela oraz uznanie ich autonomii oraz pozwolenie na samodzielność. Tylko odpowiednio zmotywowany nauczyciel jest w stanie zapewnić właściwy klimat do pracy oraz zagwarantować wsparcie ucznia w połączeniu z szacunkiem do niego. Nauczyciel, który posiada wysoki poziom własnej skuteczności zawodowej ma jednocześnie postawione ambitne cele i jest w stanie umiejętnie dobierać strategie edukacyjne oraz potrafi zmotywować uczniów do nauki oferując im także zaspokojenie ich własnych potrzeb (Borkowska 2022). Nie bez znaczenia w motywacji nauczyciela jest kultura organizacyjna jednostki, gdyż postawa umotywowanego edukatora jest ściśle związana z efektywnością placówki edukacyjnej, w której realizuje on swoje zadania. Współczesny i nowoczesny system edukacji powinien oczekiwać nowatorskich i innowacyjnych rozwiązań, a także gwarantować nauczycielom znaczną swobodę działania, które przejawia się przede wszystkim poprzez umożliwienie realizacji własnej wizji rozwoju kompetencji zawodowych oraz znacznej swobody w wyborze metod i treści oraz form nauczania. Szkoła jako pracodawca powinna umożliwiać nauczycielom realizowanie autorskich programów oraz udział w projektach, a także wspierać twórczą współpracę nauczycieli. Właściwie zmotywowany nauczyciel potrafi budować swój autorytet, a także rozwija się i nie popada w rutynę zawodową (Borkowska 2022).

Jak podkreśla J. Szempruch najbardziej skutecznym sposobem na podnoszenie motywacji zawodowej nauczycieli jest przede wszystkim zaspokajanie niezbędnych potrzeb człowieka oraz doskonalenie zawodowe. Motywacja w zawodzie nauczyciela przejawia się w jego ukierunkowaniu na doskonalenie i podnoszenie efektywności, a także wykazywanym zaangażowaniu oraz inicjatywie i optymizmie (Szempruch 2013).

4. Podsumowanie

We współczesnym świecie zdominowanym przez procesy globalizacyjne oraz powszechną informatyzację i intensywne zmiany społeczne sukces zawodowy człowieka, w tym również nauczyciela, jest bardzo mocno związany z jego motywacją oraz skutecznością zawodową. Głównym atrybutem człowieka spełnionego, postrzeganego w kategorii odniesionego sukcesu jest jego satysfakcja z pracy, motywacja do działania zawodowego oraz pasja w realizacji zadań. Motywacja do pracy przekłada się na samodzielność w realizowaniu zadań, chęć do rozwoju oraz zdobywania nowych doświadczeń, a także wydajność i efektywność w realizowanych zadaniach. W przypadku pracy nauczycieli nie bez znaczenia jest również skuteczność zawodowa, która przejawia się w wynikach i postępach ich uczniów. Do skutecznego nauczania niezbędna jest motywacja nauczyciela, a szczególnie silna motywacja osiągnięć zawodowych.

Zgodnie z zaprezentowanymi teoriami motywacji przedstawianymi przez różnych autorów, człowiek motywuje się poprzez zaspokajanie potrzeb począwszy od tych najbardziej fizjologicznych. Dlatego też sama motywacja osiągnięć nie ma znaczenia w przypadku braku spełnienia potrzeb niższego rzędu. Dlatego też tak istotne w pracy nauczyciela jest środowisko pracy oraz zagwarantowanie godziwego wynagrodzenia. Zaspokojenie najniższych hierarchicznie potrzeb wyzwala możliwość realizacji wyższych poziomów motywacji, w tym motywacji osiągnięć. Silna motywacja w tym zakresie w przypadku nauczycieli umożliwia realizowanie zadań edukacyjnych z pasją, która przekłada się na zaangażowanie uczniów w proces edukacyjny, a nauczycielowi pozwala stać się autorytetem i liderem dla wychowanków wyzwalającym tkwiący w nich potencjał.

5. Literatura

- Bandura A (1997) *Self-efficacy. The exercise of control*. New York: Freeman.
- Bartkowiak G (2003) *Psychologia zarządzania*, Zielona Góra: Zachodnie Centrum Organizacji.
- Borkowska A (2022) *Motywacja i zaangażowanie nauczycieli a kultura organizacyjna szkoły*, Wielowymiarowość edukacji XXI wieku t. II: 57-70.
- Day Ch (2008) *Nauczyciel z pasją. Jak zachować entuzjazm i zaangażowanie w pracy*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gawrecki L (2003) *Kompetencje menadżera oświaty*, Poznań: eMPI2.
- Hammer H (1994) *Klucz do efektywności nauczania*, Warszawa: Wydawnictwo Veda.
- Klinkosz W, Sękowski A (2013) H. Schulera i M. Prochaski polska wersja Inwentarza Motywacji Osiągnięć – Leistungsmotivationsinventar (LMI), *Czasopismo Psychologiczne*, Tom 12, Nr 2: 253–264.
- Maslow A (2013) *Motywacja i osobowość*, Warszawa: PWN.
- Marek A (2006) *Motywacja w pracy nauczyciela*, *Roczniki Nauk Społecznych t. XXXIV zeszyt 3*: 335-346.
- McClelland DC (1961) *The Achieving Society*, Van Nostrand Prienceton.
- Nowosad K (2023) *Motywacja osiągnięć zawodowych nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej a ich samoocena*, „Kultura i Edukacja” nr 1 (139): 149-170.
- Okoń W (2001) *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Strelau S (2005) *Psychologia*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Szempruch J (2013) *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Kraków: Impuls.
- Urbanek B (2013) *Media w edukacji – pedagogiczne aspekty ich wykorzystania*, „Nauczyciel i Szkoła” Nr 1(53): 229-248.
- Widerszal-Bazył M (1979) *Ukierunkowanie motywacji osiągnięć a poziom wykonywania pracy*. Wrocław: Ossolineum.
- Wojdyło K (2007) *Model integracyjny motywacji osiągnięć (MIMO)*, „Nowiny Psychologiczne” 4: 25–44.

8. Kompetencje nauczyciela wspomagającego z perspektywy wymagań zawodowych w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi

Competences of a supporting teacher from the perspective of professional requirement in working with students with special education needs

Bogdan Kowalewski

Wydział Nauk Społecznych, Akademia Mazowiecka w Płocku

Opiekun naukowy: prof. dr hab. Jolanta Szempruch

Bogdan Kowalewski: bogdan.kowalewski@interia.eu

Słowa kluczowe: nauczyciel wspomagający, kwalifikacje, niepełnosprawność

Streszczenie

Celem artykułu było zaprezentowanie nauczyciela wspomagającego jako kreatora procesu rewalidacji osób niepełnosprawnych oraz posiadających specjalne potrzeby edukacyjne. Zaprezentowano ideę integracji osób niepełnosprawnych w placówkach oświatowych oraz sposób organizacji tego procesu w odniesieniu do pracy nauczycieli wspierających. W artykule omówione zostały najważniejsze zadania stawiane nauczycielom wspomagającym oraz specyfika ich pracy z uczniem. Ponadto zaprezentowano kompetencje i kwalifikacje, jakie powinien posiadać nauczyciel wspomagający, aby skutecznie uczestniczyć i realizować proces wsparcia edukacji ucznia z niepełnosprawnością lub specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

1. Wstęp

Współczesna szkoła kształtuje się w wyniku zmian społecznych i cywilizacyjnych, do których muszona jest się dostosować. Szkoła ma gwarantować jednolitość systemu edukacji, a także pełnić rolę służebną w odniesieniu do ucznia i jego środowiska rodzinnego, przy jednoczesnym zachowaniu szeroko rozumianej autonomii. Jedną ze zmian skutecznie wprowadzanych od wielu lat jest idea integracji uczniów z niepełnosprawnością oraz ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Coraz więcej uczniów korzysta z możliwości integracji włączającej, która umożliwi im naukę w grupie rówieśniczej i integrację z dziećmi pełnosprawnymi. Zgodnie z aktualnym stanem prawnym placówki edukacyjne prowadzące naukę w oddziałach integracyjnych powinny zatrudniać nauczycieli wspomagających, czyli współorganizujących proces kształcenia dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Z uwagi na istotę zadań, jakie nakłada się na nauczyciela wspomagającego, powinien on posiadać nie tylko odpowiednie wykształcenie, ale także kompetencje i predyspozycje do pracy z tak wymagającym uczniem. Praca nauczyciela wspomagającego polega zarówno na działaniach dydaktyczno-terapeutycznych, jak i ścisłej współpracy z nauczycielami i wychowawcami, co wymaga nie tylko specjalistycznej wiedzy, ale także odpowiednich cech osobowości.

2. Uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi

Słownik pedagogiki specjalnej określa specjalne potrzeby edukacyjne jako termin odnoszący się do „procesu kształcenia i wychowania oraz funkcjonowania szkolnego dzieci i młodzieży, które: doświadczają nadmiernych trudności w uczeniu się i nie mogą opanować treści kształcenia zawartych w obowiązujących programach edukacyjnych; mają problemy z adaptacją społeczną lub wykazują szczególne uzdolnienia i potrzebują pomocy oraz wsparcia psychologiczno-pedagogicznego” (Kupisiewicz 2014). Należy zgodzić się z K. Soszyńską, że współcześnie jako ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi postrzega się nie tylko dzieci niepełnosprawne z orzeczeniem w tym zakresie, ale także posiadające inne źródła specyficznych trudności w nauce, które mogą wynikać zarówno z przyczyn indywidualnych predyspozycji, ale także stanowić wynik sytuacji społecznej i rodzinnej ucznia (Soszyńska 2021). Precyzuje to słownik pedagogiki specjalnej, który wymienia

przyczyny, jakie mogą leżeć u podstaw specjalnych wymagań edukacyjnych. Mogą one wynikać przede wszystkim z niepełnosprawności dziecka, ale także trudności w adaptacji społecznej lub niedostosowania społecznego. Ponadto niektórzy uczniowie mogą przejawiać specyficzne trudności w uczeniu się, które mogą wynikać z zaburzeń komunikacji językowej, czy też chorób przewlekłych, a także trudnych warunków środowiska rodzinnego. Przyczyną trudności w nauce mogą być również sytuacje kryzysowe występujące w życiu dziecka. Ponadto do kategorii dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi zalicza się dzieci wybitnie uzdolnione, które również potrzebują indywidualnego podejścia i wsparcia w procesie edukacji (Kupisiewicz 2014).

Pojęcie specjalnych potrzeb edukacyjnych jest stosunkowo młodym terminem, który w pedagogice pojawił się w latach 90. XX w. Jako jedna z pierwszych w polskiej literaturze przedmiotu zdefiniowała to pojęcie M. Bogdanowicz, która określiła uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi jako tych, którzy nie są w stanie poddać wymaganiom programu nauczania w wyniku trudności w uczeniu się, które są wyraźnie większe niż u rówieśników. Tacy uczniowie mogą kontynuować naukę, jednak pod warunkiem zapewnienia im wsparcia pedagogicznego w postaci dostosowanego programu nauczania i wychowania, a także metod dostosowanych do ich indywidualnych możliwości i potrzeb. Niezbędna jest do tego specjalistyczna kadra, właściwe warunki i odpowiednie rozwiązania organizacyjne (Bogdanowicz 1995). Jak słusznie zauważa E. Bartuś, uczniowie których określa się terminem „niepełnosprawni” zaliczają się do grupy dzieci ze specjalnymi potrzebami w zakresie edukacji. Termin „specjalnych potrzeb edukacyjnych” wyraźnie precyzuje, że oprócz typowych potrzeb ucznia, dzieci te mają jeszcze dodatkowe potrzeby. W określony sposób naruszona pełna sprawność organizmu wpływa na sposób funkcjonowania dziecka w środowisku szkolnym. Dlatego też w tym obszarze wymaga on wsparcia oraz dodatkowej opieki (Bartuś 2011).

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym „w przedszkolach ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi, przedszkolach integracyjnych, szkołach ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi i szkołach integracyjnych zatrudnia się dodatkowo nauczycieli posiadających kwalifikacje z zakresu pedagogiki specjalnej w celu współorganizowania kształcenia integracyjnego, z uwzględnieniem realizacji zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego” (Dz. U. 2017, poz. 1578). Z tego samego rozporządzenia wynika założenie współpracy nauczycieli wspomagających z pozostałymi nauczycielami i wychowawcami oraz innymi specjalistami zaangażowanymi w proces dydaktyczny, terapeutyczny oraz wychowawczy ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Z uwagi na charakter pracy i zadań pedagoga specjalnego pełniącego rolę nauczyciela wspomagającego współpraca z pozostałymi specjalistami oraz rodzicami ma kluczowe znaczenie w realizacji wspólnego celu, jakim jest powodzenie w procesie edukacji dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (Minczakiewicz 2016).

3. Nauczyciel wspomagający i jego zadania w procesie edukacji

Nauczyciel wspomagający to „termin potoczny określający nauczyciela zatrudnionego wyłącznie w przedszkolach i szkołach ogólnodostępnych z oddziałami integracyjnymi oraz w przedszkolach i szkołach integracyjnych, który ma kwalifikacje do pracy z uczniem niepełnosprawnym” (Kupisiewicz 2014). Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, naczelnym zadaniem nauczyciela wspomagającego nie jest realizacja zajęć edukacyjnych, a jedynie wsparcie organizacji i realizacji procesu edukacyjnego, a także wychowania i opieki nad uczniem. Przede wszystkim jego zadaniem jest rozpoznawanie i identyfikacja specjalnych potrzeb edukacyjnych ucznia oraz jego możliwości psychofizycznych i na tej podstawie dostosowanie realizacji programu nauczania oraz metod pracy we współpracy z nauczycielami prowadzącymi zajęcia edukacyjne (Kupisiewicz 2014). Współpraca nauczyciela wspomagającego z pozostałymi nauczycielami prowadzącymi poszczególne zajęcia dydaktyczne jest jednym z najważniejszych czynników gwarantujących powodzenie w edukacji ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (Zamkowska 2017).

Wspomniane już rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej precyzuje obowiązki, jakie wyznacza się nauczycielowi wspomagającemu proces nauczania dziecka niepełnosprawnego, niedostosowanego społecznie lub zagrożonego niedostosowaniem społecznym. Przede wszystkim do zadań tych należy prowadzenie wraz z innymi nauczycielami zajęć edukacyjnych i grup wychowawczych oraz realizacja objętych programem zintegrowanych działań i zajęć. Ponadto należy do nich praca pedagogiczna z uczniem objętym wsparciem we współpracy z pozostałymi nauczycielami i specjalistami. Nauczyciel wspomagający w miarę możliwości uczestniczy w zajęciach edukacyjnych, które są prowadzone przez innych nauczycieli oraz w zajęciach prowadzonych przez specjalistów zgodnie ze wskazaniami programowymi. Wsparcie nauczyciela wspomagającego polega również na pomocy nauczycielom prowadzącym zajęcia w doborze form i rodzajów pracy z uczniem niepełnosprawnym. Ponadto prowadzi on zajęcia adekwatne do indywidualnych potrzeb konkretnego dziecka oraz jego możliwości, a w szczególności zajęcia terapeutyczne, resocjalizacyjne oraz rewalidacyjne (Dz. U. 2017, poz. 1578). Należy przy tym wyraźnie zaznaczyć, że nauczyciel wspomagający nie stanowi pomocnika czy asystenta nauczyciela przedmiotu, a jego stanowisko pracy jest samodzielne. Bardzo często nauczyciele wspomagający sami są tzw. „przedmiotowcami” wyspecjalizowanymi w nauce konkretnego przedmiotu, a dodatkowo posiadający wykształcenie z zakresu pedagogiki specjalnej. Są to specjaliści posiadający wiedzę i doświadczenie w pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (Celuch i Czarnocka 2024).

Nauczyciel wspomagający wchodzi obowiązkowo w skład zespołu specjalistów i nauczycieli opracowujących dla każdego ucznia z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny tzw. IPET uwzględniający zalecenia zawarte w tym orzeczeniu. Program IPET określa zakres dostosowania wymagań programowych do konkretnych potrzeb indywidualnych danego dziecka oraz jego możliwości psychofizycznych. Ponadto zawiera rodzaj i zakres zintegrowanych działań nauczycieli, nauczyciela wspomagającego oraz pozostałych specjalistów o charakterze rewalidacyjnym, resocjalizacyjnym lub socjoterapeutycznym w zależności od specyficznych problemów i trudności dziecka oraz ich przyczyn. IPET zawiera także zakres form i metod pracy z dzieckiem, a także sposobów i okresów udzielania wsparcia psychologiczno-pedagogicznego wraz z określeniem godzin realizacji tych form pomocy. Ponadto program edukacyjno-terapeutyczny zawiera określenie działań wspierających rodziców ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi oraz współpracy z placówkami oraz poradniami specjalistycznymi. Program ten określa również rodzaje zajęć rewalidacyjnych lub resocjalizacyjnych, w których uczeń może uczestniczyć, i które będą odpowiednie dla niego z uwagi na jego specyficzne potrzeby. Wszelkie zajęcia edukacyjne i zintegrowane realizowane przez nauczycieli wspomagających we współpracy z pozostałymi nauczycielami i specjalistami określone w omawianym programie wyznacza dyrektor szkoły lub placówki (Szempruch, 2013). Należy tu zaznaczyć, że zadania nauczycieli wspomagających nie są identyczne w każdej szkole. Są one dostosowywane do sytuacji konkretnego ucznia i wynikają z jego indywidualnych potrzeb. Nauczyciel wykonuje zadania sprecyzowane przez dyrektora placówki (Celuch i Czarnocka 2024).

Nauczyciel wspomagający pełni w stosunku do dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi rolę opiekuna oraz wychowawcy, realizując zadania wychowawcze oraz współpracując z pozostałymi nauczycielami w bieżącym omawianiu i rozwiązywaniu pojawiających się problemów wychowawczych z uczniem (Zamkowska 2017).

Należy podkreślić, że zadania stawiane przed nauczycielem wspomagającym stawiają go w roli konsultanta i doradcy w stosunku do nauczycieli „przedmiotowców”, ale również rodziców dziecka. Nauczyciel wspomagający nie tylko stanowi ich łącznik ze szkołą i pozostałymi nauczycielami, ale także na bieżąco informuje ich o sytuacji ucznia oraz udziela porad i wskazówek. W ramach współpracy i wsparcia pomaga dobrać formy i metody pracy z uczniem odpowiednie do jego możliwości (Korneluk i Nazarczuk 2008).

Głównym i najważniejszym zadaniem nauczyciela wspomagającego jest całościowe spojrzenie na ucznia ze specjalnymi potrzebami, a także trafna diagnoza jego problemów i potrzeb oraz dostosowanie zarówno programu nauczania, jak i form i metod pracy z uczniem do jego potrzeb i możliwości. Adekwatna i właściwa diagnoza stanowi podwalinę do wieloaspektowej oceny poziomu

ucznia oraz opracowania dla niego indywidualnego programu IPET. To od nauczyciela wspomagającego oczekuje się, że program ten uwzględni wszystkie potrzeby konkretnego ucznia oraz zapewni właściwy poziom współpracy specjalistów i nauczycieli oraz rodziców (Soszyńska 2021). Bardzo słuszne jest spostrzeżenie M. Celuch i M. Czarnockiej, że najlepszym rozwiązaniem jest przydzielenie nauczycieli wspomagających na stałe do jednego ucznia lub klasy integracyjnej. Pozwala to na lepsze poznanie specyfiki ucznia oraz jego trudności, a co za tym idzie ułatwia realizację procesu dydaktycznego i wychowawczego. Nauczyciel poznając ucznia i spędzać z nim więcej czasu uczy się rozpoznawać jego emocje i jest w stanie szybciej reagować w nieprzewidzianych sytuacjach. Jest to sytuacja korzystna także z perspektywy ucznia, który i tak na każdej lekcji ma innego nauczyciela wiodącego. Ten sam przypisany do niego nauczyciel wspomagający wpływa na poczucie bezpieczeństwa wszystkich uczniów (Celuch i Czarnocka 2024).

4. Kompetencje i cechy osobowościowe nauczyciela wspomagającego

Kompetencje nauczyciela to „umiejętności uprawniające do wykonywania zawodu nauczyciela, na które składają się kompetencje ogólne – poziom wiedzy ogólnej, kompetencje zawodowe – związane z organizacją i kierowaniem procesem nauczania – uczenia się oraz kształtowaniem charakterów i postaw uczniowskich” (Kupisiewicz 2014). Wyróżnia się poza tym kompetencje moralno-etyczne, którymi powinien charakteryzować się pedagog specjalny (Kupisiewicz 2014). J. Szempruch definiuje kompetencje nauczyciela wskazując, że jest to „struktura poznawcza złożona z umiejętności, wiedzy, dyspozycji i postaw niezbędnych do skutecznej realizacji zadań wynikających z określonej koncepcji edukacyjnej” (Szempruch 2011). Zgodnie z takim ujęciem terminu składają się nań zarówno osobiste cechy i postawy nauczyciela, jak i jego wiedza oraz umiejętności. Natomiast P. Kowolik sprowadza kompetencje bardziej do zakresu kwalifikacji zawodowych określając je jako „zdolność wykonywania czynności w zawodzie w sposób zgodny ze standardami wymaganymi do wykonywania danego zadania zawodowego” (Kowolik 2003). Przepisy prawa określają, że nauczyciel wspierający, nazywany również wspomagającym, powinien posiadać kwalifikacje z zakresu pedagogiki specjalnej, nie precyzując określonej specjalności wymaganej od tych nauczycieli. Wskazują jedynie, że powinny one uwzględniać realizację zadań wynikających z orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego. Należy przyjąć, że kwalifikacje te powinny odpowiadać rodzajowi niepełnosprawności danego ucznia (Zamkowska i Snopek 2017). J. Bąbka skategoryzował kompetencje nauczyciela wspomagającego w dwóch grupach: Kompetencji specyficznych i niespecyficznych. Do pierwszej grupy zaliczył kompetencje charakterystyczne dla posiadanej wiedzy i umiejętności służących do realizacji procesu nauczania i wychowania zarówno dzieci pełnosprawnych, jak i niepełnosprawnych. Należy do nich specjalistyczna wiedza z zakresu pedagogiki specjalnej i rewalidacyjnej oraz psychologii oraz umiejętności diagnostyczne, a także wychowawcze i dydaktyczne. Z kolei do kompetencji niespecyficznych zalicza się te pozwalające na działania innowacyjne oraz interpersonalne niezależnie od specjalizacji danego nauczyciela (Bąbka 2001).

Zawód nauczyciela jest bardzo wymagający i wymaga posiadania wielu kompetencji, zarówno kwalifikacji zawodowych i odpowiedniej wiedzy, jak i posiadanych cech osobowości pozwalających na tworzenie właściwych relacji interpersonalnych z uczniem, rodzicami i współpracownikami. Szczególne znaczenie ma to w przypadku nauczycieli wspomagających, których zadania w systemie edukacji są specyficzne i wymagające szerokiej wiedzy specjalistycznej. W kontekście edukacji dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi funkcje i zadania nauczyciela wynikają ze specyficznej sytuacji dziecka określonej przez jego niepełnosprawność. Najważniejsze w pracy nauczyciela są tu działania rewalidacyjne, co oznacza „długotrwałą działalność terapeutyczno-wychowawczą, a więc wielostronną stymulację, opiekę, nauczanie i wychowanie jednostek o zaburzonej percepcji rzeczywistości, czyli osób upośledzonych umysłowo, niewidomych i niesłyszących” (Dykcik 2007). Wymaga to od nauczycieli nie tylko znacznego poziomu wiedzy merytorycznej oraz odpowiedniego przygotowania metodycznego, ale również oczekuje się od nich odpowiedniej postawy wobec osób z niepełnosprawnością.

Pedagoga specjalnego, jakim jest nauczyciel wspomagający powinny charakteryzować szczególnie cechy charakteru pozwalające na odpowiednia postawę wobec osoby upośledzonej oraz

rozumienie dla wartości i znaczenia jego pracy. Działania nauczyciela powinny być ukierunkowane na dobro ucznia oraz racjonalne organizowanie opieki rewalidacyjnej. Z pewnością nauczyciel musi charakteryzować się dużą wnikliwością poznawczą oraz dociekliwością w celu odpowiedniego poznania i oceny problemów podopiecznego oraz dostosowania jak najlepszych metod pracy. Odpowiedzialność i łatwość nawiązywania kontaktów interpersonalnych także stanowią niezbędne kompetencje nauczyciela wspomagającego z uwagi na szeroki zakres współpracy z pozostałymi uczestnikami całego procesu integracji i rewalidacji ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Ponadto nauczyciel wspomagający powinien cechować się szerokim optymizmem i nie oczekiwać szybkich efektów swoich działań, gdyż niekiedy trzeba czekać na nie kilka lat (Bartuś 2011).

Nauczyciel wspomagający powinien być osobą otwartą na kontakty oraz wzbudzać swoją postawą zaufanie. Jednocześnie powinien odznaczać się umiejętnością obserwacji i słuchania drugiego człowieka. Musi również mieć duże pokłady cierpliwości oraz szacunku i zrozumienia w obliczu niedoskonałości ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Są to nieocenione umiejętności w wielu sytuacjach, z którymi nauczyciel wspomagający będzie się spotykał w swojej pracy z uczniem niepełnosprawnym. Bardzo często także reakcje tych uczniów na niepowodzenia mogą zaskakiwać nagłymi wybuchami płaczu, histerii czy nawet agresji. Od nauczyciela wspomagającego oczekuje się, że będzie potrafił poradzić sobie z takimi reakcjami zarówno w pracy indywidualnej z uczniem, jak i w trakcie zajęć grupowych, tak by jak najmniej wpływały na pracę pozostałych uczniów (Celuch i Czarnocka 2024).

Bardzo przydatnymi cechami nauczyciela wspomagającego są także kreatywność oraz pomysłowość, które są przydatne w projektowaniu zajęć i form pracy z uczniem zarówno w zakresie przygotowania, jak i ich realizacji. Praca z uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych wymaga bowiem wykorzystywania urozmaiconych środków dydaktycznych dostosowanych do możliwości i potrzeb danego ucznia (Celuch i Czarnocka 2024). Od nauczyciela wspomagającego oczekuję się taktu, wyrozumiałości oraz postawy pełnej życzliwości i otwartości na współpracę. Należy zauważyć, że poszczególni nauczyciele przedmiotów czy wychowawcy nie posiadają specjalistycznej wiedzy z zakresu pedagogiki specjalnej i mogą wykazywać trudności w zrozumieniu zaleceń poradni psychologiczno-pedagogicznej, które określa się często fachowym językiem (Celuch i Czarnocka 2024). Dlatego tak istotna jest współpraca specjalisty, jakim jest nauczyciel wspomagający, z poszczególnymi nauczycielami w zakresie dostosowania form i metod pracy do potrzeb i zaleceń wskazanych dla konkretnego ucznia.

5. Podsumowanie

Zmieniająca się szkoła otworzyła się na uczniów niepełnosprawnych oraz posiadających specjalne potrzeby edukacyjne. Integracja stała się powszechnym zjawiskiem w większości placówek edukacyjnych. To zjawisko wpłynęło na pojawienie się nowej formy wspomagania procesu edukacji osób niepełnosprawnych poprzez wsparcie nauczyciela wspomagającego. Taka forma pomocy pozwala uczniom posiadającym specyficzne trudności w nauce na realizowanie procesu nauczania w grupie rówieśniczej z dziećmi pełnosprawnymi. Sprzyja to nie tylko integracji osób niepełnosprawnych, ale również korzystnie wpływa na ich postępy w nauce.

Nauczyciel wspomagający z uwagi na specyficzne zadania, jakie nakłada na niego ustawodawca kształtując proces wsparcia dla ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnym oraz niepełnosprawnego, musi prezentować nie tylko odpowiednie kwalifikacje poparte zdobytym wykształceniem z zakresu pedagogiki specjalnej, ale także właściwymi cechami osobowości. Zadania i obowiązki, które na nim spoczywają wiążą się nie tylko z organizacją procesu rewalidacji i wychowania ucznia, ale także ścisłej współpracy zarówno z rodzicami, jaki i pozostałymi specjalistami zaangażowanymi w proces edukacji dziecka niepełnosprawnego. Dlatego też nauczyciel wspomagający powinien posiadać przede wszystkim bardzo rozbudowane kompetencje interpersonalne oraz umiejętność pracy w zespole.

6. Literatura

Bartuś E (2011) Kompetencje diagnostyczne i kreatywne nauczycieli a ich postawy wobec integracji szkolnej, Wydawnictwo PWSZ, Płock.

- Bąbka J (2001) Kompetencje nauczycieli zajmujących się edukacją integracyjną. „Wychowanie w Przedszkolu” nr 4.
- Bogdanowicz, M (1995), Uczeń o specjalnych potrzebach edukacyjnych. „Psychologia Wychowawcza” 3: 216–223.
- Celuch M, Czarnocka M (2024) Nauczyciel wspomagający w szkole, przedszkolu, ośrodku, Wiedza i Praktyka Sp. z o.o., Warszawa.
- Dykcik W (2007) Pedagogika specjalna, Wydawnictwo UAM, Poznań
- Korneluk M, Nazarczuk M (2008) Zakładane i realizowane funkcje nauczyciela wspomagającego w klasie integracyjnej, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy”, nr 1.
- Kowolik P (2003) Kompetencje zawodowe nauczycieli nauczania początkowego w zreformowanej szkole podstawowej (szkic teoretyczny) [w:] Michalewska M.T. (red.), Kompetencje nauczycieli w reformowanej szkole, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Kupisiewicz M (2014) Słownik pedagogiki specjalnej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Minczakiewicz EM (2016) Pedagog specjalny wobec wyzwań polskiej edukacji i potrzeb uczniów specjalnej troski, [w:] Skibska J, Wojciechowska J, Współczesna edukacja. Wielopłaszczyznowość zadań, Wyd. Libron, Kraków: 197-198.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. 2017, poz. 1578).
- Soszyńska K (2021) Rola i znaczenie nauczyciela wspomagającego w procesie terapii uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, „Student Niepełnosprawny. Szkice i rozprawy” nr 21(14): 39-65.
- Szempruch J (2011) Pedeutologia, Impuls, Kraków.
- Zamkowska A (2017) Współpraca nauczycieli w klasie włączającej, „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej”, t. 6.
- Zamkowska A, Snopek M (2017) Rozwój kompetencji nauczyciela wspomagającego ucznia z autyzmem, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 3/2017: 95-105.

9. Tożsamość narracyjna a klarowność koncepcji siebie – rozbieżności między teorią a empirią

Narrative identity and self-concept clarity - empirical and theoretical discrepancies.

Jakub Krasucki

Instytut Psychologii, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Uniwersytet Wrocławski

Krasucki Jakub: j.krasucki2000@gmail.com

Słowa kluczowe: psychologia osobowości, tożsamość, psychologia narracyjna

Streszczenie

Niniejsza praca poświęcona jest weryfikacji klasycznej teorii z obszaru psychologii osobowości – teorii tożsamości narracyjnej Dana P. McAdamsa, poprzez analizę związku między klarownością koncepcji siebie a świadomością tożsamości narracyjnej. W tym celu przeprowadzono badanie korelacyjne dotyczące relacji między tymi zmiennymi. Do pomiaru zmiennych wykorzystano polską adaptację Skali Klarowności Koncepcji Siebie (SCCS) oraz polską adaptację kwestionariusza do pomiaru świadomości tożsamości narracyjnej (ANIQ-PL). W badaniu wzięło udział 149 osób, w tym 77 (52%) kobiet (wiek: 14-81; $M = 30,37$; $SD = 11,12$). Rozmiar próby oszacowano na podstawie analizy mocy. Hipotezę pre-rejestrowano. Część teoretyczną badania oparto o klasyczną teorię tożsamości narracyjnej McAdamsa. Analiza statystyczna wykazała brak istotnego związku między klarownością koncepcji siebie a świadomością tożsamości narracyjnej. Manipulując wartością istotności p , efekt okazywał się odwrotny od zakładanego – klarowność koncepcji siebie negatywnie wiązała się ze świadomością tożsamości narracyjnej, tym samym przecząc sformułowanej hipotezie. Wyniki zostały krytycznie omówione.

1. Wstęp

1.1 Teoria tożsamości narracyjnej Dana P. McAdamsa

Teoria tożsamości narracyjnej, rozwinięta przez Dana P. McAdamsa, jest kluczowym elementem zrozumienia konstrukcji osobowości człowieka. McAdams (2001) postuluje, że tożsamość jednostki kształtuje się poprzez tworzenie i opowiadanie historii o swoim życiu. Narracje te łączą przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, nadając sens i spójność doświadczeniom życiowym. Tożsamość narracyjna nie jest jedynie zbiorem wspomnień, lecz dynamicznym procesem tworzenia spójnej opowieści, która pomaga jednostce zrozumieć siebie i swoje miejsce w świecie (McAdams 2013). Według McAdamsa, narracja życia jednostki składa się z trzech głównych komponentów: motywów tematycznych, struktury fabularnej oraz przekonań autobiograficznych. Motywy tematyczne dotyczą głównych tematów i wątków przewijających się przez historię życia jednostki, takich jak osiągnięcia, relacje międzyludzkie, czy moralność. Struktura fabularna odnosi się do sposobu, w jaki wydarzenia są uporządkowane i przedstawione, obejmując kluczowe momenty, zwroty akcji, punkty kulminacyjne i rozwiązania. Przekonania autobiograficzne to osobiste przekonania jednostki na temat siebie i swojego miejsca w świecie, które są wyrażane i weryfikowane poprzez narrację życia (McAdams i Mancazak 2015).

1.2 Świadomość tożsamości narracyjnej

Świadomość tożsamości narracyjnej jest meta-kognitywną umiejętnością, która odnosi się do zdolności jednostki do bycia świadomą posiadania życiowych historii oraz postrzegania globalnej spójności autobiograficznych wspomnień. Świadomość ta umożliwia jednostce refleksję nad swoimi doświadczeniami i ich integrację w spójną narrację. Kwestionariusz ANIQ-PL (Awareness of Narrative Identity Questionnaire-PL), zaadaptowany przez Soroko i in. (2019), służy do pomiaru tej zmiennej, czerpiąc przy tym z koncepcji McAdamsa (2001).

Tożsamość narracyjna, według McAdamsa, jest rozwijającą się opowieścią o Ja, tworzoną przez jednostkę, aby zapewnić sobie poczucie celu i koherencji własnego życia w różnych rolach, łącząc konstrukcje przeszłości, teraźniejszości i przyszłości (McAdams 2001). Przyczynia się ona do poczucia celu i sensu życia oraz jedności w czasie i między sytuacjami (integracja diachroniczna i synchroniczna doświadczeń). Tożsamość narracyjna ma związek z psychologicznym dobrostanem i zdrowiem psychicznym, szczególnie w aspekcie egzystencjalnym, związanym z poczuciem celowości oraz ciągłości życia (Adler i in. 2008). Procesy, które kształtują tożsamość narracyjną, wiążą się z przyjęciem obserwującej perspektywy wobec własnych – subiektywnie ważnych – doznań i zdarzeń oraz podjęciem próby ich opisanie, rozpoznania emocji oraz refleksji nad nimi. W procesach wnioskowania autobiograficznego, które prowadzą do tożsamości narracyjnej, osoba wiąże wydarzenia z Ja. Pasupathi i Mansour (2006) identyfikują dwie najczęściej spotykane formy takich powiązań: związek stabilny – zdarzenie jest wyjaśniane lub ilustrowane tym, że ktoś posiada jakieś cechy, oraz związek zmiany – zdarzenie spowodowało zmianę w Ja lub ktoś odkrywa w sobie nierozpoznaną dotychczas właściwość. Świadomość tożsamości narracyjnej może odgrywać rolę ważnej zdolności metapoznawczej, oznaczającej rozumienie, że doświadczenia osoby mogą być reprezentowane jako znacząca opowieść o Ja. Hallford i Mellor (2015) sugerują, że sama świadomość posiadania opowieści na temat Ja, która daje spójność i znaczenie życiu, pełni adaptacyjną funkcję. Niezdolność do postrzegania życia w perspektywie narracji i koherencji wspomnień autobiograficznych może być wskaźnikiem braku spójności i pofragmentowania w obrębie Ja, co może wpływać negatywnie na projektowanie przyszłości (Köber i in. 2015). Świadomość tożsamości narracyjnej jest istotnym aspektem zrozumienia siebie i swojego miejsca w świecie, co przekłada się na wyższy poziom psychicznego dobrostanu i lepsze funkcjonowanie społeczne (McAdams 2013; McAdams i Manczak 2015).

1.3 Klarowność koncepcji siebie a świadomość tożsamości narracyjnej

Klarowność koncepcji siebie (ang. self-concept clarity) odnosi się do stopnia, w jakim przekonania na temat własnego Ja są jasno określone, spójne i stabilne (Campbell i in. 1996). Jest to ważny aspekt zdrowia psychicznego i emocjonalnego, wpływający na poczucie własnej wartości oraz zdolność do podejmowania decyzji. Klarowność koncepcji siebie jest związana z lepszym przystosowaniem społecznym, niższym poziomem stresu oraz większą satysfakcją z życia (Lodi-Smith i DeMarree 2018). Narracyjna tożsamość, jak omówiono wcześniej, jest procesem, w którym jednostka tworzy spójną opowieść o swoim życiu, łącząc przeszłość, teraźniejszość i przyszłość w sposób, który nadaje sens doświadczeniom życiowym (McAdams 2013). Świadomość tej tożsamości narracyjnej, czyli umiejętność rozumienia i integrowania własnych doświadczeń w spójną opowieść, jest kluczowa dla poczucia jedności i spójności Ja.

1.4 Związek między klarownością koncepcji siebie a świadomością tożsamości narracyjnej

Badania sugerują, że istnieje silny związek między klarownością koncepcji siebie a świadomością tożsamości narracyjnej. Jiang i in. (2020) wskazują, że klarowność koncepcji siebie jest fundamentem dla rozwijania tożsamości narracyjnej. W badaniach wykazano, że osoby z wyższą klarownością koncepcji siebie mają lepiej rozwiniętą narracyjną tożsamość, co prowadzi do większej spójności w postrzeganiu własnych doświadczeń życiowych. Osoby z wyższą klarownością koncepcji siebie są w stanie lepiej zrozumieć i opowiedzieć swoje życie w sposób, który nadaje sens ich doświadczeniom i wspiera ich dobrostan psychiczny. Schwartz i in. (2017) wskazują, że rozwijanie zintegrowanej opowieści życiowej, w obliczu trudności i wyzwań, prowadzi do większej klarowności koncepcji siebie. Klarowność ta jest związana z lepszym przystosowaniem i zdolnością do radzenia sobie z trudnościami życiowymi. Dirghangi i Wong (2022) w swoich badaniach nad rolą narracyjnej tożsamości w stabilności Ja wskazują, że narracyjna tożsamość pełni funkcję strukturalną, pomagając jednostkom utrzymać spójność Ja w obliczu zmian i wyzwań. Zgodnie z teorią tożsamości narracyjnej, narracje leżą u podstaw silnego poczucia siebie, ponieważ jednoczą i integrują tożsamość (McAdams 2008). Podążając tą logiką, stabilne i koherentne przekonania o sobie (Campbell i in. 1996) powinny wiązać się ze świadomością narracji życiowych. Wzajemne oddziaływanie tych dwóch konstruktów jest więc kluczowe dla zdrowia psychicznego i adaptacyjnego funkcjonowania jednostki, ponieważ narracyjne przetwarzanie doświadczeń życiowych wspiera spójność

i zrozumienie siebie, co w rezultacie przyczynia się do lepszego radzenia sobie z wyzwaniami życiowymi (Schwartz i in. 2017).

1.5 Hipoteza badawcza

W niniejszym artykule przyjęto założenia teorii tożsamości narracyjnej McAdamsa i na jej podstawie przewiduje się, że samoświadomość tożsamości narracyjnej będzie pozytywnie związana z klarownością koncepcji siebie. Hipoteza została sformułowana następująco: Istnieje pozytywny, dodatni związek między świadomością tożsamości narracyjnej a klarownością koncepcji siebie.

2. Materiał i metody

2.1 Charakterystyka badanej grupy

W celu ustalenia wielkości próby przeprowadzono analizę mocy w programie G*Power. Procedurę oparto o średnią wartość efektu w naukach społecznych, czyli $r = 0,21$ (Lovakov i Agadullina 2021). Wykazano, że przy mocy statystycznej 0,80 i alfie równej 0,05, minimalny rozmiar próby powinien składać się z 136 uczestników. Ostatecznie w próbie znalazło się 149 osób, w tym 77 kobiet (52%) i 72 mężczyzn (48%). Wiek osób badanych mieścił się w kohorcie od 14 do 81 lat – średnia dla wieku wyniosła 30 lat ($M = 30,37$; $SD = 10,74$).

2.2 Procedura badania

Hipoteza oraz plan badania zostały zawczasu prerejestrowane, protokół jest dostępny pod tym linkiem: <https://aspredicted.org/hp5cc.pdf>. Badanie zrealizowano w formie online (Microsoft Forms). Do osób badanych docierano przez strony internetowe i portale społecznościowe typu Facebook, czy Instagram. Dobór próby miał więc charakter nieprobabilistyczny i dobrowolny, ponieważ opierał się na zgłoszeniach ochotników. Respondentów potraktowano zgodnie z etyką proponowaną przez APA. We wstępnym komunikacie zostali oni poinformowani o przebiegu, celu, anonimowości i dobrowolności badania. Osoby niepełnoletnie potrzebowały zgody opiekuna prawnego lub rodzica, aby wziąć udział w ankiecie. Nie było przewidzianej nagrody za udział w badaniu.

2.3 Narzędzia pomiarowe

W badaniu wykorzystano polską wersję kwestionariusza do badania świadomości tożsamości narracyjnej (ANIQ-PL) autorstwa Soroko i zespołu (2019). ANIQ-PL służy do pomiaru stopnia samoświadomości własnej tożsamości narracyjnej. Narzędzie składa się z 20 pytań. Kwestionariusz składa się z czterech podskal: „świadomość”, „koherencja czasowa”, „koherencja przyczynowa” i „koherencja tematyczna”. Im wyższy wynik ogólny, tym wyższy stopień samoświadomości tożsamości narracyjnej.

Do pomiaru klarowności koncepcji siebie wykorzystano polską adaptację Skali Klarowności Koncepcji Siebie (SCCS), opracowaną przez Suszka wraz z zespołem (2018). SCCS mierzy stopień pewności, stabilności i koherencji przekonań o sobie (ang. self-beliefs). Całość składa się z 12 pozycji testowych, tj.: „Ogólnie mam jasne poczucie tego, kim i czym jestem”, „Moje przekonania na temat samego siebie wydają się zmieniać bardzo często”. Respondenci posługują się 5-stopniową skalą odpowiedzi (1 – zdecydowanie nie zgadzam się; 5 – zdecydowanie zgadzam się). Im wyższy wynik ogólny, tym wyższa klarowność koncepcji siebie.

3. Wyniki

Statystyki opisowe, testy normalności i korelacje między zmiennymi obliczono w pakiecie statystycznym STATISTICA-13.

3.1 Statystyki opisowe

W Tab.1 zaprezentowano podstawowe statystyki opisowe dla wyników uzyskanych w ANIQ-PL i SCCS. Testy W Shapiro-Wilka wykazały, że rozkłady dla ANIQ-PL ($W = 0,94$; $p < 0,001$) i SCCS ($W = 0,99$; $p < 0,001$) istotnie odbiegają od normalności. Jednak współczynniki skośności i kurtozy (mieszczące się w przedziale od -1 do 1; patrz: Tab.1) wskazują na względną

symetrię i koncentrację wyników; można więc przyjąć, że są one zbliżone do rozkładów normalnych. Ponadto, duży zbiór danych ($N > 100$) uzasadnia zastosowanie statystyk parametrycznych, czyli korelacji liniowej r-Pearsona.

Tab.1. Statystyki opisowe dla ANIQ-PL i SCCS ($N = 149$).

Zmienna	$M (SD)$	Skośność	Kurtoza	alfa-Cronbacha
1. Świadomość tożsamości narracyjnej	125,75 (35,56)	-0,53	0,28	0,94
2. Klarowność koncepcji siebie	36,69 (7,91)	0,43	-0,21	0,80

3.2 Testowanie hipotezy

W celu weryfikacji postawionej hipotezy, przeprowadzono analizę korelacji liniowej r-Pearsona. Postulowany efekt okazał się nieistotny statystycznie ($r = -0,14; p > 0,05$). Manipulując wartością istotności p, efekt okazał się odwrotny od zakładanego, bowiem klarowność koncepcji siebie negatywnie wiązała się ze świadomością tożsamości narracyjnej ($r = -0,14; p = 0,08$), tym samym przecząc sformułowanej hipotezie.

4. Dyskusja i wnioski

Wyniki przeprowadzonego badania wykazały negatywny związek między klarownością koncepcji siebie a świadomością tożsamości narracyjnej, co jest sprzeczne z klasyczną teorią tożsamości narracyjnej McAdamsa (2001). Jednym z możliwych wyjaśnień tego wyniku jest specyfika konstruktów świadomości tożsamości narracyjnej (Soroko i in. 2019). Osoby z wysoką świadomością narracyjną mogą bardziej angażować się w refleksję nad swoimi doświadczeniami, co może prowadzić do zwiększonej ruminacji i samoświadomości, a w efekcie do niższej klarowności koncepcji siebie (Campbell i in. 1996; Willis i Burnett 2016). Badania wskazują, że klarowność koncepcji siebie jest negatywnie związana z neurotyzmem, ruminacjami oraz neurotyczną samoświadomością, co potwierdzają wyniki dotychczasowych badań (Katz 2016; Suszek i in. 2018). Neurotyczne osoby mają tendencję do nadmiernej introspekcji i kwestionowania swoich przekonań (Costa i McCrae 2005), co negatywnie wpływa na stabilność i spójność ich koncepcji siebie. Negatywna korelacja między świadomością tożsamości narracyjnej a klarownością koncepcji siebie może być wynikiem przeciążenia poznawczego i emocjonalnego. Wysoka świadomość narracyjna może prowadzić do nadmiernej introspekcji, co z kolei wpływa negatywnie na spójność i stabilność przekonań o sobie. Wyniki te sugerują, że dalsze badania powinny uwzględnić złożoność relacji między tymi konstruktami. Istnieje potrzeba bardziej złożonego modelu teoretycznego, który uwzględniłby różne czynniki wpływające na te konstrukty, aby lepiej zrozumieć mechanizmy ich wzajemnego oddziaływania.

Ograniczeniem badania jest specyfika badanej grupy, która składała się z ochotników rekrutowanych przez internet. Próba nie była reprezentatywna dla ogólnej populacji. Niemniej, uzyskane wyniki są ważne zarówno z perspektywy teoretycznej, jak i praktycznej. Sugerują, że istnieje potrzeba rewizji niektórych postulatów klasycznej koncepcji osobowości – teorii tożsamości narracyjnej McAdamsa. Wyniki te mogą również mieć znaczenie kliniczne, sugerując, że interwencje mające na celu zwiększenie klarowności koncepcji siebie nie powinny skupiać się na rozpamiętywaniu i „rozszerzaniu” świadomości narracyjnej, ponieważ otrzymane dane po prostu przeczą założeniu, iż osobiste narracje stabilnie „zakotwiczą” koncepcję siebie (McAdams 2008).

5. Literatura

Adler JM, Skalina LM, McAdams DP (2008) The narrative reconstruction of psychotherapy and psychological health. *Psychotherapy research* 18(6): 719-734.

- Campbell JD, Trapnell PD, Heine SJ i in. (1996) Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology* 70(1): 141-156.
- Costa PT, McCrae RR (2005) *Osobowość dorosłego człowieka*. Wydawnictwo WAM.
- Dirghangi S, Wong A (2022) Narrative Identity Anchors the Self During Instability: The Structuring Effect of Cinematic Self. *Imagination, Cognition and Personality* 42(2): 167-191.
- Jiang T, Chen Z, Sedikides C (2020) Self-concept clarity lays the foundation for self-continuity: The restorative function of autobiographical memory. *Journal of Personality and Social Psychology* 118(4): 645-660.
- Katz DE (2016) The Relationship Between Rumination and Self-Concept Clarity.
- Köber C, Schmiedek F, Habermas T (2015) Characterizing lifespan development of three aspects of coherence in life narratives: a cohort-sequential study. *Developmental Psychology* 51(2): 260–275.
- Lodi-Smith J, DeMarree KG (2018) *Self-concept clarity: Perspectives on assessment, research, and applications*. Springer.
- Lovakov A, Agadullina ER (2021) Empirically derived guidelines for effect size interpretation in social psychology. *European Journal of Social Psychology* 51(3): 485-504.
- McAdams DP (2001) The psychology of life stories. *Review of General Psychology* 5(2): 100-122.
- McAdams DP (2008) Personal narratives and the life story. *Handbook of personality: theory and research*. The Guilford Press.
- McAdams DP (2013) *The redemptive self: Stories Americans live by-revised and expanded edition*. Oxford University Press.
- McAdams DP, Manczak E (2015) *Personality and the life story*. American Psychological Association.
- Pasupathi M, Mansour E (2006) Adult age differences in autobiographical reasoning in narratives. *Developmental Psychology* 42(5): 798-808.
- Schwartz SJ, Meca A, Petrova M (2017) Who am I and why does it matter? Linking personal identity and self-concept clarity. *Self-concept clarity: Perspectives on assessment, research, and applications*. Springer.
- Soroko E, Janowicz K, Frąckowiak A i in. (2019) Polska wersja kwestionariusza do badania świadomości tożsamości narracyjnej (Awareness of Narrative Identity Questionnaire-PL, ANIQ-PL). *Polskie Forum Psychologiczne* 24(4): 477-497.
- Suszek H, Fronczyk K, Kopera M i in. (2018) Psychometric properties of the Polish version of the Self-Concept Clarity Scale (SCCS). *Current issues in personality psychology* 6(3): 181-187.
- Willis KD, Burnett HJ (2016) The power of stress: Perceived stress and its relationship with rumination, self-concept clarity, and resilience. *North American Journal of Psychology* 18(3): 483-495.

10. Sposób oddziaływania architektury na człowieka w oparciu o koncepcję filozoficzną panoptyzmu Michela Foucaulta

The impact of architecture on humans based on Michel Foucault's philosophical concept of panopticism

Patryk Lenik

Kandydat na doktoranta, Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki
Opiekun naukowy: dr hab. inż. arch. Patrycja Haupt, prof. PK

Patryk Lenik: lenikpatryk@gmail.com

Słowa kluczowe: architektura współczesna, filozofia, oddziaływanie przestrzenne

Streszczenie

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie zagadnień związanych z oddziaływaniem architektury na człowieka w oparciu o koncepcję filozoficzną Michela Foucaulta. Współcześnie coraz więcej ludzi mieszka w miastach, czyli przestrzeniach zaprojektowanych przez innych ludzi. Nasza interakcja ze światem zewnętrznym jest pośrednia i opiera się na kontakcie z materializacją myśli innych osób w formie przestrzeni architektonicznych. Idee wpisane w architekturę wpływają nie tylko na wygląd obiektów, ale również mogą kształtować zachowania użytkowników. Stworzona przez Michela Foucaulta teoria panoptyzmu ukazuje możliwy sposób ujarzmiania jednostki i społeczeństwa. Nazwa tej koncepcji została zainspirowana projektem więzienia zaproponowanego przez Jeremy'ego Benthama, o nazwie Panoptykon. Model więzienia obrazowo pokazuje, jak bycie widzialnym wpływa na działanie jednostki. Koncepcja filozoficzna Foucaulta stała się podstawą do badań nad analogicznym wpływem, jaki współczesna architektura wywiera na człowieka. Przeprowadzone badania pokazują, że ten model kontroli jednostki zastosowany w Panoptykonie może być wykorzystany w obiektach współczesnych o różnej funkcji i skali, a nawet w urbanistyce, prowadząc do powstania Panoptycznego społeczeństwa poddanego samoujarzmieniu. Odpowiednio zaprojektowana przestrzeń architektoniczna daje ogromny potencjał do sprawowania kontroli i władzy nad konkretnymi ludźmi oraz całymi społeczeństwami. Architektura zatem nie tylko tworzy przestrzeń, ale także kontroluje i formuje życie społeczne.

1. Wstęp

Współcześnie ponad połowa światowej populacji ludzi zamieszkuje miasta i liczba ta stale rośnie. Funkcjonując w przestrzeni miejskiej, nieustannie mamy kontakt z materializacją myśli projektantów w formie budynków, dróg, obiektów inżynierskich, małej architektury oraz zaprojektowanej zieleni. W obrębie miasta większość terenów została skrupulatnie zaprojektowana, a tereny naturalne stanowią zdecydowaną mniejszość. Augustyn Bańka, zajmujący się psychologią środowiskową, określa przejście ze stanu naturalnego w stan zurbanizowany jako przejście od interakcji bezpośredniej człowieka ze środowiskiem do interakcji zmediatyzowanej. Dotyczy to kontaktów z przedmiotami będącymi wytworem ludzi, a człowiek znajdujący się w mieście przebywa wyłącznie w przestrzeniach zaprojektowanych przez innych – architektów, urbanistów, inżynierów, projektantów wnętrz, mebli, czy krajobrazu.

Projektanci w trakcie pracy twórczej starają się tworzyć imponujące, nowoczesne obiekty, które idealnie wpisują się w przeznaczone dla nich miejsce. Ważnym aspektem procesu projektowego jest idea przyszwiewająca twórcy. Jej treść wpływa na ostateczny kształt dzieła i jego cechy przestrzenne. Czy jednak idea może oddziaływać również na użytkowników i wpływać na ich działania? Takie działanie mogłoby umożliwiać kontrolowanie i programowanie działań ludzi i społeczeństw, co w konsekwencji stanowiłoby zagrożenie w przypadku materializacji idei o negatywnym charakterze.

O oddziaływaniu architektury powszechnie wypowiadają się architekci, podkreślając jej znaczący wpływ na ludzi, czyli użytkowników konkretnych obiektów. Stefanja Zahorska w czasopiśmie „Architekt” z 1926 roku, pisząc o Międzynarodowej Wystawie Architektury w Warszawie, zwracała uwagę na to, że architektura ma ogromny wpływ na to, jak żyjemy. Nie jest więc tylko biernym tłem definiującym sposób korzystania z obiektu, lecz jednocześnie ma tak duży wpływ, że może kształtować życie, czyli wpływać na jego wygląd. „Trzeba zrozumieć, że architektura przez to, że stwarza niejako teren życia, może to życie kształtować.” (Zahorska 1926) Kolejnym architektem zwracającym uwagę na to zagadnienie był Le Corbusier, który w książce *W stronę architektury*, tak pisze o pracy architekta: „...poprzez formy dociera do naszych zmysłów, budząc plastyczne emocje; tworzone przez niego relacje wywołują w nas głęboki oddźwięk, przekazuje miarę porządku zestrojonego z porządkiem świata, wpływa na ruch naszego serca i umysłu...” (Corbusier 2012) Architektura może wpływać na nasze serce i umysł, co w konsekwencji prowadzi do wpływania na nasze decyzje i działania. Poza architektami o oddziaływaniu architektury wypowiadali się również politycy, którzy odpowiadają za kształt obowiązującego prawa, które określa formę władzy. Winston Churchill w swoim przemówieniu w 1943 roku powiedział: „Kształtujemy nasze budynki, a później one kształtują nas.” Także tutaj widać, jaki potencjał drzemie w architekturze, która może oddziaływać na ludzi i wpływać na ich czyny.

Jak widać, oddziaływanie architektury jest powszechnie dostrzegane i badane. Ciekawym zagadnieniem jest również sposób, w jaki architektura, oddziałując, wpływa na zachowania człowieka, a w konsekwencji na całe grupy ludzi oraz społeczeństwa. O tym problemie pisze Robert Barełkowski w artykule *Mroczna strona architektury. Władza nad przestrzenią a kontrola społeczeństwa*. Stawia on hipotezę, że architektura stanowi narzędzie do sprawowania władzy i politycznej dominacji nad ludźmi. (Barełkowski 2019) Osoby znajdujące się najwyżej w hierarchii odpowiadają za system prawny, który determinuje konkretne ingerencje przestrzenne w istniejące układy urbanistyczne. W konsekwencji prowadzi to do osiągnięcia zamierzonego celu i kreowania przestrzeni architektonicznej, która ma moc oddziaływania i zniewolenia społeczeństwa.

W niniejszej pracy postaram się przedstawić jeden z mechanizmów przestrzennych, jaki może być stosowany w celu sprawowania władzy nad społeczeństwem i wpływania na jego zachowanie. Metoda badawcza polega na analizie koncepcji filozoficznej Michela Foucaulta, a następnie na poszukiwaniu materializacji przestrzennej tej koncepcji, której oddziaływanie ma analogiczny charakter. Dzięki temu będziemy w stanie opisać dokładny sposób oddziaływania pewnej grupy obiektów architektonicznych na podstawie koncepcji filozoficznej.

2. Panoptyzm Michela Foucaulta - zagadnienie ujarzmienia

Michel Foucault urodził się w 1926 roku, a zmarł w 1984 roku. (Coreth i in. 2004) Był francuskim filozofem, w latach 1970-1984 sprawował stanowisko profesora w Collège de France w katedrze „Historii systemów myślenia”. Jego najważniejsze dzieła to *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu* (1961), *Narodziny kliniki* (1962), *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia* (1975), *Historia seksualności* (1976, 1984, 1984). W swoich badaniach często skupiał się na patologicznych zjawiskach jak przestępczość czy szaleństwo. Zjawiska te związane były z izolacją konkretnej grupy ludzi w społeczeństwie, a przez to ich uprzedmiotowieniem i często ujarzmieniem.

Ciekawą koncepcją, jaką prezentuje Foucault, jest panoptyzm, związany z ujarzmieniem społeczeństwa i dzięki temu sprawowaniem nad nim władzy. Znaczącym elementem tej koncepcji jest wzrok innego i bycie widzianym.¹ Wzrok innej osoby posiada ogromną siłę do sprawowania władzy nad innym człowiekiem, a bycie widzianym często nas krępuje i zmusza do zachowań akceptowalnych społecznie i takich, które są od nas wymagane w danej sytuacji. Miejsca w strukturze miasta, które są pozbawione tego nadzoru, często stają się miejscem patologicznych zachowań i narodzin przestępczości lub po prostu uczucia dyskomfortu mieszkańców. Przykładem mogą być nieprzezierny ekrany akustyczne czy też przejścia podziemne, które wzbudzają negatywne odczucia użytkowników, szczególnie w nocy. „Architektura, jako czynnik wyzwalający lęk i umożliwiający rozwijanie zachowań agresywnych. Architektura może prowokować zachowania i pogłębiać lęk,

mimo iż nie jest jego pierwszą przyczyną.” (Bańka 2016) Można powiedzieć, że władza ukryta jest w wzroku innej osoby i z niego wynika. Filozof David Michael Levin pisząc o wzroku, opisuje go jako zmysł nastawiony na autonomię i posiadanie władzy. „Wola władzy jest we wzroku niezwykle silna. Jest w tym zmyśle bardzo mocna tendencja do chwytania i zatrzymywania, do urzeczowiania i ujmowania w całość: skłonność do tego, aby dominować, zabezpieczać i kontrolować, która ostatecznie, ponieważ była intensywnie propagowana, wytworzyła rodzaj niepodważanej przez nikogo hegemonii w naszej kulturze i dyskursie filozoficznym, ustanawiając, w porozumieniu z instrumentalną racjonalnością naszej kultury i technologicznym charakterem naszego społeczeństwa, okulocentryczną metafizykę obecności.” (Levin 1993)

Foucault uważa, że struktura społeczna oraz hierarchiczne rozdysponowanie władzy, które możemy w niej obserwować, są kluczowymi elementami kształtowania jednostki i kontrolowania jej. Nie bez znaczenia jest tutaj architektura i urbanistyka, które według filozofa mają w tym procesie znaczący udział i pomagają w sprawowaniu kontroli. Poza cechami estetycznymi i funkcjonalnymi, architektura zaczyna być postrzegana przez pryzmat jej zdolności do kształtowania przestrzeni opartej na konkretnych ideach, które następnie wpływają na postępowanie użytkowników. „Kwestia architektury, służącej już nie tylko zwyczajnego oglądania (przepych pałaców) bądź nadzorowania zewnętrznej przestrzeni (geometria fortecy), ale umożliwiającej sprawowanie wewnętrznej kontroli, drobiazgowej i precyzyjnej, zapewniającej widoczność tych, którzy się znaleźli w jej obrębie; mówiąc ogólniej, kwestia architektury, która byłaby czynnikiem transformacji jednostek: ma oddziaływać na tych, którym daje schronienie, zapewniać panowanie nad ich prowadzeniem się, pozwalać im odczuć efekty władzy, podporządkować ich poznaniu, modyfikować ich.” (Foucault 2009) Przestrzenie architektoniczne posiadają potencjał do sprawowania władzy, który wynika z odpowiedniego ich ukształtowania. Takie działanie prowadzi do manipulowania jednostką i modyfikacji jej zachowań. „Instytucje dyscyplinarne wydalili z siebie maszynę kontrolną, która działa jak mikroskop przyzwyczajony; subtelne i analityczne podziały, dokonywane przez nie, otoczyły ludzi aparatem obserwacji, rejestrowania i tresury.” (Foucault 2009) Duże znaczenie ma tutaj wiedza o tym, jaki ujarzmić i podporządkować sobie jednostkę. Wiedza i władza byłyby tutaj ściśle powiązane, a zasady kształtowania architektury o takich cechach są bardzo pożądane i dają duże możliwości sprawowania właściwej kontroli nad społeczeństwem. Ujarzmienie według Foucaulta może mieć charakter fizyczny lub niematerialny w formie idei, w tym wypadku idea określona byłaby poprzez formy przestrzenne. (Foucault 2009)

3. Panoptykon – przestrzenny obraz koncepcji panoptyzmu

Panoptykon stanowi materializację idei panoptyzmu opracowanej przez Foucaulta w postaci architektonicznej formy. Nazwa koncepcji więzienia stanowiła inspirację dla samej nazwy teorii Foucaulta. Z pewnością nie jest to przypadkowe działanie, ponieważ pomiędzy modelem więzienia a koncepcją Foucaulta widać wiele odniesień. Panoptykon został opracowany przez Jeremy’ego Benthama. Więzienie zaprojektowane jest na rzucie pierścienia z celami rozlokowanymi po jego obwodzie. Każda cela posiada okno o szerokości pomieszczenia w ścianie zewnętrznej, a w ścianie wewnętrznej zastosowano rozwiązanie umożliwiające obserwację wnętrza celi przez strażnika. Osadzony jednak nie jest w stanie zobaczyć wieży strażnika ze względu na dużą odległość i mrok panujący we wnętrzu obiektu. Wieża ta znajduje się w centralnym punkcie rzutu i umożliwia obserwację każdej celi zlokalizowanej w więzieniu. Zewnętrzne światło sprawia, że strażnik z łatwością może obserwować każdą celę i zachowanie osadzonego w niej więźnia. (Foucault 2009)

Układ przestrzenny więzienia ma na celu wzbudzenie w więźniach trwałego poczucia bycia widzianym. Prowadzi to do pojawienia się władzy, która funkcjonuje i trwa w sposób automatyczny i mechaniczny – wynika z sytuacji przestrzennej, w której znaleźni się osadzeni. Do ujarzmienia dochodzi automatycznie, ze względu na poczucie bycia obserwowanym poprzez wzrok, który sprawuje nad nim nadzór. Co ciekawe, osadzeni podlegają władzy, którą sami kreują w swojej świadomości, to oni utrzymują trwanie tej władzy i własne ujarzmienie, które w tym przypadku moglibyśmy nazwać samoujarzmieniem, uwidaczniającym się pod wpływem specyficznych warunków architektonicznych. Proces ten jest niezależny od obecności strażnika w wieży, nawet gdy go tam nie ma, osadzeni nie mają pewności, czy są w danym momencie obserwowani ze względu na

uwarunkowania przestrzenne więzienia. W związku z tym muszą zakładać, że w każdej chwili czujne oko strażnika skupione jest właśnie na ich celi. To prowadzi do poczucia ciągłego nadzoru i obserwacji. To właśnie działanie przestrzeni architektonicznej jest kluczowe w tym modelu więzienia. Odpowiednia forma stanowi narzędzie władzy, które reguluje zachowania więźniów. Jak pisał Foucault: „Panoptikon jest machiną rozdzielającą związek „widzieć – być widzianym”: w obwodowym pierścieniu jest się w pełni widzialnym, nic nigdy nie widząc. Z wieży centralnej widzi się wszystko, nigdy nie będąc widzianym.” (Foucault 2009) Możliwość bycia obserwowanym prowadzi do samoujarzmnienia więźniów, a w konsekwencji do samokontroli swoich zachowań. Osadzeni sami stają się swoimi strażnikami i kontrolują sposób, w jaki postępują.

4. Panoptyzm w architekturze

Model więzienia Panoptikonu prezentuje ciekawe zależności przestrzenne architektury, dzięki którym możemy wpływać na zachowania ich użytkowników poprzez samoujarzmnienie. Oczywiście koncepcję panoptyzmu, możemy również dostrzec w budynkach o innej funkcji, a nawet w przestrzeniach urbanistycznych. W przestrzeniach architektonicznych rozumianych jako wszelkiego rodzaju formy architektoniczne i układy z nich powstałe, tworzące przestrzenie urbanistyczne, możemy dostrzec dwie główne tendencje związane z panoptyzmem, czyli byciem obserwowanym i władzą nad jej użytkownikami, jaka z tego wynika. Budynki mogą być traktowane jako wieże strażnicze lub jako cele więzienne.

Pierwszą grupę stanowią budynki, których sposób funkcjonowania jest podobny do wieży strażniczej. Do tej grupy zaliczymy obiekty, z których możemy być obserwowani. Oczywiście każdy budynek posiadający okna w jakimś stopniu stanowi wieżę obserwacyjną, jednak pewne uwarunkowania przestrzenne zwiększają moc oddziaływania niektórych z nich. Ta różnica jest widoczna porównując domy jednorodzinne z budynkami mieszkalnymi wielorodzinnymi. Te pierwsze przeznaczone są dla małej grupy osób stanowiących rodzinę, a teren wokół obiektu najczęściej nie jest dostępny dla postronnych ludzi. Jednak w przypadku zabudowy wielorodzinnej sytuacja wygląda całkiem inaczej, obiekt przeznaczony jest dla dużej grupy ludzi, którzy często nawet się nie znają, a dodatkowo teren wokół budynków jest otwarty dla postronnych osób. Dzięki temu osoby znajdujące się w okolicy obiektu mogą być obserwowane przez osoby znajdujące się w swoich mieszkaniach. Taka świadomość prowadzi do samoujarzmnienia osób będących w zasięgu wzroku mieszkańców.

Ten sposób oddziaływania budynków mieszkalnych widać szczególnie na przykładzie modernistycznych założeń zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej, w której zastosowano punktowy model obiektów mieszkaniowych. W takich przypadkach mamy do czynienia z wysokimi wieżami mieszkalnymi zlokalizowanymi w środku zielonych, otwartych terenów, stanowiących idealne miejsce do obserwacji okolicznego terenu z okien mieszkań. Takie uwarunkowania przestrzenne mogą prowadzić do negatywnych wrażeń w człowieku, jak poczucie wewnętrznego napięcia czy też niepewności. Odczucia tego typu byłyby spowodowane możliwością bycia obserwowanym przez innych, których intencje nie zawsze są nam znane. Oczywiście w tej wieży nie ukrywa się strażnik bacznie obserwujący otoczenie, ale użytkownik, który przez okna może obserwować najbliższą okolicę i w ten sposób sprawować nad nią kontrolę. Osoby znajdujące się w obrębie wzroku mieszkańców zmuszone są do kontrolowania swoich zachowań, co prowadzi do ujarzmnienia podobnego jak w przypadku Panoptikonu. Nawet gdy w budynku nikogo nie ma, osoby znajdujące się na zewnątrz muszą zakładać, że ktoś ich może obserwować, ponieważ nie są w stanie tego zweryfikować.

Przykładem takiego działania obiektów architektonicznych może być projekt przebudowy Paryża, czyli tzw. „Plan Voisin” zaproponowany w 1925 roku przez architekta Le Corbusiera. (Trzeciak 1974) Założeniem projektu było wyburzenie części Paryża położonego na północ od Sekwany. Architekt tłumaczył to niespełnieniem podstawowych potrzeb mieszkańców przez historyczną zabudowę. Zaproponowany układ urbanistyczny miał geometryczny układ oparty na pionowych i poziomych kierunkach. Wysokie wieże mieszkaniowe zatopione były w ogólnodostępnej zieleni. Taki układ zapewniał mieszkańcom dostęp do światła słonecznego i zieleni urządzonej, jednocześnie jednak tworzył idealne warunki do obserwacji terenów otaczających

projektowane budyni. Ta śmiała wizja urbanistyczna Le Corbusiera stanowi analogiczny model przestrzeni więziennej, w której wszyscy mieszkańcy są więźniami bacznie obserwowanymi przez strażnika. Takie działanie odziera ludzi z prywatności i podświadomie wzmacnia władzę nad nimi.

Kolejną grupą obiektów architektonicznych, w którym możemy dostrzec analogię do teorii Foucault, są budynki o charakterze celi więziennej. Są to obiekty, w których jesteśmy pozbawieni prywatności, a wszystko, co robimy, może być obserwowane przez innych ludzi znajdujących się na zewnątrz budynku. Nie zawsze też jesteśmy w stanie dostrzec, czy ktoś nas obserwuje. Może to wynikać z ukształtowania otoczenia, gęstej roślinności, elementów, za którymi obserwator może się ukryć, lub po prostu ze względu na porę dnia. W nocy każdy obserwator będący na zewnątrz obiektu pozostanie niezauważony, tymczasem oświetlone wnętrze obiektu jest łatwe do obserwowania. Występuje tutaj analogiczna sytuacja jak z więźniem umieszczonym w celi, która posiadała okno w ścianie zewnętrznej i wewnętrznym pierścieniu, osadzony z łatwością mógł być obserwowany. Tego typu obiekty najczęściej są wynikiem awangardowej twórczości architektonicznej, będącej manifestem poglądów danego architekta, pozostawiając funkcjonalność na dalszym planie.

Przykładem takiego obiektu jest budynek będący ikoną architektury modernistycznej, czyli Willa Edith Farnsworth w Fox River w USA, zaprojektowana przez Miesa van der Rohe. Architekt uważał, że architektura powinna mieć uniwersalny charakter, być pozbawiona indywidualnych cech, a jej przestrzeń powinna być dostosowana do zmieniających się potrzeb jej użytkowników. Głównym środkiem wyrazu była konstrukcja, aby zapewnić jej właściwą ekspozycję ściany zewnętrzne zostały wykonane ze szkła, a plan obiektu posiada tylko niezbędne ściany wokół pomieszczeń sanitarnych. (Trzeciak 1974) Budynek otwiera się na otaczający krajobraz, jednocześnie pozbawiając jego użytkowników prywatności.

5. Wnioski

Wykorzystując koncepcję filozoficzną Michela Foucaulta, jesteśmy w stanie dokonać analizy oddziaływania obiektów architektonicznych, w których poprzez analogię możemy dostrzec materializację danej teorii w formie idei zapisanej w przestrzeni. Panoptyzm przedstawia nam jeden ze sposobów, w jaki architektura może wpływać na działanie jednostki, jak również całego społeczeństwa poprzez ujarzmienie. Koncepcję filozoficzną możemy dostrzec w różnej skali, począwszy od mniejszych domów jednorodzinnych, aż do śmiałych i wielkich założeń urbanistycznych. Niezależnie od wielkości obiektów architektonicznych oddziaływanie obiektów opiera się o te same zasady - poczucie bycia widzianym. Zachowania ludzi w takim przypadku nie są już swobodne, lecz podporządkowane regulaminom i oczekiwaniom społecznym. Architektura stanowi narzędzie władzy i jednocześnie władzę samą w sobie, która, jak pisał Bentham, pozwala „reformować moralność, chronić zdrowie, ożywiać przemysł, upowszechniać edukację, zmniejszać wydatki publiczne, stworzyć niewzruszoną ekonomię, rozplątać, zamiast przecinać, gordyjski węzeł praw dotyczących biedoty, a wszystko to dzięki prostej idei architektonicznej.” (Bentham 2009)

Takie działanie uwidacznia się najlepiej w jednorodzinnych budynkach mieszkalnych z dużą ilością przeszkleń, które nie służą znalezieniu wytchnienia od wzroku innych i relaksu po pracowitym dniu. Takie rozwiązanie odziera użytkownika z prywatności i wystawia go na potencjalne spojrzenia obserwatorów. Nawet gdy nikt nie patrzy, mieszkańcy są świadomi, że w każdej chwili mogą być obserwowani. Jest to taka sama sytuacja jak w Panoptykonie, w którym więźniowie są ciągle obserwowani, co w konsekwencji prowadzi do wpływu na ich zachowanie i ograniczenie wolności jednostki. Podobne zjawisko obserwujemy w przestrzeniach urbanistycznych, w których rozmieszczone są różne obiekty, w szczególności budynki mieszkaniowe wielorodzinne. Obiekty te mogą funkcjonować jako wieże strażnicze, z których można obserwować otaczającą przestrzeń. W konsekwencji tego przestrzenie intensywnie zurbanizowane, jak miasta, nie dają nam wytchnienia przed wzrokiem innych i stanowią miejsce ciągłego ujarzmienia oraz oddziaływania na ludzi tam przebywających. Ciągła inwigilacja i możliwość bycia obserwowanym negatywnie wpływa na naszą kondycję psychiczną. Zjawisko to szczególnie nasiliło się w okresie modernizmu, gdy powstawały ogromne bloki punktowe otoczone zielenią, co może być jednym z powodów negatywnego wpływu tych osiedli na społeczność, które tam mieszkały.

Architektura i urbanistyka są symbolami obecności człowieka, nawet w sytuacji, gdy go tam aktualnie nie ma. Widząc budynek, czujemy się obserwowani, nawet, gdy nie mamy pewności, czy ktoś nas widzi. W związku z tym architektura w niektórych przypadkach może zastępować obecność innych, przez co sama staje się podmiotem „obserwującym”. Społeczeństwo w tym przypadku staje się więźniem, które samo odpowiada za kontrole i respektowanie przepisów poprzez samoujzmięcenie, którego architektura jest źródłem. W ten sposób powstaje społeczeństwo panoptyczne. Widzimy więc, że architektura może być nośnikiem idei, które chcemy w niej zapisać. W konsekwencji idee te poprzez formy architektoniczne oddziałują na jej użytkowników i wpływają na działania, których się oni dopuszczają. Architektura nie oddziałuje wyłącznie estetycznie, prowadząc do różnorodnych doznań, lecz również wpływa na nasze zachowania, co ukazuje jej potencjał do posiadania kontroli i sprawowania władzy nad ludźmi. Takie oddziaływanie architektury wiąże się również z ograniczeniem wolności jednostki, której działania są częściowo determinowane przestrzennie.

6. Literatura

- Bańka A (2016) Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Behawioralne podstawy projektowania: 47.
- Barełkowski R (2019) Mroczna strona architektury. Władza nad przestrzenią a kontrola społeczeństwa. *Przeźren i FORMa* 40/2019: 71-72.
- Bentham J (2009) Panopticon versus New South Wales. *Works t. IV*: 39.
- Corbusier (2012) W stronę architektury: 59.
- Coreth E, Ehlen P, Haeffner G i in. (2004) *Filozofia XX wieku*: 68.
- Foucault M. (2009) Nadzorować i karać. *Narodziny więzienia*: 27-28, 170, 195-196, 196-197.
- Levin D M (1993) Decline and Fall – Ocularcentrism in Heidegger’s Reading of the History of Metaphysics: 212.
- Trzeciak P (1974) *Przygody architektury XX wieku*: 212-213, 227.
- Zahorska S (1926) Międzynarodowa Wystawa Architektury w Warszawie. *Architekt Zeszyt* 5, Rok XXI: 1.

11. Wpływ naturalnych materiałów i lokalnej przyrody na percepcję obiektu architektonicznego w oparciu o koncepcję filozoficzną Maurice'a Merleau-Ponty'ego

The influence of natural materials and local nature on the perception of an architectural object based on the philosophical concept of Maurice Merleau-Ponty

Patryk Lenik

Kandydat na doktoranta, Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki
Opiekun naukowy: dr hab. inż. arch. Patrycja Haupt, prof. PK

Patryk Lenik: lenikpatryk@gmail.com

Słowa kluczowe: architektura współczesna, filozofia, wielozmysłowa percepcja

Streszczenie

Współczesne możliwości technologiczne pozwalają na coraz odważniejsze wprowadzanie elementów naturalnych, takich jak rośliny czy woda, do wnętrza architektonicznych. Dodatkowo, w obiektach przystosowanych do zasad zrównoważonego rozwoju pojawia się duża ilość naturalnych materiałów pochodzenia lokalnego. Poza korzystnymi aspektami środowiskowymi i psychologicznymi dla człowieka, wprowadzanie takich rozwiązań ma pozytywny wpływ na sposób naszej percepcji architektury, czyniąc ją bardziej wielozmysłową. Według teorii filozoficznej Merleau-Ponty'ego, oddziaływanie na całą gamę naszych zmysłów, a nie redukcja bodźców zmysłowych wyłącznie do wizualnych, ma bardzo korzystny wpływ na użytkowników obiektu i ich funkcjonowanie w świecie. Filozof twierdzi, że ilość wrażeń trafiających do różnych zmysłów, których doświadczamy, ma wpływ na zbliżenie nas do rzeczywistego obrazu świata. Percepcja jest tym pełniejsza, im bardziej wielozmysłowe doświadczenie jest nam dostępne.

1. Wstęp

Oceniając architekturę, często skupiamy się na walorach wizualnych; dominujące znaczenie ma kompozycja przestrzenna, to co możemy ocenić za pomocą zmysłu wzroku. Najlepsze projekty wybierane są na podstawie komputerowych wizualizacji, a ikony architektury prezentowane są na zdjęciach w magazynach. Stosowanie takiej redukcji znacząco spłaszcza doznania zmysłowe architektury wyłącznie do jednego zmysłu. Ciekawa w tym kontekście wydaje się fenomenologiczna koncepcja filozoficzna Maurice'a Merleau-Ponty'ego, który poświęca wiele uwagi wielozmysłowej percepcji. W tym aspekcie kluczowe jest również nasze ciało, które zapewnia nam konkretną perspektywę, z której możemy doznawać świata, a także jest narzędziem pozwalającym na wielozmysłowe doświadczenie rzeczywistości.

Obecnie coraz więcej zieleni pojawia się we wnętrzach projektowanych obiektów, czy to w formie pionowych ścian z roślinnością, czy też tradycyjnych ogrodów wewnętrznych. Możliwości technologiczne pozwalają również na wprowadzanie wody w formie fontann, sztucznych zbiorników wody, a nawet wodospadów. Dodatkowo podkreśla się korzyści płynące ze stosowania naturalnych materiałów, najlepiej takich, które występują lokalnie. Jest to zgodne z zasadami kształtowania obiektów budowlanych w duchu zrównoważonego rozwoju. (Schneider-Skalska 2007) Często wskazuje się na korzyści środowiskowe i psychologiczne takich rozwiązań, jednak warto również zastanowić się, jaki wpływ mają one na proces percepcji obiektu architektonicznego. W niniejszej pracy przedstawię zarys poglądów Maurice'a Merleau-Ponty'ego dotyczących wielozmysłowej percepcji, a następnie, w oparciu o nie, dokonam analizy konkretnych obiektów architektonicznych i zastosowanych w nich rozwiązań wykorzystujących naturalne materiały i środowisko przyrodnicze do wzbogacenia doświadczenia percepcyjnego odwiedzających je ludzi.

2. Ciało jako podstawa percepcji świata według Maurice'a Merleau-Ponty'ego

Maurice Merleau-Ponty urodził się w 1908 roku, a zmarł w 1961 roku. (Coreth i in. 2004) Był francuskim filozofem, który w latach 1952-1961 był profesorem Collège de France. (Coreth i in. 2004) Jego najważniejsze dzieła to m.in. *Struktura zachowania* (1942), *Fenomenologia percepcji* (1945) i *Widzialne i niewidzialne* (1964). (Coreth i in. 2004) Merleau-Ponty zajmował się badaniem przedrefleksyjnych związków człowieka ze światem, które kształtują się w oparciu o cielesną wiedzę o świecie, czyli dane zmysłowe, które do nas docierają. Człowiek zawsze postrzega świat w określonej cielesnej perspektywie, wynikającej z miejsca w świecie, w którym się aktualnie znajduje. Te uwarunkowania wpływają na nasze postrzeganie rzeczywistości. Dane zmysłowe, które do nas docierają, związane są również z cielesnymi predyspozycjami ciała i zmysłów, które posiadamy. (Migasiński 2001)

Merleau-Ponty uważał, że analizę intelektualną zawsze poprzedza kontakt ciała ze światem; widoczne jest więc jego podejście zdroworozsądkowe. Kluczową wiedzę w tym kontekście stanowi przedrefleksyjne doświadczenie egzystencjonalne człowieka będącego w świecie. Nasze subiektywne doświadczenie możemy później przedstawiać w formie dokładnych opisów, nadając im obiektywny charakter. (Gołębiewska 2004) Pomocne w tym procesie jest postępowanie opierające się na zdziwieniu nad światem. Powinniśmy starać się postrzegać świat jak dziecko, bez wstępnego doświadczenia i wiedzy. Jak pisał Merleau-Ponty: „Świat nie jest tym, co myślę, ale tym, co przeżywam; jestem otwarty na świat, w sposób niewątpliwy komunikuję się z nim, ale go nie posiadam, bo jest on niewyczerpywalny.” (Merleau-Ponty 2001) Fenomenologia jest więc, ciągłym procesem związanym z działalnością podmiotu i sposobie w jaki patrzy on na świat. (Merleau-Ponty 2001)

Wiedza przedrefleksyjna według Merleau-Ponty'ego jest dla nas dostępna dzięki naszej cielesności funkcjonującej w świecie. Jak pisze Merleau-Ponty: „Ciało własne tkwi w świecie tak, jak serce w organizmie: stale podtrzymuje przy życiu widzialny spektakl, ożywia go i karmi od wewnątrz, tworzy z nim pewien układ.” (Merleau-Ponty 2001) Zauważa on, że nasze ciało jest związane ze światem zewnętrznym siecią relacji, tworząc powiązany układ. Moje ciało i ruch dają mi możliwość doświadczenia świata i funkcjonowania w nim. To, w jaki sposób postrzegam obiekt architektoniczny, zależy właśnie od predyspozycji mojego ciała. Obraz obiektu powstaje w wyniku nałożenia na siebie informacji z wielu różnych perspektyw. Nasza perspektywa zmienia się wraz z naszym przemieszczaniem się po obiekcie, co ciągle dostarcza nam nowych informacji. Dzięki temu widać, że nasze ciało odpowiada za kontakt ze światem i daje nam możliwości poznawcze. (Merleau-Ponty 2001)

Postrzeżenie przedmiotu uzależnione jest od naszych cielesnych uwarunkowań, m.in., od jakości wzroku, słuchu, naszego czucia. Jakość danych zmysłowych, które odbieramy, decyduje o ilości informacji, jakie jesteśmy w stanie zebrać o konkretnym przedmiocie; nasze ciało stanowi więc granicę poznawczą otaczającego nas świata. „Dom ma *swoje* wodociągi, *swój* grunt, być może swoje szczeliny, które ukradkiem powiększają się wewnątrz stropów. Nigdy ich nie widzimy, ale on *ma je* tak samo, jak widoczne dla nas okna lub kominy.” (Merleau-Ponty 2001) Każdy obiekt dostępny jest dla nas tylko z naszej perspektywy, więc do niektórych jego elementów jak instalacje ukryte w ziemi nie mamy dostępu. Moje ciało stanowi mój punkt patrzenia na świat, co wiąże się z określoną perspektywą i możliwościami narządów zmysłowych. (Merleau-Ponty 2001)

3. Wielozmysłowa percepcja świata

Koncepcje Maurice'a Merleau-Ponty'ego stanowią podstawę teorii Juhaniego Pallasmy. Jest on architektem i teoretykiem architektury, a swoje poglądy przedstawia m.in. w książce *Oczy skóry. Architektura i zmysły*. Postrzeganie rzeczywistości według Pallasmy można podzielić na widzenie peryferyjne i skupione. Widzenie peryferyjne nie skupia się na niczym konkretnym, daje nam ogłęd całej sytuacji, odczucie atmosfery miejsca. Według niego to widzenie stanowi prawdziwą istotę życiowego doświadczenia świata. „Skupiony wzrok konfrontuje nas ze światem, podczas gdy widzenie peryferyjne zanurza nas w jego ciele.” (Pallasmaa 2022) Postrzeganie skupione następuje po widzeniu peryferyjnym. Polega ono na skupieniu się na poszczególnych elementach i jest

procesem intencjonalny. Stanowi to pewnego rodzaju analizę refleksyjną rzeczywistości, której wynikiem jest wiedza o konkretnych przedmiotach. „Przedświadoma rzeczywistość percepcji, która jest odbierana poza skoncentrowanym wzrokiem, wydaje się o wiele ważniejsza pod względem egzystencjalnym od ostrego obrazu. Istnieją nawet medyczne badania wykazujące, że widzenie peryferyjne ma wyższy priorytet w naszym systemie percepcyjnym i mentalnym. [...] Widzenie peryferyjne integruje nas z przestrzenią, podczas gdy widzenie skupione wypycha nas z niej i zamienia wyłącznie w widzów.” (Pallasmaa 2022) Widzenie peryferyjne stanowi kluczowy sposób percepcji architektury, ponieważ daje nam możliwość najlepszego doświadczania jej nastroju i atmosfery, którą wytwarza. Pozwala nam ono poczuć architekturę i stać się jej częścią, dzięki czemu jej specyfika oddziałuje na nas poprzez nasze ciała.

Wrażenia zmysłowe, których doświadczamy w kontakcie z przedmiotami, są wynikiem działania naszego ciała w świecie. Ciało ma tutaj kluczowe znaczenie; dzięki niemu docieramy do przedmiotów i możemy ich doświadczać. Gromadząc w ten sposób różne informacje, poznajemy je. Niezbędne tutaj jest nasze działanie, ruch, który pozwala nam doświadczać przedmioty z wielu perspektyw. Takie postępowanie związane jest z naszą codzienną egzystencją, która nieustannie daje nam możliwość doświadczania rzeczy w świecie. „Świadomość jest byciem przy rzeczy za pośrednictwem ciała. [...] Poruszać swoim ciałem to zmierzać dzięki niemu ku rzeczom, to pozwalać mu odpowiedzieć na ich wezwanie, które dociera do niego bez żadnego przedstawienia.” (Merleau-Ponty 2001) Nasze działanie poznawcze według Merleau-Ponty’ego inicjowane jest przez przedmiot, który nas wzywa. Może to wynikać z jego funkcji, która w codziennym życiu jest znacząca. Następnie ciało daje nam możliwość dokładnego ich poznawania z wielu perspektyw, co daje nam obraz zbliżony do rzeczywistego.

Nasza percepcja środowiska jest wielozmysłowa, jednak nie wszystkie zmysły mają w niej jednakowy udział. Często uboga przestrzeń nie zapewnia wrażeń zmysłowych dostępnych dla różnych zmysłów; zazwyczaj przeważa ilość bodźców wizualnych. Nie jest to korzystne dla percepcji architektury, ponieważ redukcja zmysłowych bodźców do jednego znacząco słyca nasze doznania estetyczne danej przestrzeni. „Kaźde wzruszające doświadczenie architektury jest wielozmysłowe; jakości przestrzeni, materiału, skali są mierzone w równym stopniu przez oko, nos, skórę, język, szkielet i mięśnie. Architektura wzmacnia doświadczenie egzystencjalne, jednostkowe poczucie bycia w świecie...” (Pallasmaa 2022) Ważne jest, aby przestrzeń była projektowana z uwzględnieniem kaźdego ze zmysłów i poświęcenia mu odpowiedniej dbałości, aby osiągnięty efekt pobudzał użytkownika wielozmysłowo. Architektura powinna mieć multisensoryczny charakter, dzięki czemu mocniej czujemy jej obecność, a ona angażuje wszystkie nasze zmysły i w ten sposób do nas dociera. (Pallasmaa 2022)

4. Naturalne materiały i przyroda jako elementy wielozmysłowej kompozycji architektonicznej

Odpowiednio zaprojektowany obiekt architektoniczny oddziałuje na wszystkie nasze zmysły dzięki różnorodności zastosowanych rozwiązań. Budynek staje się częścią miejsca, w którym powstaje, dzięki czemu może on również korzystać z walorów natury obecnych w jego okolicy. Taki zabieg jeszcze mocniej przyczynia się do bogactwa doznań, jakie dostarcza nam konkretny budynek. Wszystkie te elementy powinny tworzyć spójne dzieło. Natura i naturalne materiały są w stanie oddziaływać na nas wyjątkowo mocno, zarówno fizycznie, jak i mentalnie, co stanowi o ich dużym potencjale zmysłowym i korzyściach płynących z ich zastosowania. „Oglądanie na żywo Domu nad wodospadem Franka Lloyd Wrighta łączy otaczający go las, bryły, powierzchnie, tekstury i kolory domu, a nawet leśne zapachy i dźwięki rzeki w jedno wyjątkowe doświadczenie. Dzieła architektury nie doświadczają się jako zbioru odizolowanych obrazów wzrokowych, ale w pełni cielesnej, materialnej i duchowej jego obecności. Dzieło architektury zawiera w sobie zarówno struktury fizyczne, jak i mentalne.” (Pallasmaa 2022)

Struktury fizyczne naturalnych materiałów i przyrody to wszystko, co możemy dotknąć i zobaczyć bezpośrednio. Stosowanie w budynku drewna, kamieni i zielonych ścian już samo w sobie bardzo wzbogaca nasze wielozmysłowe doznania. Konstrukcja drewniana zawsze wydaje dźwięk

w czasie silnego wiatru, a dodatkowo materiał ten ma charakterystyczny zapach. Elementy naturalne mogą kreować wyjątkowy charakter danej przestrzeni. Do struktury fizycznej zaliczymy również krajobraz w otoczeniu budynku. Projektowany obiekt nie powinien go ignorować, nie może całkowicie się na niego otwierać, ale też nie powinien całkowicie się zamykać. Kluczowe jest znalezienie harmonii pomiędzy tymi rozwiązaniami, jak we wspomnianym wcześniej Domu nad wodospadem. Struktury mentalne również mogą być ukryte w architekturze, która w trakcie spotkania z człowiekiem może mu ich udzielić. Możemy do nich zaliczyć wspomnienia i skojarzenia naturalnych materiałów z miejscami, w których już byliśmy lub które odwiedziliśmy. Dzięki temu architektura zyskuje duży ładunek doznań ukrytych w jej elementach, a intensywność mentalnych doznań w dużej mierze będzie zależała od doświadczeń jednostki.

Przykładem interesującej realizacji wykorzystującej naturalne materiały i otaczającą przyrodę może być Dom nad wodospadem wybudowany w 1937 roku według projektu Franka Lloyda Wrighta. Budynek stanowi kompozycję prostopadłościennych bloków ułożonych w pionie i poziomie. Pionowe elementy wykończone są kamieniem, a poziome mają biały kolor, kontrastujący z otoczeniem. Poziome elementy przypominają nadwieszania skalne, w ten sposób prowadząc dialog z otaczającym krajobrazem, gdzie wzdłuż potoku nie brakuje skalistego krajobrazu. Obiekt wraz ze swoim otoczeniem tworzy spójną całość, dzięki czemu sensoryczny potencjał możliwych doznań jest jeszcze większy. Zmierzając do tego obiektu, już z daleka słyszymy szum wody za sprawą wodospadu, z którego ten budynek jest znany. Dodatkowo zapach lasu, doznanie wilgotnego powietrza i obraz budynku wyłaniającego się spośród zieleni zapewniają bogactwo doznań. Będąc bliżej, ukazuje się nam cały obiekt, a część elewacji wykończona jest naturalnym kamieniem pochodzącym z okolicznych kamieniołomów. Również posadzki we wnętrzach wykończone są naturalnym kamieniem i drewnem. Materiał ten z jednej strony dostarcza nam zapach charakterystyczny dla naturalnego krajobrazu, a z drugiej strony może budzić w nas skojarzenia ze stromymi górami, skalistymi szczytami lub po prostu przywoływać wspomnienia z takich wyjazdów. Wszystkie te zabiegi wpływają na intensywność naszych doznań zmysłowych w trakcie doświadczania tego obiektu. „W bogatych i ożywiających doświadczeniach miejsc wszystkie sfery zmysłów reagują z sobą i splatają się w jeden pamiętny obraz.” (Pallasmaa 2022)

Kolejnym obiektem, na który warto zwrócić uwagę, jest budynek term w Vals w Szwajcarii, nad jedyne źródłami termalnymi w Graubünden, u podnóża szwajcarskich Alp. Obiekt zaprojektowany przez Petera Zumthora wybudowany w 1996 roku. Pallasmaa opisuje specyfikę tego obiektu następującymi słowami: „Architektura formalnego ograniczenia o rzadko spotykanym zmysłowym bogactwie skierowanym do wszystkich zmysłów jednocześnie.” (Pallasmaa 2022) Podkreśla on wielozmysłowe oddziaływanie obiektu przy bardzo prostej formie. Wprowadzając takie kontrastowe rozwiązanie, ekspresja obiektu jeszcze mocniej się zwiększyła. Architektura obiektu nawiązuje do zastanego krajobrazu naturalnego, a także z niego czerpie inspirację. Obiekt ma dość prostą formę z wycięciami i kilkoma dużymi przeszkleniami. Taka forma ma nawiązywać do jaskini lub kamieniołomu, czyli do pierwotnej formy, w jakiej zamieszkiwali ludzie. Do budowy konstrukcji obiektu, jego wykończenia we wnętrzach i na elewacji wykorzystano kamień z lokalnego kamieniołomu, a część budynku została zagłębiona w zboczu góry, aby obiekt nie dominował swoją wielkością nad naturalnym krajobrazem. W budynku zastosowano kamień o zróżnicowanych powierzchniach, co ma wpływać na wrażenia wizualne, ale również dotykowe i akustyczne – kamień poddany obróbce był łupany, cięty, szlifowany lub polerowany. Dodatkowo architekt zdecydował się na zielone stropodachy porośnięte trawą i kwiatami występującymi na alpejskich łąkach, co również przyczynia się do zwiększenia różnorodności doznań zmysłowych.

We wnętrzach panuje atmosfera, która sprzyja sensorycznej kontemplacji. W pomieszczeniach panuje cisza, którą przełamuje wyłącznie szum wody zmieniający się w zależności od akustyki danej przestrzeni. Półmrok panujący w obiekcie ma na celu pobudzenie innych zmysłów do zintensyfikowania doznań sensorycznych. Dodatkowo mamy ciekawe aspekty wizualne, dotykowe w kontakcie z wodą i kamieniem, wilgoć wyczuwalną w powietrzu daje wrażenie przebywania w głębi jaskini. Wszystkie te bodźce oddziałujące na poszczególne zmysły mają sprzyjać oczyszczeniu i odprężeniu odwiedzających. W niektórych pomieszczeniach pojawiają się również okna, które łączą wnętrza z otaczającym krajobrazem. W ten sposób architekt jeszcze

bardziej przybliży człowieka do natury, zacierając granicę pomiędzy obiektem a krajobrazem. Ponty podkreśla, że wielozmysłowe doznawanie świata jest wyjątkowym procesem, ale jednocześnie właściwym sposobem percepcji. „Moja percepcja nie jest zatem sumą wzrokowych, taktylnych i słuchowych danych: postrzegam w sposób totalny całym sobą, ujmuję unikalną strukturę rzeczy, wyjątkowy sposób bycia, który przemawia do wszystkich moich zmysłów jednocześnie.” (Merleau-Ponty 1964)

5. Zakończenie

W swoich poglądach fenomenologicznych Maurice Merleau-Ponty podkreśla znaczenie naszego ciała w procesie percepcji, które zawsze umożliwia nam widok na świat tylko z konkretnej perspektywy. Z jednej strony jesteśmy ograniczeni poznawczo naszą cielesnością, ale z drugiej to ona daje nam jedyny dostęp do świata zewnętrznego. Duże znaczenie ma również różnorodność zmysłowa naszych doznań percepcyjnych. Według filozofa ilość bodźców zmysłowych trafiających do różnych zmysłów ma wpływ na zbliżenie nas do rzeczywistego obrazu świata. Percepcja jest tym pełniejsza, im bardziej wielozmysłowe doświadczenie jest nam dostępne. Prowadzi to również do zanurzenia się człowieka wewnątrz świata, doświadczając go całym sobą. Doznania wielozmysłowe powstawałyby w czasie naszej egzystencji, podczas gdy doznania wizualne byłyby tylko powierzchownym obrazem walorów estetycznych, pewnego rodzaju obserwacją z zewnątrz. Otrzymałyby w czasie egzystencji wielozmysłowy obraz świata byłby przedrefleksyjnym przedstawieniem rzeczywistości, ponieważ pozbawiony jest wstępnych przekonań i wiedzy, które mogą prowadzić do jego zniekształcenia. Nasze ograniczenia poznawcze związane są również z tym, że dysponujemy bezpośrednimi informacjami wyłącznie wytwarzanymi przez nasze zmysły. Wiedza zmysłowa, którą przekazują nam inni, zawsze będzie wiedzą pośrednią, której nie jesteśmy w stanie zweryfikować ze względu na jej subiektywny charakter. Często nasze uwarunkowania cielesne, jakość wzroku, węchu, słuchu wpływają na to, jak postrzegamy świat, dlatego każdy z nas dysponuje zbliżonym, ale jednak odmiennym obrazem rzeczywistości.

Czynnikiem wpływającym na jakość percepcji jest zastosowanie naturalnych elementów wykończenia wnętrz, zielonych stropodachów i ścian wewnętrznych z roślinnością, a także odpowiednie wykorzystanie przyrody znajdującej się w otoczeniu projektowanego obiektu. Każdy z tych elementów zwiększa ilość zmysłów zaangażowanych w proces doświadczania danego obiektu, a przez to dochodzi do wzbogacenia wielozmysłowego doświadczenia przestrzeni. Te naturalne elementy mogą na nas oddziaływać fizycznie i mentalnie. Fizycznie poprzez wszystkie bodźce zmysłowe, które odbieramy: zapach naturalnych materiałów i roślin, dźwięk pracującej drewnianej konstrukcji czy też roślin poruszanych przez wiatr oraz zieleń, które pozytywnie wpływa na naszą psychikę. Oddziaływanie mentalne związane byłoby z naszymi doświadczeniami i skojarzeniami, które pojawiałyby się podczas spotkania z naturalnymi materiałami i roślinnością. Zakładając słuszność koncepcji Maurice Merleau-Ponty’ego, która wielokrotnie podkreśla pozytywne oddziaływanie wielozmysłowego doświadczenia, stosowanie tych rozwiązań w budynkach również prowadzi do pozytywnego wpływu na użytkowników korzystających z danego obiektu.

6. Literatura

- Coreth E, Ehlen P, Haeffner G i in. (2004) *Filozofia XX wieku*: 30
- Gołębiewska M (2004) *Sensotwórcza rola ciała w samopoznaniu według Maurice’a Merleau-Ponty’ego*. *Teksty Drugie*: 242
- Merleau-Ponty M (2001) *Fenomenologia percepcji*: 14, 18, 88, 111, 223, 157-158
- Merleau-Ponty M (1964) *The Film and the New Psychology* [w:] Merleau-Ponty M (1964) *Sense and Non-Sense*: 48
- Migasiński J (2001) *Fenomenologia Merleau-Ponty’ego* [w:] Merleau-Ponty M (2001) *Fenomenologia percepcji*: 480
- Pallasmaa J (2022) *Oczy skóry. Architektura i zmysły*: 18, 51, 52, 56, 84
- Schneider-Skalska G (2007) *Projektowanie zrównoważone – zbliżenie do realizacji*. *Czasopismo techniczne 3-A/2007*: 258

12. Wpływ dojrzałości emocjonalnej na decyzje biznesowe osób powyżej 50. roku życia z perspektywy ekonomii behawioralnej

The impact of emotional maturity on business decisions of people over 50 from the perspective of behavioral economics

Katarzyna Napiórkowska, Kinga Szymańska

Uniwersytet Warmiński – Mazurski w Olsztynie; Wydział Nauk Ekonomicznych; Katedra teorii Ekonomii

Opiekun naukowy: Mgr. Kornelia Szmit

Kornelia Szmit: kornelia.szmit@gmail.com

Streszczenie

Niniejszy artykuł bada wpływ dojrzałości emocjonalnej na decyzje biznesowe podejmowane przez osoby powyżej 50. roku życia z perspektywy ekonomii behawioralnej. W obliczu rosnącego trendu zakładania działalności gospodarczych przez osoby w wieku 50+, istotne staje się zrozumienie, w jaki sposób nagromadzone doświadczenia życiowe i poziom rozwoju emocjonalnego determinują podejmowane przez nich wybory i postawy przedsiębiorcze.

Głównym celem badania jest zbadanie zależności między poziomem dojrzałości emocjonalnej starszych przedsiębiorców a skłonnością do ryzyka i trafnością decyzji biznesowych. Postawiono hipotezę, że większa dojrzałość emocjonalna, wynikająca z bagażu doświadczeń, sprzyja podejmowaniu bardziej racjonalnych i trafnych decyzji w prowadzeniu działalności gospodarczej przez osoby 50+.

W badaniu wzięło udział 300 osób w wieku powyżej 50 lat, które prowadzą własną firmę lub rozważają jej założenie. Zastosowano autorski kwestionariusz oparty na teorii inteligencji emocjonalnej Saloveya i Mayera oraz dorobku ekonomii behawioralnej.

Wyniki badań wskazują na istotną rolę dojrzałości emocjonalnej w procesie podejmowania decyzji biznesowych przez osoby 50+. Zaobserwowano pozytywną korelację między poziomem rozwoju emocjonalnego a trafnością decyzji oraz większą skłonnością do podejmowania przemyślanych decyzji biznesowych. Jednocześnie część badanych wskazała, że nadmierna ostrożność związana z doświadczeniem może ograniczać skłonność do podejmowania ryzyka, potencjalnie hamując rozwój firmy.

Wnioski płynące z badania mogą mieć praktyczne zastosowanie w dostosowaniu instrumentów wspierania przedsiębiorczości osób 50+ oraz w lepszym zrozumieniu specyfiki decyzji biznesowych podejmowanych przez starszych przedsiębiorców. Wskazane jest prowadzenie dalszych badań na większych próbach, z uwzględnieniem dodatkowych czynników mogących kształtować decyzje biznesowe tej grupy demograficznej.

Słowa kluczowe: ekonomia behawioralna, dojrzałość emocjonalna, decyzje przedsiębiorcze, osoby 50+, przedsiębiorczość

1. Wprowadzenie

W obliczu dynamicznie zmieniającego się rynku pracy i rosnącej popularności ekonomii behawioralnej, coraz większą uwagę przyciąga kwestia podejmowania decyzji biznesowych przez osoby powyżej 50. roku życia. Tendencja do zakładania własnych firm przez przedstawicieli tej grupy wiekowej staje się coraz bardziej zauważalna, co skłania do refleksji nad specyfiką ich procesów decyzyjnych. Kluczową rolę w tym kontekście odgrywają takie czynniki jak nagromadzone doświadczenia życiowe oraz poziom dojrzałości emocjonalnej, które mogą w istotny sposób determinować wybory i postawy przedsiębiorcze osób 50+.

Niniejszy artykuł stawia sobie za cel eksplorację wpływu dojrzałości emocjonalnej na decyzje biznesowe podejmowane przez osoby powyżej 50. roku życia. Szczególny nacisk zostanie położony na zbadanie zależności między stopniem rozwoju emocjonalnego starszych przedsiębiorców a ich skłonnością do podejmowania ryzyka oraz trafnością dokonywanych wyborów

w prowadzonej działalności gospodarczej. Podjęta zostanie próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy większa dojrzałość emocjonalna, będąca pochodną bogatych doświadczeń życiowych, jest czynnikiem sprzyjającym czy też utrudniającym podejmowanie trafnych decyzji biznesowych przez osoby 50+.

Analiza zebranych danych empirycznych zostanie osadzona w teoretycznych ramach ekonomii behawioralnej, która dostarcza cennych narzędzi do interpretacji procesów decyzyjnych z uwzględnieniem czynników psychologicznych i emocjonalnych. Zastosowanie tej perspektywy badawczej pozwoli na pogłębione zrozumienie specyfiki decyzji biznesowych podejmowanych przez starszych przedsiębiorców oraz na identyfikację potencjalnych obszarów wsparcia dla tej grupy.

Struktura artykułu obejmuje przegląd literatury dotyczącej ekonomii behawioralnej oraz przedsiębiorczości osób 50+, opis metodologii badań własnych, prezentację uzyskanych wyników wraz z ich analizą i dyskusją, a także wnioski i rekomendacje dla praktyki gospodarczej. Zagadnienie wpływu dojrzałości emocjonalnej na decyzje biznesowe starszych przedsiębiorców jest nie tylko interesujące poznawczo, ale także istotne z punktu widzenia projektowania skutecznych instrumentów wsparcia dla tej grupy oraz wykorzystania jej potencjału dla rozwoju gospodarki.

2. Istota Ekonomii behawioralnej

Pojawienie się ekonomii behawioralnej zrewolucjonizowało tradycyjne postrzeganie ekonomii, skupiając się na złożoności procesów decyzyjnych jednostek (Umapathy 2024). Ten dynamicznie rozwijający się nurt zyskuje coraz większe zainteresowanie wśród ekonomistów, oferując nowe perspektywy i narzędzia analizy (Makuch 2012). Istotą podejścia behawioralnego jest dążenie do zmniejszenia rozbieżności między teorią ekonomii a obserwowanymi zachowaniami, poprzez integrację wiedzy z dziedzin takich jak psychologia (Umapathy 2024). Głównym przedmiotem zainteresowania ekonomii behawioralnej są mechanizmy determinujące ludzkie działania w warunkach niestabilności i niepewności (Solek 2010). Fundamentalnym założeniem tego nurtu jest teza, że jednostki często odchylają się od modelu racjonalnej maksymalizacji użyteczności pod wpływem czynników emocjonalnych i społecznych (Umapathy 2024)

Jedną z kluczowych koncepcji wypracowanych na gruncie ekonomii behawioralnej jest teoria perspektywy, której autorzy zastąpili tradycyjną funkcję użyteczności majątku nowym ujęciem, uwzględniającym subiektywną percepcję zysków i strat. Wśród innych istotnych osiągnięć tego nurtu wymienić należy analizę zjawiska posiadania, teorię dyskontowania hiperbolicznego oraz włączenie emocji i preferencji społecznych do modelowania procesów decyzyjnych (Solek 2010). Badania nad motywacją i zachowaniami ludzkimi w warunkach niestabilności przyczyniły się do głębszego zrozumienia decyzji podejmowanych przez uczestników rynku pracy. Jak zauważa Henryk Mruk, współczesne podejście do motywowania odchodzi od tradycyjnych bodźców finansowych na rzecz zasady "teraz gdy" (Mruk 2018).

Warto podkreślić, że ekonomia behawioralna ma daleko idące implikacje dla funkcjonowania rynku pracy. Czynniki behawioralne odgrywają kluczową rolę w procesach decyzyjnych na tym rynku, determinując instrumenty oceny pracowniczej, systemy motywacyjne czy politykę wynagrodzeń. Należy jednak pamiętać, że wpływ tych czynników jest zróżnicowany i wieloaspektowy (Puzio-Waślawik 2020). Model behawioralny rynku pracy wiąże się z koncepcją wynagrodzenia partycypacyjnego, pozwalającego na ustalanie poziomu płac w sytuacjach, gdy trudno jednoznacznie ocenić indywidualny wkład pracowników we wdrażanie nowych rozwiązań (Puzio-Waślawik 2020). W ujęciu behawioralnym podejmowane działania powinny być zgodne z przyjętymi normami, a kompetencje rozumiane są jako pożądane i oczekiwane zachowania w miejscu pracy (Puzio-Waślawik 2020).

Podejście behawioralne postrzega pracowników jako cenny zasób przedsiębiorstwa, którego zdolności, umiejętności i inicjatywa stanowią źródło przewagi konkurencyjnej. Psychologiczny model rynku pracy zakłada, że pracownicy nie tylko biernie odbierają rzeczywistość, ale aktywnie ją współtworzą (Puzio-Waślawik 2020). Ekonomia behawioralna akcentuje znaczenie potencjału rozwojowego zatrudnionych, który może być niedostrzegany w tradycyjnej ocenie zasobów ludzkich, a ujawnić się dopiero w przyszłości. Wśród tych aspektów wymienić można wewnętrzne aspiracje, wyróżniające się zdolności czy motywację do działania (Mazanowska 2014).

3. Kapitał ludzki

W ostatniej dekadzie rola kapitału ludzkiego jako ważnego czynnika determinującego produktywność przedsiębiorstw zyskała powszechne uznanie (Samad 2020). W nurcie ekonomii behawioralnej kapitał ludzki analizowany jest przede wszystkim przez pryzmat jednostki i jej zachowań. Behawioryści postulują, że to właśnie człowiek stanowi kluczowy element organizacji funkcjonującej w niestabilnym otoczeniu, a jego rola wykracza poza wąsko rozumiany aspekt pracowniczy (Mazanowska 2014). Kapitał ludzki może być rozpatrywany w ujęciu wąskim, obejmującym wiedzę i umiejętności posiadane przez jednostkę, w tym specjalistyczną wiedzę, doświadczenie i kompetencje niezbędne do realizacji określonych zadań zawodowych. Szerokie ujęcie kapitału ludzkiego uwzględnia dodatkowo postawy, wartości reprezentowane przez pracowników, zdolność adaptacji do zmian w otoczeniu, motywację, a także zdrowie i witalność (Wiktorowicz 2016). Zidentyfikowano komponenty tworzące kapitał ludzki, definiowane jako zbiorowa kompetencja przedsiębiorstwa do wypracowywania optymalnych rozwiązań poprzez wykorzystanie umiejętności zatrudnionych osób (Nowicka i Ciekankowski 2019).

Kapitał ludzki obejmuje wiedzę, umiejętności i kompetencje pracowników przedsiębiorstwa. Synergia tych zasobów stanowi fundament dla generowania innowacyjnych rozwiązań, kreatywności i efektywnego zarządzania, co sprzyja funkcjonowaniu i rozwojowi organizacji (Nowicka i Ciekankowski 2019). Należy podkreślić, że każda jednostka charakteryzuje się unikalnymi aspiracjami, zachowaniami i umiejętnościami, co determinuje zróżnicowane reakcje w określonych sytuacjach. Istotne jest jednak, aby wykazywać gotowość do poznania i zrozumienia emocji innych osób (Mazanowska 2014). Jako kluczową cechę zasobów ludzkich wskazuje się ich regeneracyjność, wynikającą z procesów uczenia się i doskonalenia, co stanowi istotny aspekt społecznej elastyczności przedsiębiorstwa (Nowicka i Ciekankowski 2019).

Zarządzanie kapitałem ludzkim to proces identyfikacji atrybutów użytkowych pracowników w ramach organizacji oraz efektywnego wykorzystania tych zasobów (Mazanowska 2014). Kluczowym aspektem zarządzania rozwojem kapitału ludzkiego jest rozpoznanie jego silnych stron i koncentracja na rozwijaniu potencjału pracowników, co wymaga identyfikacji i eliminacji obszarów słabości (Nowicka i Ciekankowski 2019). Odejście pracownika z organizacji wiąże się z utratą pewnego wspólnego dobra i może negatywnie wpłynąć na perspektywy rozwoju, a nawet stabilność przedsiębiorstwa. W pewnym sensie kapitał ludzki stanowi zasób całej firmy, choć nie można jednoznacznie stwierdzić, że jest ona jego wyłącznym właścicielem (Nowicka i Ciekankowski 2019).

4. Aktywność zawodowa osób 50+

Kapitał ludzki odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu aktywności zawodowej jednostek na wszystkich etapach ich kariery, w tym również w okresie poprzedzającym przejście na emeryturę. Badania wskazują na istnienie pozytywnej korelacji między zasobami kapitału ludzkiego a poziomem aktywności zawodowej - osoby o wyższym kapitale ludzkim częściej pozostają aktywne na rynku pracy (Wiktorowicz 2016). Zależność ta może wynikać z faktu, że jednostki dysponujące większą wiedzą, umiejętnościami i kompetencjami są bardziej konkurencyjne na rynku pracy, mają szersze możliwości znalezienia satysfakcjonującego zatrudnienia i czerpią większe korzyści z kontynuowania aktywności zawodowej.

Znaczenie kapitału ludzkiego dla utrzymania aktywności zawodowej starszego pokolenia i jej konsekwencji jest na tyle istotne, że postuluje się uwzględnienie w konstrukcji systemów emerytalnych mechanizmów promujących dłuższą aktywność zawodową i akumulację kapitału ludzkiego, szczególnie w okresie poprzedzającym osiągnięcie wieku emerytalnego (Wiktorowicz 2016). Takie rozwiązania mogłyby obejmować zachęty finansowe dla osób opóźniających moment przejścia na emeryturę, preferencyjne traktowanie dochodów z pracy w systemie podatkowym czy dotacje dla pracodawców inwestujących w rozwój kompetencji starszych pracowników.

Inwestycje w kapitał ludzki osób w wieku przedemerytalnym mogą przynosić wymierne korzyści zarówno na poziomie indywidualnym, jak i ogólnospołecznym. Dla samych pracowników oznaczają możliwość dłuższego czerpania dochodów z pracy, wyższą emeryturę w przyszłości, a także szansę na dłuższe utrzymanie dobrego stanu zdrowia i aktywności intelektualnej.

Z perspektywy gospodarki inwestowanie w kapitał ludzki starszego pokolenia przekłada się na zwiększenie podaży doświadczonej siły roboczej, ograniczenie obciążeń systemu emerytalnego i utrzymanie wpływów podatkowych na odpowiednim poziomie.

Należy jednak pamiętać, że decyzje dotyczące aktywności zawodowej osób starszych uwarunkowane są złożonym zestawem czynników, wśród których kapitał ludzki jest tylko jednym z elementów. Istotną rolę odgrywają tu również stan zdrowia, sytuacja rodzinna, dostępność odpowiednich ofert pracy, a także czynniki kulturowe i społeczne determinujące postawy wobec aktywności zawodowej w starszym wieku. Skuteczna polityka wspierania aktywności zawodowej osób w wieku przedemerytalnym powinna uwzględniać tę wieloaspektowość i opierać się na komplementarnych działaniach, obejmujących zarówno inwestycje w kapitał ludzki, jak i kształtowanie sprzyjających warunków instytucjonalnych i społecznych.

Warto zauważyć, że korzyści z inwestowania w kapitał ludzki starszych pracowników wykraczają poza sferę czysto ekonomiczną. Dłuższa aktywność zawodowa sprzyja utrzymaniu szeroko rozumianej jakości życia osób starszych, przeciwdziałając wykluczeniu społecznemu, samotności i poczuciu bezużyteczności. Praca zawodowa może być źródłem satysfakcji, kontaktów społecznych i poczucia własnej wartości, co przekłada się na lepsze funkcjonowanie jednostek w różnych sferach życia.

W obliczu postępującego procesu starzenia się społeczeństw, zagadnienie aktywności zawodowej osób w wieku przedemerytalnym zyskuje na znaczeniu. Kształtowanie rozwiązań sprzyjających dłuższej i bardziej efektywnej obecności starszego pokolenia na rynku pracy staje się jednym z kluczowych wyzwań polityki społecznej i gospodarczej. Inwestycje w kapitał ludzki stanowią istotny element tych działań, przyczyniając się do poprawy sytuacji samych pracowników, a także generując pozytywne efekty zewnętrzne dla całego społeczeństwa. Wyzwaniem pozostaje jednak stworzenie kompleksowej i spójnej strategii, uwzględniającej różnorodne uwarunkowania decyzji podejmowanych przez osoby w wieku przedemerytalnym.

5. Rynek pracy - Osoby w szczególnej sytuacji na rynku pracy

Analiza struktury bezrobocia wskazuje na istnienie zróżnicowanych grup społecznych dotkniętych problemem dezaktywizacji zawodowej. Wśród tych grup można zidentyfikować specyficzne kategorie osób, dla których wyjście z bezrobocia stanowi szczególne wyzwanie. W przypadku tych jednostek obserwuje się zjawisko petryfikacji statusu osoby bezrobotnej, co sugeruje, że przyczyny dezaktywizacji zawodowej wykraczają poza niekorzystne uwarunkowania koniunktury gospodarczej i obejmują również czynniki społeczno-demograficzne. W związku z tym kluczowe znaczenie ma opracowanie dedykowanych instrumentów wsparcia, ułatwiających powrót na rynek pracy osobom zaliczanym do grup ryzyka.

Należy podkreślić, że definicja kategorii osób zaliczanych do grup ryzyka na rynku pracy ewoluowała w Polsce od początku procesu transformacji systemowej (Staszewska 2010). W pierwszej ustawie regulującej kwestie bezrobocia z dnia 29 grudnia 1989 roku wyodrębniono specyficzne grupy społeczne, dla których przewidziano konieczność wdrożenia dedykowanych programów, w tym absolwentów szkół i osoby z niepełnosprawnościami. Z kolei w ustawie o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu z dnia 14 grudnia 1994 r. po raz pierwszy posłużono się terminem "grupy ryzyka" w kontekście definiowania programów specjalnych. Kolejna regulacja prawna, tj. ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, w artykule 49 zawarła katalog "osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy". Nowelizacja tej ustawy poszerzyła spektrum wyodrębnionych grup, obejmując:

1. bezrobotnych do 30. roku życia,
2. bezrobotnych długotrwale,
3. bezrobotnych powyżej 50. roku życia,
4. bezrobotnych korzystających ze świadczeń pomocy społecznej,
5. bezrobotnych posiadających co najmniej jedno dziecko do 6. roku życia lub co najmniej jedno dziecko z niepełnosprawnością do 18. roku życia,
6. bezrobotnych z niepełnosprawnościami,

- poszukujących pracy opiekunów osób z niepełnosprawnościami niepozostających w zatrudnieniu lub niewykonujących innej pracy zarobkowej, z wyłączeniem opiekunów otrzymujących określone świadczenia na podstawie odrębnych przepisów.

Wymienionym kategoriom osób przysługuje pierwszeństwo w dostępie do programów specjalnych.

Projektując instrumenty wsparcia dla wskazanych grup, należy mieć na uwadze ich heterogeniczność, co implikuje ograniczoną skuteczność prostych, standardowych narzędzi pomocowych. Niezbędne jest zastosowanie kompleksowych, zindywidualizowanych działań, uwzględniających specyfikę poszczególnych kategorii osób w szczególnej sytuacji na rynku pracy. Tylko takie podejście daje szansę na efektywną aktywizację zawodową jednostek doświadczających trudności w wyjściu z bezrobocia.

Tab. 1. Liczba bezrobotnych według wybranych kategorii w latach 2019-2023 (Departament Rynku Pracy MRPiPS).

Wyszczególnienie	Lata				
	2019	2020	2021	2022	2023
Bezrobotni ogółem	866 374	1 046 432	895 203	812 301	788 229
W tym:					
Osoby bezrobotne do 25. roku życia	1061 45	130 815	100 597	100 400	100 763
Osoby długotrwale bezrobotne	432 438	515 776	506 454	419 680	385 871
Osoby powyżej 50. roku życia	235 672	2687 63	240 814	218 918	211 317
Osoby z prawem do zasiłku	142,5	167 769	119 342	115 430	119 720
Osoby posiadające co najmniej jedno dziecko do 6. roku życia	175 026	185 579	160 014	138 ,2	124 008
Osoby posiadające co najmniej jedno niepełnosprawne dziecko do 18. roku życia	2 317	1 987	1 652	1,7	1 771
Osoby niepełnosprawne	57 479	55 669	60 973	59 559	60 855
Osoby do 30. roku życia	222 972	271 158	210 910	194 496	189 674

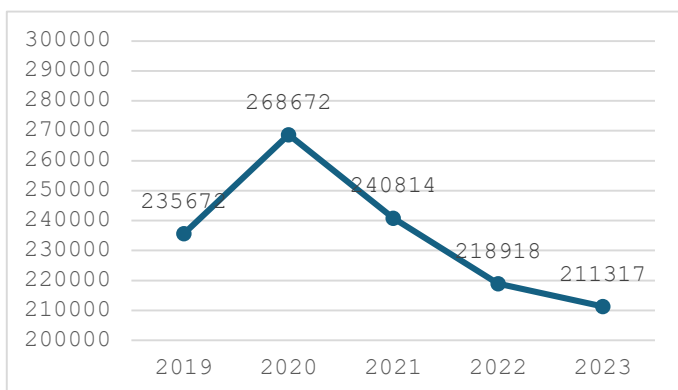
6. Osoby bezrobotne powyżej 50. roku życia

Sytuacja na rynku pracy pozostaje w ścisłym związku z przemianami demograficznymi i strukturalnymi zachodzącymi w populacjach krajów europejskich (Kukulak-Dolata 2023). Według danych Departamentu Rynku Pracy, w grudniu 2020 roku liczba zarejestrowanych bezrobotnych w wieku powyżej 50 lat wynosiła 268 763 osoby. Wśród kohort wiekowych 60 lat i więcej, największy udział procentowy odnotowano dla przedziału 65-69 lat, stanowiącego 25,7% populacji Polski (GUS 2023). Istotną konsekwencją obserwowanych procesów jest spadek relacji wysokości nowo przyznanej emerytury do przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia. W 2022 roku wskaźnik ten wyniósł 53,7%, co oznacza redukcję o 6,7 punktu procentowego w porównaniu z rokiem 2017, gdy kształtował się na poziomie 60,4%.

Zasadne wydaje się przypuszczenie, że za zaobserwowaną tendencję spadkową odpowiadają między innymi różnorodne programy wsparcia, współfinansowane ze środków europejskich. Instrumenty takie jak pożyczki i dotacje na rozpoczęcie działalności gospodarczej, dofinansowanie zatrudnienia osób powyżej 50. i 45. roku życia oraz inne formy pomocy przyczyniły się do aktywizacji zawodowej analizowanej grupy wiekowej. Wykres 1 prezentuje kształtowanie się liczby

bezrobotnych w wieku 50+ w latach 2019-2023. W roku 2020 nastąpił gwałtowny wzrost tej wartości o 33 tysiące, co należy interpretować jako bezpośredni efekt pandemii COVID-19. Począwszy od 2021 roku obserwuje się jednak systematyczny spadek liczebności tej kategorii bezrobotnych, będący rezultatem wdrożonych programów pomocowych dedykowanych osobom powyżej 50. roku życia.

Rys. 1. Liczba bezrobotnych powyżej 50. roku życia w latach 2019-2023 (*Departament Rynku Pracy MRPiPS*).

Wśród bezrobotnych w wieku 50+ dominują mężczyźni, mimo ogólnego trendu spadkowego. Według statystyk Departamentu Rynku Pracy, w 2022 roku zarejestrowanych było 82 170 bezrobotnych kobiet w tym przedziale wiekowym, co stanowi spadek o 7,1 punktu procentowego względem końca 2021 roku. W przypadku mężczyzn powyżej 50. roku życia, analogiczna liczba wynosiła 136 748 osób, a redukcja sięgnęła 10,3 punktu procentowego rok do roku. Jak zauważa Kukulak-Dolata przewaga mężczyzn wśród bezrobotnych w starszych grupach wieku wynika z ich późniejszego wieku emerytalnego - kobiety uzyskują uprawnienia emerytalne 5 lat wcześniej, przez co szybciej wypadają ze statystyk bezrobocia (Kukulak-Dolata 2023).

W warunkach podwyższonej stopy bezrobocia, osoby po 50. roku życia zmuszone są do wzmoczonego wysiłku w celu uzyskania zatrudnienia. Długotrwałe pozostawanie bez pracy często skutkuje trudnościami adaptacyjnymi do zmieniających się realiów rynku pracy. Towarzyszy temu osłabiona motywacja do poszukiwania zatrudnienia, wynikająca z obawy przed niesprostaniem oczekiwaniom pracodawców. Należy podkreślić, że wieloletnie doświadczenie zawodowe stanowi istotny atut w procesie rekrutacji, choć jego znaczenie maleje w przypadku osób o niskich kwalifikacjach. Na rynku pracy obserwuje się dwie kluczowe tendencje: osoby powyżej 50. roku życia doświadczają największych trudności w znalezieniu nowego zatrudnienia, natomiast osoby 45+ charakteryzują się zazwyczaj niskim poziomem wykształcenia i deficytami kwalifikacji. Dla przedstawicieli tych grup brak pracy jest źródłem wstydu, prowadząc do obniżenia samooceny i problemów z zapewnieniem bytu sobie i rodzinie.

Wśród bezrobotnych powyżej 50. roku życia zauważalna jest nadreprezentacja osób o niższym poziomie wykształcenia. Na koniec 2022 roku największy odsetek stanowiły osoby z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym lub niższym (34,9%) oraz zasadniczym zawodowym/branżowym (35,6%). Jedynie 6,9% bezrobotnych w tej grupie legitymowało się wykształceniem wyższym. Warto zauważyć, że jak podkreśla Podobas (2018), na współczesnym rynku pracy samo doświadczenie zawodowe i formalne wykształcenie przestały być wystarczające. Coraz większego znaczenia nabierają kompetencje miękkie, stanowiące niezbędne uzupełnienie

wiedzy zdobytej na etapie edukacji i praktyki zawodowej. Umiejętności te warunkują zdolność adaptacji do pracy w zróżnicowanym kulturowo i wiekowo, dynamicznie zmieniającym się środowisku.

Osoby bezrobotne po 50. roku życia charakteryzują się zazwyczaj długim stażem pracy. Wśród zarejestrowanych bezrobotnych 22,6% posiada staż na poziomie 20-30 lat, a 9,9% - powyżej 30 lat. Niepokojącym zjawiskiem jest jednak sukcesywny wzrost odsetka osób bez stażu pracy. Na koniec 2022 roku kategoria ta liczyła 12 737 osób, co oznacza wzrost o 878 względem końca roku 2021. Z kolei udział bezrobotnych ze stażem nieprzekraczającym 1 roku wyniósł 11,7% (22 146 osób). Iwona Kukulak-Dolata zauważyła, iż Jak zatendencja ta jest szczególnie niepokojąca w kontekście nabywania uprawnień emerytalnych i poziomu przyszłych świadczeń. Osoby pozbawione odpowiednio długiego stażu pracy są zagrożone ubóstwem, a ich emerytura może nie osiągnąć nawet minimalnego poziomu (Kukulak-Dolata 2023).

7. Aktywizacja zawodowa osób powyżej 50. roku życia - instrumenty wsparcia

Współczesny rynek pracy charakteryzuje się wysoką dynamiką przemian, generującą nowe możliwości zatrudnienia, które jeszcze niedawno pozostawały poza zasięgiem. Zjawisko zmiany branży zawodowej przestało być domeną wyłącznie osób młodych, coraz częściej dotyczy również starszych pracowników, w tym powyżej 50. roku życia. Proces przebranżowienia ma złożony charakter i wymaga kompleksowego podejścia. Skuteczne wsparcie grup znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy wymaga wdrażania dedykowanych instrumentów, ukierunkowanych na reintegrację zawodową. Z uwagi na heterogeniczność tej populacji, programy pomocowe muszą cechować się elastycznością i indywidualizacją.

Jak podkreśla Spytek-Bandurska "aktywizacja zawodowa osób w fazie późnej dojrzałości dotyczy przede wszystkim podnoszenia kwalifikacji zawodowych, mobilności i zatrudnienia, wyrównywania szans kobiet i mężczyzn na rynku pracy" (Spytek-Bednarska 2013). Poziom zatrudnienia osób starszych (50+) jest w znacznej mierze determinowany aktywną polityką rynku pracy, której instytucjonalny wymiar może skutecznie stymulować wydłużenie aktywności zawodowej i zwiększać zatrudnialność tej grupy. Zastosowanie zindywidualizowanego podejścia pozwala na identyfikację przynależności danej osoby do kategorii potencjalnie krótko- lub długotrwale bezrobotnych oraz analizę jej perspektyw na rynku pracy. Efektywność aktywnej polityki rynku pracy nie jest pochodną wyłącznie wysokości nakładów na aktywizację zawodową osób 50+, ale przede wszystkim przyjętego modelu wsparcia i sposobu implementacji mechanizmów oddziałujących zarówno na beneficjentów, jak i na sam rynek pracy.

Zgodnie z art. 33 ust. 3 ustawy o promocji zatrudnienia, od 27 maja wszystkie powiatowe urzędy pracy zobligowane są do ustalania profilu pomocy dla każdej osoby bezrobotnej (z wyłączeniem Programu Aktywizacja i Integracja, o którym mowa w art. 62a przedmiotowej ustawy). Profil pomocy definiowany jest jako adekwatny do potrzeb osoby bezrobotnej zakres form wsparcia określonych w ustawie (Bury, 2019).

Ustawa wyróżnia trzy profile pomocy dla osób bezrobotnych. Profil I obejmuje osoby samodzielne i aktywne, dla których główną formą wsparcia jest pomoc w pośrednictwie pracy, polegająca na poszukiwaniu odpowiednich ofert zatrudnienia i zapewnieniu wsparcia w sytuacjach szczególnych, m.in. poprzez poradnictwo zawodowe i wybrane instrumenty rynku pracy (bon stażowy, szkolenia, dofinansowanie rozpoczęcia działalności gospodarczej). Profil II dotyczy bezrobotnych wymagających intensywnego wsparcia, wobec których urząd pracy stosuje pełen wachlarz usług, narzędzi i form pomocy przewidzianych ustawą. Z kolei profil III skierowany jest do osób oddalonych od rynku pracy, zagrożonych różnymi formami wykluczenia społecznego lub podejmujących decyzję o niechęci do podjęcia zatrudnienia.

Wyodrębnienie profilu pomocy umożliwia powiatowym urządowi pracy precyzyjniejsze dopasowanie dostępnych form aktywizacji do potrzeb bezrobotnych. Pozwala to objąć wsparciem większą liczbę osób rzeczywiście go potrzebujących i skuteczniej wspomagać powrót na rynek pracy jednostek najbardziej oddalonych od zatrudnienia (Puzio-Waławik 2018).

Wydłużenie okresu aktywności zawodowej to jedno z kluczowych wyzwań krajowej polityki zatrudnienia. Istotną rolę w tym kontekście odgrywa Publiczna Służba Zatrudnienia (PSZ), której

podstawowym zadaniem jest świadczenie usług na rzecz osób bezrobotnych i ułatwianie im reintegracji na rynku pracy.

Zgodnie z wynikami Spisu Powszechnego z 2021 roku, w ciągu dekady populacja Polski zmniejszyła się o 476 tysięcy. Mediana wieku statystycznego Polaka wynosi obecnie prawie 42 lata, a w ostatnim dziesięcioleciu średni wiek wzrósł o 4 lata. Postępujący proces starzenia się społeczeństwa determinuje działania PSZ, wymuszając poszukiwanie nowych strategii ukierunkowanych na wspieranie zatrudnienia osób 50+ w przedsiębiorstwach zmagających się z deficytem siły roboczej. Efektywne wspieranie dłuższej aktywności zawodowej wymaga, by PSZ i polityka społeczna adekwatnie odpowiadały na obawy pracodawców związane z zatrudnianiem starszych pracowników oraz na bariery napotymane przez te osoby w procesie poszukiwania pracy.

"Istnieje wiele przykładów strategii i środków, które wykorzystują oddziały PSZ w państwach członkowskich Unii Europejskiej i które odnoszą się do barier w zatrudnieniu starszych pracowników. Większość unijnych PSZ nie ma specjalnych środków ukierunkowanych na wsparcie aktywności zawodowej starszych pracowników, ale zapewnia im usługi i instrumenty w ramach programów otwartych dla wszystkich osób poszukujących pracy, w oparciu na ich indywidualnych potrzebach" (Flaszyńska i Męcina 2021).

Wśród stosowanych rozwiązań wymienić należy:

- a. Tymczasowe dopłaty do wynagrodzeń - powszechnie wykorzystywane narzędzie wsparcia osób starszych i trudno aktywizujących się na rynku pracy, rekompensujące pracodawcom potencjalnie niższą produktywność i redukujące ryzyko związane z zatrudnieniem tych grup. W niektórych krajach UE wprowadzono dodatkowo obniżenie świadczeń z tytułu zabezpieczenia społecznego jako zachętę do podjęcia pracy.
- b. Dopłaty do wynagrodzeń dla pracowników w wieku 45-55 lat - wykazują mieszane efekty w przypadku osób starszych, zależne od trafności ukierunkowania. Programy takie jak szwajcarski "Zwischenverdienst" czy niemiecki z lat 2003-2011, mające na celu uatrakcyjnienie nisko płatnej pracy względem zasiłku dla bezrobotnych, cechowały się ograniczoną efektywnością.
- c. Dodatki do wynagrodzeń starszych bezrobotnych - stosowane m.in. w Szwajcarii i Niemczech, rekompensujące częściowo niższe wynagrodzenie w relacji do standardowych stawek, co może przeciwdziałać długotrwałemu bezrobociu poprzez zachęcanie do regularnego, choćby tymczasowego zatrudnienia.
- d. Specjalne usługi pośrednictwa pracy dla starszych pracowników - drugi najczęstszy (po dopłatach do wynagrodzeń) rodzaj wsparcia, zorientowany na promowanie racjonalnego podejścia do poszukiwania pracy i redukcję nierealistycznych oczekiwań płacowych, czego przykładem jest projekt "Talent 55+" holenderskich służb zatrudnienia.
- e. Szkolenia dla bezrobotnych 55+ - często ukierunkowane na aktualizację i zdobywanie nowych umiejętności zgodnych z zapotrzebowaniem pracodawców, zazwyczaj realizowane w miejscu pracy poprzez subsydiowane staże lub zatrudnienie. Krótkie, kilkutygodniowe szkolenia z formalną certyfikacją stanowią powszechną i ekonomiczną formę wsparcia w procesie poszukiwania zatrudnienia.
- f. Instrumenty wspierające samozatrudnienie - istotne narzędzie w ramach elastycznych form zatrudnienia, ukierunkowane na rozwój kariery zawodowej. Dla starszych pracowników samozatrudnienie nie zawsze jest jednak optymalnym rozwiązaniem.

Podsumowując, bezrobotni powyżej 50. roku życia stanowią cenny zasób na rynku pracy, a ich zatrudnienie przyczynia się do podniesienia samooceny i otwiera możliwości poprawy jakości życia. Skuteczna aktywizacja zawodowa tej grupy wymaga zastosowania zindywidualizowanych, elastycznych instrumentów wsparcia, odpowiadających na specyficzne potrzeby i bariery starszych pracowników.

8. Metodologia badań własnych

W celu zbadania wpływu dojrzałości emocjonalnej na decyzje biznesowe podejmowane przez osoby powyżej 50. roku życia, przeprowadzono badanie empiryczne o charakterze ilościowym. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza

ankiety, opracowanego na podstawie literatury przedmiotu oraz konsultacji z ekspertami z zakresu ekonomii behawioralnej i psychologii biznesu.

Kwestionariusz składał się z 15 pytań zamkniętych, obejmujących różne aspekty dojrzałości emocjonalnej i procesu podejmowania decyzji biznesowych. Pytania dotyczyły m.in. wpływu poszczególnych emocji na decyzje, samooceny zdolności do kontrolowania emocji, skłonności do ryzyka, reakcji na krytykę, a także roli doświadczenia życiowego w trafności decyzji. Zastosowano 5-stopniową skalę Likerta, umożliwiającą respondentom wyrażenie stopnia zgodności z prezentowanymi stwierdzeniami.

Badanie przeprowadzono na celowej próbie 300 przedsiębiorców w wieku powyżej 50 lat, prowadzących działalność gospodarczą na terenie województwa mazowieckiego. Dobór próby miał charakter kwotowy, z uwzględnieniem takich cech jak płeć, wiek, wykształcenie oraz branża działalności. Ankiety zostały rozesłane drogą elektroniczną, a także przeprowadzono bezpośrednie wywiady w siedzibach firm.

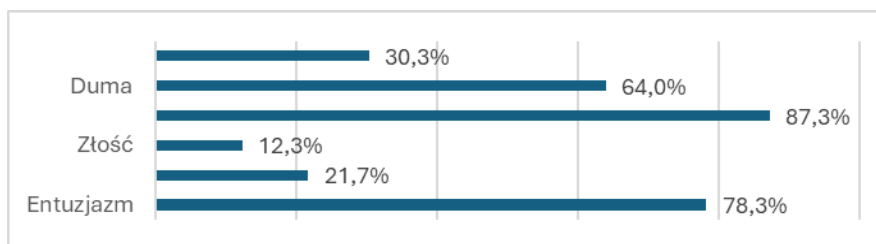
Zebrane dane poddano analizie statystycznej z wykorzystaniem oprogramowania SPSS. Obliczono statystyki opisowe (średnie, odchylenia standardowe, rozkłady procentowe) dla poszczególnych zmiennych oraz przeprowadzono testy istotności różnic (test t-Studenta, ANOVA) w celu identyfikacji zależności między poziomem dojrzałości emocjonalnej a wybranymi aspektami podejmowania decyzji biznesowych. Zastosowano także analizę korelacji oraz analizę regresji, by określić siłę i kierunek związków między kluczowymi zmiennymi.

Wyniki badań poddano interpretacji w odniesieniu do teorii ekonomii behawioralnej, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji heurystyk, awersji do strat oraz teorii perspektywy. Uzyskane dane empiryczne zestawiono z dotychczasowymi ustaleniami literatury przedmiotu, poszukując potwierdzenia bądź zaprzeczenia dla postawionych hipotez badawczych.

Zastosowana metodologia, łącząca ilościowe techniki badawcze z solidnymi podstawami teoretycznymi, pozwoliła na uzyskanie wiarygodnych i reprezentatywnych wyników, które mogą stanowić podstawę do formułowania wniosków i rekomendacji dotyczących wspierania przedsiębiorczości osób 50+. Jednocześnie mieć na uwadze pewne ograniczenia badania, wynikające m.in. z doboru próby oraz zastosowanych narzędzi pomiaru, co zostanie uwzględnione w dyskusji wyników.

9. Wyniki badań własnych

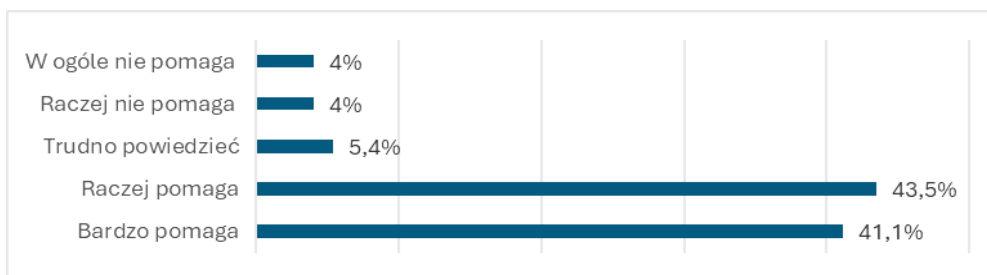
Przeprowadzone badanie pozwoliło na uzyskanie obszernego materiału empirycznego, rzucającego światło na wpływ dojrzałości emocjonalnej osób powyżej 50. roku życia na podejmowane przez nie decyzje biznesowe. Analiza zebranych danych dostarcza interesujących spostrzeżeń, które warto odnieść do teoretycznych ram ekonomii behawioralnej.

Rys. 2. Wpływ emocji na decyzje biznesowe.

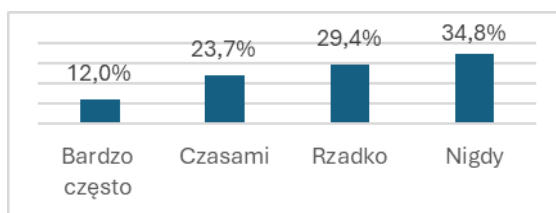
Rozpatrując kwestię emocji mających największy wpływ na decyzje biznesowe, uczestnicy badania wskazali przede wszystkim na satysfakcję (87,3%), entuzjazm (78,3%) oraz dumę (64%). Wynik ten sugeruje, że pozytywne stany emocjonalne odgrywają kluczową rolę w procesie decyzyjnym starszych przedsiębiorców. Jednocześnie nie bez znaczenia okazały się również emocje o zabarwieniu negatywnym, takie jak niepewność (30,3%), co może odzwierciedlać świadomość ryzyka związanego z prowadzeniem działalności gospodarczej. Zaskakująco niski odsetek wskazań na złość (12,3%) może sugerować, że starsi przedsiębiorcy lepiej radzą sobie z kontrolowaniem

impulsywnych reakcji w sytuacjach biznesowych. Pozytywne emocje, takie jak satysfakcja i entuzjazm, są postrzegane jako kluczowe w procesie podejmowania decyzji biznesowych przez osoby powyżej 50. roku życia. Jednocześnie duma i niepewność również odgrywają znaczącą rolę, co może wynikać z doświadczenia i świadomości potencjalnych zagrożeń.

Rys. 3. Wpływ dojrzałości emocjonalnej na podejmowanie trafnych decyzji.

Przechodząc do oceny wpływu dojrzałości emocjonalnej na trafność decyzji, zdecydowana większość respondentów (84,6%) uznała, że ich dojrzałość emocjonalna w dużym stopniu przyczynia się do podejmowania właściwych wyborów. Tak wysoki odsetek pozytywnych wskazań może świadczyć o tym, że osoby 50+ postrzegają swoje kompetencje emocjonalne jako istotny atut w zarządzaniu firmą. Warto jednak zwrócić uwagę, że subiektywna ocena własnej dojrzałości emocjonalnej może nie zawsze przekładać się na obiektywną jakość decyzji, co stanowi interesujący obszar do dalszych eksploracji. Dojrzałość emocjonalna jest uznawana przez zdecydowaną większość przedsiębiorców 50+ za czynnik znacząco wpływający na trafność podejmowanych decyzji biznesowych. Może to wynikać z bagażu doświadczeń i umiejętności radzenia sobie z emocjami, nabytych wraz z wiekiem.

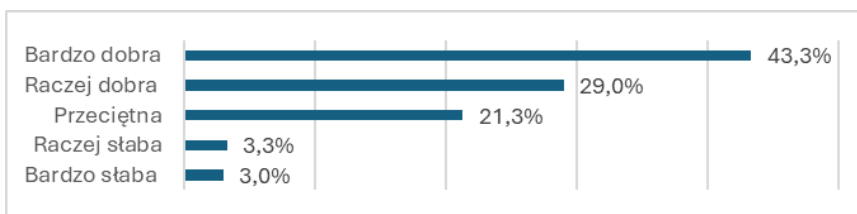

Rys. 4. Wpływ impulsu lub silnych emocji na podejmowanie decyzji biznesowych.

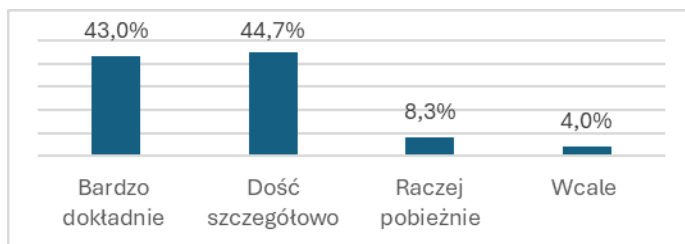
Analizując skłonność do podejmowania decyzji pod wpływem impulsu lub silnych emocji, większość badanych (64,2%) zadeklarowała, że taka sytuacja zdarza im się rzadko lub nigdy. Wynik ten sugeruje, że starsi przedsiębiorcy starają się zachować rozwagę i nie ulegać chwilowym porywom w procesie decyzyjnym. Jednocześnie blisko 1/4 respondentów przyznała, że czasami podejmuje decyzje pod wpływem emocji, co wskazuje na pewną naturalną trudność w całkowitym oddzieleniu sfery emocjonalnej od biznesowej. Większość przedsiębiorców powyżej 50. roku życia deklaruje, że stara się nie ulegać impulsywności i silnym emocjom podczas podejmowania kluczowych decyzji związanych z prowadzeniem firmy. Chociaż całkowite wyeliminowanie wpływu emocji nie jest możliwe, wyniki badania wskazują na dążenie do racjonalności i rozwagi w zarządzaniu biznesem.

W kontekście samooceny zdolności do rozpoznawania i kontrolowania emocji, zdecydowana większość uczestników badania (72,3%) oceniła swoje kompetencje w tym zakresie jako dobre lub bardzo dobre. Tak wysoki poziom deklarowanej samoświadomości emocjonalnej może wynikać z bogatych doświadczeń życiowych starszych przedsiębiorców oraz wypracowanych z czasem strategii radzenia sobie z własnymi emocjami. Warto jednak mieć na uwadze, że samoocena nie zawsze odzwierciedla rzeczywiste zdolności jednostki, co skłania do ostrożności w interpretacji tych wyników. Przedsiębiorcy 50+ generalnie postrzegają siebie jako osoby o dobrze rozwiniętych zdolnościach rozpoznawania i kontrolowania emocji. Może to wynikać z długoletniego doświadczenia i samoświadomości, nabytych w trakcie życia osobistego i zawodowego. Wysoka

samoocena w tym obszarze może przekładać się na bardziej efektywne zarządzanie firmą i radzenie sobie ze stresem.

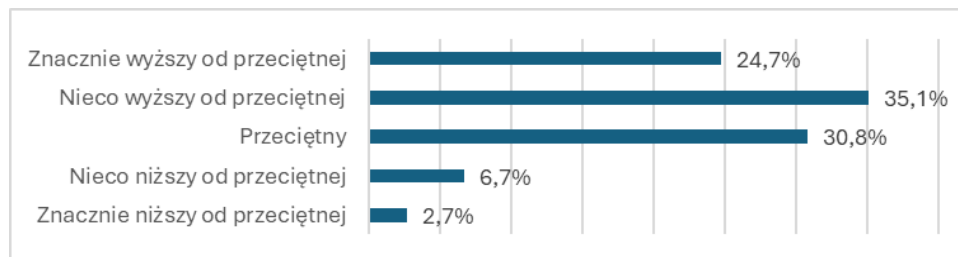

Rys. 5. Zdolność do rozpoznawania i kontrolowania emocji.

Rys. 6. Analizowanie potencjalnego ryzyka i korzyści przed podjęciem ważnych decyzji biznesowych.

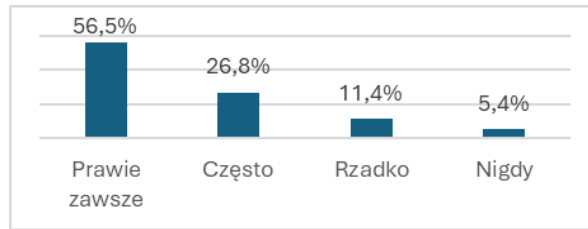
Rozpatrując kwestię analizy ryzyka i korzyści przed podjęciem ważnych decyzji biznesowych, zdecydowana większość respondentów (87,7%) zadeklarowała, że dokonuje takiej analizy w sposób dokładny lub bardzo dokładny. Wynik ten świadczy o wysokiej świadomości starszych przedsiębiorców dotyczącej znaczenia rzetelnej oceny szans i zagrożeń w procesie decyzyjnym. Jednocześnie tak jednoznaczna deklaracja może sugerować pewną skłonność do przeszacowywania własnej skrupulatności w analizie ryzyka, co warto skonfrontować z obiektywnymi miarami jakości decyzji. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia przywiązują dużą wagę do dogłębnej analizy potencjalnych ryzyk i korzyści związanych z kluczowymi decyzjami biznesowymi. Takie podejście może wynikać z dojrzałości, doświadczenia i świadomości konsekwencji podejmowanych działań. Staranna ocena szans i zagrożeń pozwala na bardziej przemyślane i racjonalne decyzje, minimalizujące ryzyko niepowodzenia.

Rys. 7. Ocena poziomu dojrzałości emocjonalnej na tle osób 50+.

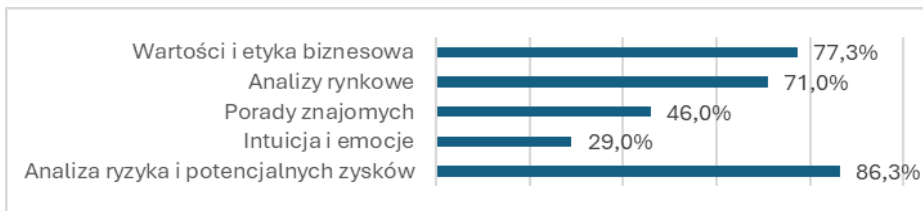
Odnosnie do oceny własnej dojrzałości emocjonalnej na tle rówieśników, ponad połowa badanych (59,8%) uznała, że prezentuje wyższy poziom niż przeciętny dla swojej grupy wiekowej. Wynik ten może odzwierciedlać przekonanie starszych przedsiębiorców o szczególnych kompetencjach emocjonalnych, niezbędnych do prowadzenia własnej firmy. Jednocześnie warto zauważyć, że blisko 31% respondentów oceniło swoją dojrzałość emocjonalną jako przeciętną, co sugeruje bardziej realistyczne postrzeganie własnych zasobów emocjonalnych. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia generalnie oceniają poziom swojej dojrzałości emocjonalnej jako wyższy lub zbliżony do przeciętnej dla swojej grupy wiekowej. Taka samoocena może wynikać z przekonania, że prowadzenie własnej działalności gospodarczej wymaga szczególnych kompetencji emocjonalnych, takich jak odporność na stres, samokontrola czy umiejętność podejmowania trudnych

decyzji. Wysoka samoocena dojrzałości emocjonalnej może przekładać się na większą pewność siebie i skuteczność w zarządzaniu firmą.

Rys. 8. Wpływ intuicji i emocji na trafność podejmowanych decyzji biznesowych.

Analizując rolę intuicji i emocji w trafności decyzji biznesowych, większość uczestników badania (83,3%) zadeklarowała, że ich przeczuca często lub prawie zawsze okazują się słuszne. Wynik ten może wskazywać na znaczenie pozaracjonalnych czynników w procesie decyzyjnym starszych przedsiębiorców oraz na wagę, jaką przywiązują do swoich doświadczeń i wewnętrznego głosu. Jednocześnie blisko 12% badanych przyznało, że ich intuicja rzadko się sprawdza, co sugeruje potrzebę równoważenia przeczuć z bardziej obiektywnymi przesłankami przy podejmowaniu decyzji. Intuicja i emocje odgrywają istotną rolę w procesie podejmowania decyzji biznesowych przez przedsiębiorców powyżej 50. roku życia. Większość z nich postrzega swoje przeczuca jako częste trafne, co może wynikać z bogatego doświadczenia i znajomości branży. Jednocześnie część badanych doświadcza sytuacji, w których intuicja zawodzi, co podkreśla znaczenie równoważenia przeczuć z racjonalną analizą przy podejmowaniu kluczowych decyzji.

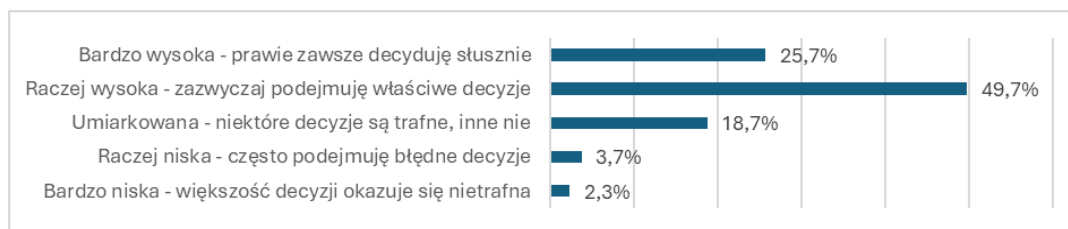

Rys. 9. Czynniki wpływające na podejmowanie decyzji biznesowych.

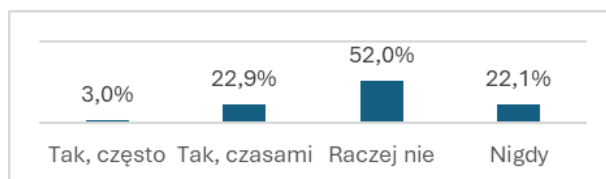
Rozpatrując hierarchię czynników branż pod uwagę przy podejmowaniu decyzji biznesowych, uczestnicy badania wskazali przede wszystkim na analizę ryzyka i potencjalnych zysków (86,3%) oraz wartości i etykę biznesową (77,3%). Wynik ten sugeruje, że starsi przedsiębiorcy kierują się w swoich wyborach zarówno twardymi danymi, jak i względami moralnymi. Jednocześnie analizy rynkowe (71%) oraz porady znajomych (46%) okazały się mieć mniejsze, choć wciąż zauważalne znaczenie w procesie decyzyjnym. Najmniejszy odsetek przedsiębiorców (29%) kieruje się przede wszystkim intuicjami i emocjami. Wyniki te sugerują, że osoby 50+ prowadzące własny biznes w głównej mierze opierają swoje decyzje na racjonalnej ocenie szans i zagrożeń, ale też przywiązują dużą wagę do kwestii etycznych. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia przy podejmowaniu decyzji biznesowych kierują się przede wszystkim twardymi danymi, takimi jak analiza ryzyka i potencjalnych zysków oraz badania rynkowe. Jednocześnie niemal równie istotne są dla nich wartości i etyka biznesowa, co może wynikać z dojrzałości i doświadczenia życiowego. Intuicja i emocje oraz porady znajomych mają mniejsze, choć wciąż zauważalne znaczenie w procesie decyzyjnym.

Odnosząc się do samooceny trafności podejmowanych decyzji biznesowych, zdecydowana większość respondentów (75,4%) uznała, że zazwyczaj dokonuje właściwych wyborów. Tak wysoki odsetek pozytywnych wskazań może świadczyć o dużym zaufaniu starszych przedsiębiorców do własnych kompetencji decyzyjnych, wynikającym z nagromadzonych doświadczeń i wypracowanych strategii. Wyniki te sugerują, iż osoby 50+ prowadzące własny biznes mają dość wysoką samoocenę jakości swojego procesu decyzyjnego. Jednocześnie mniej niż 1/5 badanych ocenia jakość swoich decyzji biznesowych jako umiarkowaną, dostrzegając, że niektóre wybory okazują się trafne, a inne

nie. Taka postawa wydaje się dość realistyczna, biorąc pod uwagę złożoność prowadzenia działalności gospodarczej i zmienność warunków rynkowych. Bardzo nieliczni starsi przedsiębiorcy przyznają, że często podejmują błędne decyzje, co może świadczyć o szczególnych trudnościach w zarządzaniu firmą lub zawyżonym krytycyzmie wobec własnych wyborów.

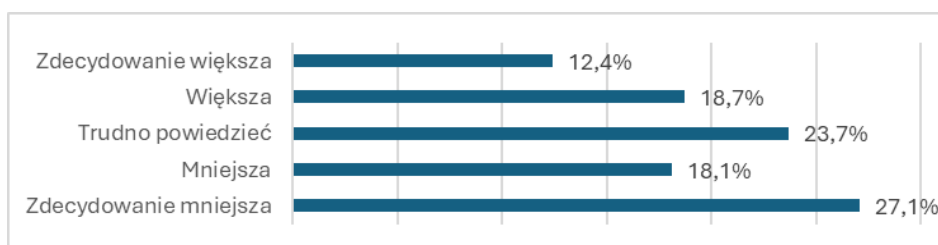

Rys. 10. Ocena trafności podejmowanych decyzji biznesowych.

Rys. 11. Podejmowanie decyzji biznesowych pod wpływem emocji, których się później żałowało.

Analizując kwestię podejmowania decyzji pod wpływem emocji, których później żałowano, większość uczestników badania (74,1%) zadeklarowała, że taka sytuacja zdarza im się rzadko lub nigdy. Wynik ten może wskazywać na umiejętność starszych przedsiębiorców w zakresie kontrolowania emocjonalnych impulsów i unikania pochopnych decyzji. Jednocześnie blisko 26% badanych przyznało, że czasami lub często podejmowali decyzje, których później żalowali, co sugeruje, że całkowite wyeliminowanie wpływu emocji na proces decyzyjny jest niezwykle trudne. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia generalnie starają się nie ulegać emocjom przy podejmowaniu decyzji biznesowych, mając świadomość potencjalnych negatywnych konsekwencji takiego postępowania. Jednak znaczna część z nich przyznaje, że czasami zdarza im się żałować decyzji podjętych pod wpływem emocji. Może to wynikać z presji, stresu lub szczególnych okoliczności, które utrudniają zachowanie pełnego obiektywizmu. Dojrzałość emocjonalna i doświadczenie pomagają ograniczyć takie sytuacje, ale całkowite wyeliminowanie wpływu emocji na proces decyzyjny wydaje się niemożliwe.

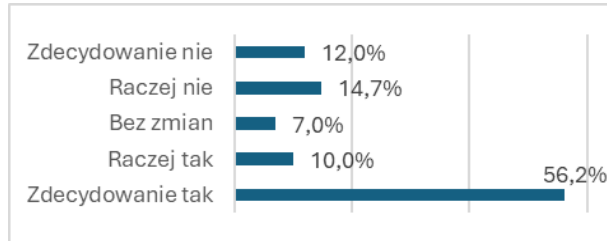

Rys. 12. Ocena skłonności do podejmowania ryzyka na tle osób 50+.

Rozpatrując skłonność do podejmowania ryzyka na tle rówieśników, blisko połowa respondentów (45,2%) oceniła ją jako mniejszą lub zdecydowanie mniejszą. Wynik ten może odzwierciedlać większą ostrożność starszych przedsiębiorców, wynikającą z życiowych doświadczeń i świadomości potencjalnych konsekwencji ryzykownych decyzji. Jednocześnie ponad 30% badanych zadeklarowało większą gotowość do podejmowania ryzyka niż przeciętna dla ich grupy wiekowej, co sugeruje, że wśród osób 50+ prowadzących własne firmy wciąż istnieje znacząca grupa skłonna do odważnych posunięć biznesowych. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia w większości oceniają swoją skłonność do podejmowania ryzyka w działalności gospodarczej jako mniejszą lub

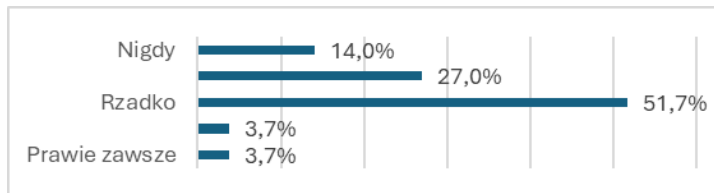

podobną do przeciętnej dla swojej grupy wiekowej. Może to wynikać z życiowego doświadczenia, które uczy ostrożności, oraz z większej świadomości potencjalnych konsekwencji ryzykownych decyzji. Jednocześnie niemal 1/5 badanych deklaruje większą gotowość do podejmowania ryzyka niż rówieśnicy, co sugeruje, że wśród starszych przedsiębiorców wciąż istnieje grupa osób o ponadprzeciętnej skłonności do ryzyka.

Rys. 13. Poziom rozważności w podejmowaniu decyzji biznesowych osób 50+.

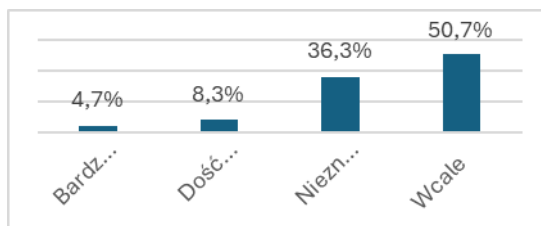
Odnosząc się do zmiany poziomu rozważności w podejmowaniu decyzji wraz z wiekiem, zdecydowana większość uczestników badania (66,2%) zadeklarowała, że stała się bardziej ostrożna i skłonna do głębszej analizy. Wynik ten potwierdza powszechne przekonanie, że życiowe doświadczenia uczą rozważi i skłaniają do bardziej przemyślanych wyborów. Tylko 7% przedsiębiorców nie dostrzega zmian w swoim podejściu do decyzji wraz z upływem lat. Natomiast 26,7% respondentów (po 14,7% dla odpowiedzi "raczej nie" i 12% "zdecydowanie nie") uważa, że ich rozważność w kwestiach biznesowych z czasem zmalała. Wyniki te potwierdzają powszechne przekonanie, iż wraz z wiekiem i doświadczeniem ludzie stają się bardziej ostrożni i skłonni do głębszej analizy przy podejmowaniu ważnych decyzji. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia w zdecydowanej większości dostrzegają u siebie wzrost rozważności w podejmowaniu decyzji biznesowych wraz z upływem lat. To przesunięcie w stronę bardziej ostrożnych i przemyślanych wyborów może wynikać z nagromadzenia doświadczeń, w tym także porażek, które uczą pokory i rozważi. Większa dojrzałość emocjonalna, idąca w parze z wiekiem, również sprzyja bardziej rozważnemu podejściu do prowadzenia firmy. Należy jednak pamiętać, że nadmierna ostrożność może czasem prowadzić do przegapienia okazji biznesowych, dlatego ważne jest zachowanie równowagi między rozważą a gotowością do podejmowania ryzyka.

Rys. 14. Wpływ obawy przed porażką na podejmowanie obiecujących, ale ryzykownych decyzji biznesowych.

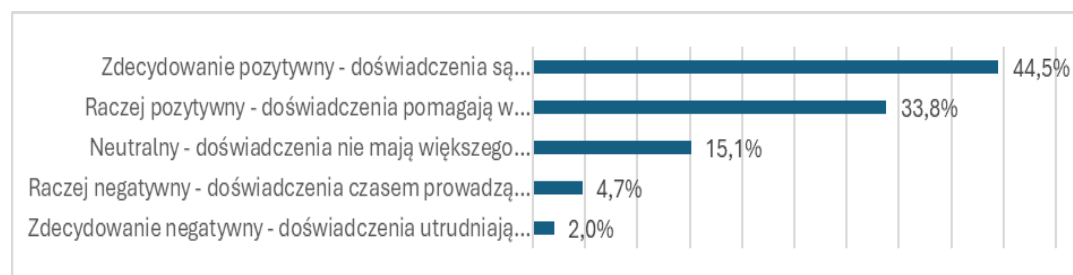
Analizując wpływ obawy przed porażką na podejmowanie obiecujących, ale ryzykownych decyzji biznesowych, większość respondentów (78,7%) zadeklarowała, że taki lęk rzadko lub prawie nigdy nie powstrzymuje ich przed działaniem. Wynik ten może świadczyć o wypracowanej przez starszych przedsiębiorców odporności psychicznej i umiejętności radzenia sobie z niepewnością. Jednocześnie dla 7,4% badanych strach przed niepowodzeniem często lub prawie zawsze stanowi barierę w podejmowaniu odważnych decyzji, co sugeruje, że nawet wśród doświadczonych przedsiębiorców występują osoby o podwyższonym poziomie lęku. Wyniki te sugerują, iż większość osób 50+ prowadzących własny biznes potrafi skutecznie radzić sobie z lękiem przed niepowodzeniem i nie pozwala, by zbytnio ograniczał on ich decyzje biznesowe. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia w większości przypadków nie pozwalają, by obawa przed porażką powstrzymywała ich przed podejmowaniem obiecujących, choć obarczonych ryzykiem decyzji

biznesowych. Taka postawa może wynikać z życiowego doświadczenia, które uczy, że porażki są nieuniknioną częścią prowadzenia firmy i że często warto zaryzykować dla potencjalnych zysków. Dojrzałość emocjonalna pomaga radzić sobie z lękiem i podejmować racjonalne decyzje mimo niepewności. Jednocześnie dla części starszych przedsiębiorców strach przed niepowodzeniem wciąż stanowi istotną barierę, co może ograniczać rozwój ich firm.

Rys. 15. Wpływ negatywnych opinii innych na stan emocjonalny.

Rozpatrując wpływ negatywnych opinii innych na stan emocjonalny, zdecydowana większość uczestników badania (87%) zadeklarowała, że takie komentarze mają na nich niewielki wpływ lub nie oddziałują wcale. Wynik ten może świadczyć o wysokim poziomie pewności siebie i niezależności emocjonalnej starszych przedsiębiorców, wynikającym z bogatych doświadczeń i ukształtowanej tożsamości. Jednocześnie 13% badanych przyznało, że krytyka ich decyzji dość mocno lub bardzo silnie wpływa na ich samopoczucie, co sugeruje indywidualne zróżnicowanie w zakresie wrażliwości na oceny otoczenia. Wyniki te sugerują, iż większość przedsiębiorców 50+ potrafi skutecznie oddzielać oceny innych od własnych odczuć i nie pozwala, by negatywne opinie zbyt mocno wpływały na ich kondycję psychiczną. Większość przedsiębiorców powyżej 50. roku życia deklaruje, że negatywne opinie innych na temat podejmowanych przez nich decyzji biznesowych mają niewielki wpływ na ich stan emocjonalny. Taka odporność psychiczna może wynikać z dojrzałości emocjonalnej, która pozwala zachować dystans do cudzych ocen i wierzyć we własne kompetencje. Doświadczenie życiowe uczy również, że nie da się zadowolić wszystkich i że krytyka jest nieodłączną częścią prowadzenia firmy. Dla części starszych przedsiębiorców negatywne komentarze wciąż jednak stanowią istotny czynnik stresogenny, co może przekładać się na ich decyzje i funkcjonowanie w biznesie.

Rys. 16. Wpływ doświadczeń życiowych na trafność decyzji biznesowych.

Odnosząc się do wpływu doświadczeń życiowych na trafność decyzji biznesowych, zdecydowana większość respondentów (78,3%) oceniła go jako pozytywny lub zdecydowanie pozytywny. Wynik ten potwierdza kluczową rolę, jaką w procesie decyzyjnym starszych przedsiębiorców odgrywa zgromadzona wiedza i mądrość życiowa. Jednocześnie niewielki odsetek badanych (4,7%) uznał, że doświadczenia mogą prowadzić do błędnych decyzji, co sugeruje, że w pewnych sytuacjach nadmierne poleganie na przeszłych przeżyciach może ograniczać elastyczność i otwartość na nowe rozwiązania. Wyniki te potwierdzają powszechne przekonanie, iż wraz z wiekiem i przeżyciami rośnie mądrość życiowa, przekładająca się na lepsze decyzje biznesowe. Przedsiębiorcy powyżej 50. roku życia w zdecydowanej większości uważają, że ich doświadczenia życiowe mają pozytywny wpływ na trafność podejmowanych decyzji biznesowych. Zdobyta wraz z wiekiem

wiedza, umiejętności i mądrość życiowa pomagają podejmować bardziej przemyślane i skuteczne działania. Tylko nieliczni starsi przedsiębiorcy nie dostrzegają związku między swoimi przeżyciami a jakością decyzji lub uważają, że bagaż doświadczeń może prowadzić do błędnych wyborów. Wyniki te sugerują, że akumulacja doświadczenia stanowi istotny atut osób 50+ w prowadzeniu biznesu, pozwalając na unikanie pułapek i wybór optymalnych rozwiązań.

10. Wnioski i rekomendacje dla praktyki gospodarczej

Przeprowadzone badanie dostarcza cennych spostrzeżeń na temat roli dojrzałości emocjonalnej w podejmowaniu decyzji biznesowych przez przedsiębiorców powyżej 50. roku życia. Uzyskane wyniki pozwalają na sformułowanie wniosków i rekomendacji, które mogą przyczynić się do optymalizacji procesów decyzyjnych w tej grupie oraz do pełniejszego wykorzystania jej potencjału dla rozwoju gospodarki.

Po pierwsze, wysoki poziom dojrzałości emocjonalnej deklarowany przez starszych przedsiębiorców oraz pozytywna ocena jej wpływu na trafność decyzji sugerują, że kompetencje emocjonalne stanowią istotny zasób w prowadzeniu działalności gospodarczej. Zasadne wydaje się zatem systemowe wspieranie rozwoju inteligencji emocjonalnej wśród osób 50+ prowadzących własne firmy, np. poprzez dedykowane programy szkoleniowe, treningi czy doradztwo. Warto również rozważyć włączenie modułów z zakresu zarządzania emocjami do standardowych programów kształcenia dla przedsiębiorców.

Po drugie, zidentyfikowana wśród starszych przedsiębiorców tendencja do wnikliwej analizy ryzyka i korzyści przed podjęciem ważnych decyzji biznesowych może stanowić cenną inspirację dla młodszych pokoleń. Zasadne wydaje się promowanie i upowszechnianie dobrych praktyk w tym zakresie, np. poprzez organizację wydarzeń sieciujących, publikację materiałów edukacyjnych czy tworzenie studiów przypadku prezentujących skuteczne metody oceny szans i zagrożeń stosowane przez doświadczonych przedsiębiorców. Transfer wiedzy i doświadczeń między generacjami może przyczynić się do podniesienia jakości procesów decyzyjnych w całej gospodarce.

Po trzecie, zaobserwowana wśród części starszych przedsiębiorców skłonność do podejmowania decyzji pod wpływem emocji, których później żałowali, wskazuje na potrzebę rozwoju narzędzi wspierających racjonalne podejmowanie decyzji. Pomocne mogą okazać się rozwiązania zaczerpnięte z ekonomii behawioralnej, takie jak listy kontrolne, projektowanie architektury wyboru czy mechanizmy zobowiązań. Warto również promować techniki zarządzania emocjami i radzenia sobie ze stresem, które mogą ograniczać impulsywność i sprzyjać bardziej przemyślanym wyborom.

Po czwarte, zróżnicowanie w zakresie skłonności do podejmowania ryzyka wśród starszych przedsiębiorców sugeruje potrzebę indywidualizacji instrumentów wsparcia i dostosowania ich do profilu psychologicznego danej osoby. Zasadne wydaje się stworzenie systemu diagnozującego poziom tolerancji niepewności i dopasowującego formy pomocy do preferencji przedsiębiorcy. Dla osób o wysokiej awersji do ryzyka kluczowe może być zapewnienie stabilnych i przewidywalnych warunków działania, podczas gdy przedsiębiorcy o większej skłonności do podejmowania wyzwań mogą wymagać zachęt do realizacji innowacyjnych projektów. Elastyczne, zindywidualizowane podejście może przyczynić się do optymalizacji decyzji biznesowych.

Po piąte, zidentyfikowana wśród większości starszych przedsiębiorców umiejętność radzenia sobie z negatywnymi opiniami i krytyką może stanowić cenny zasób w kontekście budowania odporności psychicznej. Zasadne wydaje się upowszechnianie strategii stosowanych przez doświadczonych przedsiębiorców w radzeniu sobie z trudnymi emocjami i rozwijanie programów mentoringowych, w ramach których mogliby oni wspierać młodszych kolegów. Warto również promować kulturę organizacyjną opartą na konstruktywnej informacji zwrotnej i uczeniu się na błędach, co może sprzyjać bardziej efektywnym procesom decyzyjnym.

Po szóste, biorąc pod uwagę kluczową rolę doświadczeń życiowych w podejmowaniu trafnych decyzji biznesowych przez osoby 50+, zasadne wydaje się tworzenie mechanizmów pozwalających na wykorzystanie tego zasobu dla dobra całej gospodarki. Może to obejmować rozwój platform wymiany wiedzy i dobrych praktyk między starszymi a młodszymi przedsiębiorcami, inicjatywy promujące międzypokoleniowy transfer kompetencji czy włączanie doświadczonych

przedsiębiorców w procesy konsultacyjne i decyzyjne na poziomie lokalnym i krajowym. Mądrość i ekspercka wiedza osób 50+ prowadzących własne firmy powinna być postrzegana jako cenny kapitał, który należy odpowiednio zagospodarować.

Wreszcie, wyniki badania sugerują potrzebę dalszej eksploracji zagadnienia dojrzałości emocjonalnej w kontekście przedsiębiorczości osób 50+. Wartościowe byłoby przeprowadzenie pogłębionych badań jakościowych, które pozwoliłyby na lepsze zrozumienie subiektywnych doświadczeń i strategii stosowanych przez starszych przedsiębiorców w radzeniu sobie z wyzwaniami emocjonalnymi w biznesie. Interesujące mogłoby być również zrealizowanie badań porównawczych, zestawiających kompetencje emocjonalne i procesy decyzyjne starszych i młodszych przedsiębiorców. Wyniki takich analiz mogłyby dostarczyć dodatkowych wskazówek dla praktyki gospodarczej.

Podsumowując, przeprowadzone badanie zwraca uwagę na znaczenie dojrzałości emocjonalnej jako istotnego czynnika wpływającego na trafność decyzji biznesowych podejmowanych przez osoby powyżej 50. roku życia. Uzyskane wyniki dostarczają wartościowych implikacji dla praktyki gospodarczej, sugerując kierunki działań na rzecz wspierania rozwoju kompetencji emocjonalnych starszych przedsiębiorców, promowania dobrych praktyk w zakresie zarządzania emocjami i podejmowania decyzji oraz tworzenia mechanizmów pozwalających na wykorzystanie potencjału osób 50+ dla budowania silnej i innowacyjnej gospodarki. Wdrożenie proponowanych rekomendacji oraz dalsza eksploracja zagadnienia mogą przyczynić się do optymalizacji procesów decyzyjnych w biznesie i pełniejszego wykorzystania zasobów drżących w dojrzałych przedsiębiorcach.

11. Literatura

- Flaszyńska E, Męcina J (2021) Aktywne starzenie się jako wyzwanie dla rynku pracy w Polsce i w pozostałych krajach Europy. *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka* 3/202: 65-86.
- Kukulak-Dolata I (2023) Wybrane problemy aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych powyżej 50 roku życia. W: Stępiak-Kucharska A (red). *Współczesne problemy gospodarcze. Zarządzanie i finanse sektora publicznego* 1: 77-87.
- Makuch M (2012) Decyzje podmiotów gospodarczych w ujęciu ekonomii behawioralnej. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania* 27: 125-148.
- Mazanowska E (2014) Zarządzanie zasobami ludzkimi w ujęciu ekonomii behawioralnej. *Współczesna gospodarka* 5(4): 81-90.
- Mruk H (2018) Ekonomia behawioralna a skuteczność zarządzania. *Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów, Zeszyt Naukowy* 167: 9-19.
- Nowicka J, Ciekankowski M (2019) Kapitał ludzki we współczesnej organizacji. *Nowoczesne Systemy Zarządzania* 14(1): 79-90.
- Puzio-Waławik B (2021) Ekonomia behawioralna a wybrane aspekty rynku pracy. *Problems of Economics and Law* 5(2): 1-12.
- Samad S (2020) Achieving innovative firm performance through human capital and the effect of social capital. *Management & Marketing Bucharest* 15(2): 326-344.
- Solek A (2010) Ekonomia behawioralna a ekonomia neoklasyczna. *Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Zeszyty Naukowe* 8: 21-34.
- Spytek-Bandurska G (2013) Aktywizacja zawodowa szczególnych kategorii bezrobotnych. *Aspra*: 98-99.
- Umapathy T (2024) Behavioral Economics: Understanding Irrationality in Economic Decision-Making. *Migration Letters* 21(S2): 923-932.
- Wiktorowicz J (2016) Międzypokoleniowy transfer wiedzy a wydłużanie okresu aktywności zawodowej. *Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego*: 65-108.
- Michajłow K (2016) The Special Status of Unemployed People Over the Age of 50 (Outline Issues). *Studia Iuridica Lublinensia* 2: 145-159.
- Bury A (2019) Aktywizacja bezrobotnych. Efektywność świadczenia usług rynku pracy. *Kontrola Państwowa* 64(4): 66-79.

13. Patostreaming jako zagrożenie dla rozwoju dzieci i młodzieży

Patostreaming as a threat to the development of children and youth

Michalina Stankiewicz

Szkoła Doktorska Akademii Mazowieckiej w Płocku

Michalina Stankiewicz: michalinastankiewicz17@gmail.com

Słowa kluczowe: zagrożenia internetowe, Internet, media, przemoc, hejt, wulgaryzmy.

Streszczenie

Nieustanny rozwój nowych technologii oraz globalna dostępność są wyznacznikami ich szerokiego zastosowania w różnych obszarach życia. Powszechny dostęp do Internetu wiąże się ze wzrostem liczby uzależnień, a także patologicznych i ryzykownych aktywności w cyberprzestrzeni, które mogą być zagrożeniem dla rozwoju młodego pokolenia. Przedmiotem refleksji niniejszego artykułu jest patostreaming – stosunkowo nowe zjawisko występujące w przestrzeni internetowej, które można obserwować od kilku lat w Polsce. Jego popularność jest obecna wśród najmłodszych użytkowników smartfonów oraz komputerów.

Głównym celem artykułu jest zwrócenie uwagi na zjawisko patostreamingu jako zagrożenia dla rozwoju dzieci i młodzieży. W artykule opisano zjawisko streamingu, w tym patostreamingu, poruszono kwestię zagrożeń związanych z dostępem młodych ludzi do patologicznych treści, a także zawarto wskazania dla profilaktyki, ponieważ patostreamy zamieszczone w sieci, nasycone wulgarnym językiem, obrazami destrukcji, przemocy, a także alkoholizmu stanowią poważne zagrożenie społeczne.

1. Wstęp

Nieustanny rozkwit technologii cyfrowych niewątpliwie wpływa na rozwój dzieci i młodzieży. Internet jest nieograniczoną przestrzenią, w której młodzi ludzie mogą znaleźć wiele wartościowych rzeczy wpływających na rozwój ich zainteresowań oraz pasji. To skarbnica najnowszych wiadomości, doniesień naukowych, elektronicznych książek, artykułów, ciekawych filmów. Powszechność Internetu oraz 24-godzinny, nieograniczony dostęp do urządzeń cyfrowych szczególnie doceniona była w trakcie pandemii COVID-19, gdzie możliwe było przeniesienie różnych obszarów życia codziennego do ogólnodostępnej przestrzeni internetowej.

Z drugiej strony Internet jest miejscem, w którym anonimowość oraz możliwość całkowitej dowolności w wyrażaniu siebie wpływa destrukcyjnie na zawarte w nim treści. Przestrzeń internetowa jest doskonałym miejscem do rozpowszechniania szeroko rozumianych patologii oraz tworzenia się nowych rodzajów zagrożeń społecznych. Dzieci oraz młodzież w zasięgu swojej ręki mają swobodny dostęp do różnorodnych zachowań dewiacyjnych, hejtu, kontaktu z pornografią, agresją, wulgarnym językiem, przemocą, alkoholizmem. Wśród licznych zagrożeń występujących w Internecie można wyróżnić patostreaming, będący przedmiotem analizy następującego artykułu.

2. Opis zagadnienia i przegląd literatury

Młodzi użytkownicy Internetu – cyfrowi tubylcy są bardzo często uzależnieni od niego i od rozrywki (nie zawsze pozytywnej), której dostarcza. Internet nigdy nie był wolny od zagrożeń związanych z jego użytkowaniem, a dzieci i młodzież były oraz wciąż są najbardziej narażone na to ryzyko.

W wielu przypadkach najmłodszy użytkownicy sieci nie potrafią odróżnić fikcji od prawdy, świata fantastycznego od rzeczywistego, szukają nowych form urozmaicenia swojego czasu wolnego, spragnieni atencji oraz uwagi pragną poznawać nowych przyjaciół (Bartkowiak 2019). Przestrzeń internetowa jest dla nich nieodłącznym elementem życia w przeciwieństwie do cyfrowych imigrantów, dla których nowe media, takie jak Internet, komputer czy smartfony nie są naturalnym środowiskiem ich bytowania.

Cyfrowy tubylec jest nieustannie lub przez większą część dnia online, nie potrafi żyć poza siecią. Z raportu z ogólnopolskiego badania uczniów Nastolatki 3.0 realizowanego przez Thinkstat – zespół badania opinii działający w NASK wynika, iż młode pokolenie w czasie wolnym od zajęć szkolnych korzysta z sieci średnio 5 godzin i 36 minut dziennie. W dni świąteczne, weekendy czy wakacje ten wskaźnik się zwiększa – wynosi średnio 6 godzin i 16 minut (NASK 2023). Internet dla młodych ludzi jest bardzo ważnym elementem codziennego funkcjonowania – w nim szukają informacji, nawiązują oraz utrzymują przyjaźnie, dokonują zakupów, słuchają muzyki bądź oglądają filmy, najogólniej spędzają swój wolny czas oddając się rozrywce (Morbitzer 2011-2012).

W związku z tym internetowi twórcy wychodzą naprzeciw oczekiwaniom dzieci oraz młodzieży i proponują im patologiczne, kontrowersyjne, brutalne zjawisko zwane patostreamingiem.

Zjawisko streamingu istnieje w przestrzeni internetowej już od dłuższego czasu. Live streaming (transmisja strumieniowa na żywo) lub live video streaming (strumieniowanie wideo na żywo) to przesyłanie oraz udostępnianie wideo w czasie rzeczywistym za pośrednictwem platform lub aplikacji, które umożliwiają taką transmisję online. Zjawisko live streamingu jest obecne wśród osób cieszących się popularnością. Znani twórcy internetowi czy celebryci bardzo chętnie dzielą się ze swoimi widzami prywatnym życiem, transmitując oraz udostępniając je „na żywo”.

Samo słowo streaming ma różne znaczenia. Jest ono używane do określenia aktualnie popularnych form korzystania z usług online, polegających na udostępnianiu treści za pośrednictwem transmisji danych. Na tego typu zasadach działają platformy takie jak Netflix i Spotify. Osoba korzystająca z nich nie musi pobierać plików oraz zapisywać ich na dysku swojego komputera czy innego urządzenia elektronicznego, tylko może korzystać z nich na danej stronie. W podobny sposób działają gry strumieniowe. Platformy takie jak Twitch, Gaikai i Onlive pozwalają użytkownikom grać w gry takie jak MMO5, które transmitują aktualne dane dotyczące gry na żywo (Bek i Popiołek 2019).

W przestrzeni internetowej można odnaleźć różnego rodzaju streamy dostarczające rozrywki oglądającym je. Transmitowane mogą być aktualne wiadomości na kanałach informacyjnych, szkolenia, webinary, popularna muzyka, wspomniane wcześniej transmisje z gier internetowych, ślubów celebrytów czy innych ważnych świątowych oraz państwowych uroczystości. Użytkownicy danego live streamu mogą go na bieżąco komentować, a także wymieniać swoje poglądy i opinie wraz z innymi współoglądającymi, znajdującymi się nawet na drugim końcu świata.

Zjawisko streamingu intensywnie rozwija się w Internecie, streamy są chętnie oglądane przez widzów a transmitujący je często stają się swojego rodzaju celebrytami. Działalność w przestrzeni internetowej oprócz prestiżu, sławy, uznania, rozpoznawalności przynosi także twórcom wysokie zarobki, co może wpływać na coraz większą popularyzację tej działalności oraz rozwijanie się nowych form streamingu, w tym patostreamingu.

Patostreaming jest względnie nowym zjawiskiem w przestrzeni internetowej. Jego nazwa składa się z dwóch członów – partykuła „pato” pochodzi od „patologii”, natomiast „stream” od strumienia, technicznego określenia transmisji, cyfrowego przekazu (Siedlanowski 2018). Patostreaming w Polsce został zapoczątkowany w zbiorowości tzw. letsplejerów (od angielskiego zwrotu Let's play – „zagrajmy”). Jest to grupa internetowych twórców, którzy „na żywo” grają w daną grę komputerową oraz transmitują ją online wraz ze swoim komentarzem. Tego typu materiały tworzy wiele osób, ale tylko nielicznym udaje się uzyskać popularność i duże grono swoich odbiorców. Sukces w tej dziedzinie odnieśli najbardziej znani patostreamerzy – DanielMagical i Rafonix, którzy swoją „karierę” rozpoczęli od streamowania gry Tibia. Jednakże, ani jeden ani drugi twórca nie osiągnęli w ten sposób zadowalającego rozgłosu oraz sławy. Ich oglądalność, a także popularność wzrosły kiedy na swoich transmisjach online zaczęli pokazywać często wykonywane pod wpływem alkoholu kontrowersyjne zachowania, które nie są uznawane i akceptowane w społeczeństwie. Zauważając to, w ślad za nimi poszli inni patostreamerzy, którzy chcieli zaistnieć w internetowym środowisku (Wójcik i in. 2019).

Transmitowane patostreamy nieznacznie różnią się od siebie. Najpopularniejsze patonagrania przeważnie są nadawane „na żywo” z pomieszczenia, w którym znajdują się sami patotwórcy, bądź są oni w towarzystwie swoich znajomych lub rodziny. Transmisje nadawane w czasie bezpośrednim przyciągają widzów realnym oraz autentycznym wrażeniem, dają im również poczucie sprawczości. Osoba oglądająca transmisję może wpłacać tzw. donejty, czyli darowizny,

datki pieniężne dla danego twórcy. Wpłaty od poszczególnych osób to dosyć niskie kwoty, jednak przy dużej liczbie oglądających patostremerzy mogą zarobić nawet kilkanaście tysięcy złotych. Twórcy bardzo często stosują także sprytną metodę do uzyskania środków pieniężnych – mianowicie umawiają się ze swoimi widzami, iż w momencie kiedy uzbiera się określona suma pieniędzy np. cztery tysiące złotych, wtedy wykonają konkretne działanie zaakceptowane przez widzów np. podpalenie określonego przedmiotu lub sprowokowanie bójk (Bartkowiak 2019). Oglądający mogą komentować dane nagrania, zachęcać poprzez darowizny swoich „idoli” do wykonania jakiegoś zadania, częściowo są współtwórcami określonej transmisji.

Czas trwania patostreamów jest bardzo zróżnicowany. Czasami są to krótkie wejścia na żywo trwające kilkadziesiąt minut, bądź nagrania trwają całymi dniami a ich twórcy starają się „pobić rekord”, czyli stworzyć jak najdłuższy stream. Niektórzy transmitujący w swoich mediach społecznościowych zapowiadają ważniejsze wydarzenia odbywające się w określonych godzinach, czym przyciągają większą liczbę widzów. Zjawisko patostreamingu jest związane także z pojęciem dymów, czyli najbardziej spektakularnych oraz pożądanych sytuacji w streamie. Mogą nimi być: brutalne walki, dewastowania domów, czy inne nieobliczalne zachowania patostreamerów, którzy zrobią wszystko by zdobyć rozgłos, sławę, popularność oraz własną społeczność fanów (Wójcik i in. 2019).

W Polsce patostreamy są transmitowane przede wszystkim na platformie YouTube. W Internecie istnieje strona internetowa (www.patostreamy.pl), na której można znaleźć odnośniki do wszystkich kanałów popularnych patostreamerów. Widnieje na niej także informacja, który twórca obecnie prowadzi transmisję online. Witryna udostępnia również statystyki widowni, dzięki którym można zobaczyć, który kanał aktualnie cieszy się największą popularnością. Strona jest ogólnodostępna oraz prosta i intuicyjna w obsłudze, co z dużym prawdopodobieństwem zostało stworzone celowo. Dzięki łatwości w znalezieniu oraz użytkowaniu skorzystać z niej mogą nawet najmłodsze dzieci, które używają Internetu w sposób niekontrolowany przez swoich rodziców.

Z najnowszych badań przeprowadzonych przez NASK – Państwowy Instytut Badawczy wynika, że co czwarty nastolatek ogląda patostreamy, a blisko co szósty nie jest w stanie określić, czy oglądane przez niego treści mają cechy patostreamu oraz czy są wulgarne lub nacechowane przemocą. Chłopcy niemal dwukrotnie częściej niż dziewczęta oglądają patostreamy. Wraz z wiekiem wzrasta również zainteresowanie oglądaniem w Internecie wulgaryzmów i nacechowanych przemocą widowisk lub transmisji internetowych nadawanych na żywo w serwisach streamingowych (NASK 2023).

Ponadto jednym z najważniejszych ustaleń w badaniach było, iż nastolatki oglądają patostreamy dwa razy częściej niż przypuszczają ich rodzice (nastolatki – 26% wskazań vs. rodzice – 12,9%), co może świadczyć o braku wiedzy oraz świadomości rodziców na temat tego co ich dziecko ogląda i robi w Internecie (NASK 2023).

Jak zauważyły Maria Braun-Gałkowska oraz Iwona Ulfik bezpośrednie relacje najmłodszych z innymi ludźmi, w tym z rodzicami są coraz częściej zastępowane kontaktem z urządzeniami cyfrowymi, zwanymi „elektronicznymi niańkami”. Współcześni rodzice bardzo często nie mają czasu na zabawę ze swoimi dziećmi, ponieważ przeznaczają go na zarabianie pieniędzy i realizowanie swoich aspiracji zawodowych. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na fakt, iż najmłodszy podczas korzystania z mediów często narażeni są na odbieranie treści i obrazów przedstawiających brutalną przemoc, zachowania społecznie nieakceptowalne, dewiacyjne. Odbywa się to za zgodą, a nawet aprobatą ich rodziców czy opiekunów, którzy cieszą się, że dziecko samotnie i spokojnie spędza czas w swoim pokoju, nie przebywa w tym czasie w tzw. „złym towarzystwie”. Dorośli nie zdają sobie jednak sprawy, iż najmłodszy bardzo często nie wykorzystują Internetu w konstruktywny sposób, ale oglądają patologiczne treści przesyłane brutalnością oraz przemocą (Braun-Gałkowska i Ufik 2000).

Patostreamy transmitowane online to niewątpliwie zagrożenie dla dzieci i młodzieży. Prezentowane pejoratywne zachowania społecznie nieakceptowalne oraz dewiacyjne, takie jak: libacje alkoholowe, bójk, przemoc, brutalność, znęcanie psychiczne wraz z nieustannym używaniem wulgarnej języka nie są obojętne dla rozwoju młodego człowieka, który oglądając dane filmy niejako uodparnia się na te zjawiska, napawa się obrazami przemocy, a także cierpienia. Taka

aktywność przy komputerze zmniejsza również czas przeznaczony na czytanie książek, zabawy ruchowe na świeżym powietrzu czy majsterkowanie (Braun-Gałkowska i Ufik 2000).

Przedstawianie negatywnych wzorców za pomocą patostreamów wpływa na postawy widzów. Agresywnego zachowania można się nauczyć, poprzez pokazywanie i odbieranie agresji w środkach masowego przekazu. Takie wzorce wywołują u dzieci skłonność do naśladowania, czyli upodobniania się do postaci pod względem wyglądu, ekspresji oraz zachowania (Braun-Gałkowska i Ufik 2000). Najmłodszy oglądając transmisje patostreamowe mogą zechcieć naśladować swojego patologicznego idola w rzeczywistości, czerpiąc od niego negatywne wzorce zachowań oraz relacji tworzonych pomiędzy ludźmi. Z materiałów tworzonych przez patotwórców dzieci oraz młodzież mogą przyswajać sobie fałszywe obrazy dotyczące seksualności, relacji z rodzicami i rodziną lub nieznanymi (Bartkowiak 2019). Patrząc na dewiacyjne zachowania, które autor streamu prezentuje najmłodszy są bezpośrednio narażeni na naukę nowych, agresywnych, patologicznych form zachowania, a także przyswajania aspołecznych, negatywnych systemów wartości.

Innym zagrożeniem, na które należy zwrócić uwagę, jest niezrozumienie oglądanych treści oraz kształtowanie fałszywych przekonań na temat świata i ludzi. Młode osoby mogą mieć trudności z odróżnieniem autentyczności zachowań oraz postaw. Wielu z nich nie zdaje sobie sprawy, że większość działań patostreamerów nastawionych jest na wzbudzenie kontrowersji, zwrócenia na siebie uwagi, a także zyskania większej liczby obserwujących (Bartkowiak 2019).

Częste obcowanie ze scenami patologicznymi pełnymi brutalności i przemocy może prowadzić także do desensytyzacji, czyli zubożenia na nie. Znieczulenie na oglądane treści mają swoje konsekwencje w reakcji na przemoc rzeczywistą – widzowie w większym stopniu tolerują oraz akceptują agresję w realnym świecie. Dzieci i młodzież mogą częściej charakteryzować się przykładami zachowań agresywnych w życiu codziennym (Braun-Gałkowska i Ufik 2000).

3. Podsumowanie i wnioski

Patostreaming to przykład jednego z wielu zagrożeń, które może spotkać młodych ludzi w Internecie, dlatego tak ważne jest podejmowanie różnorodnych akcji promujących bezpieczeństwo dzieci oraz młodzieży w przestrzeni internetowej.

Umiejętność korzystania z nowych technologii dorównuje obecnie umiejętnościom czytania i pisania, więc niewątpliwie warto przygotowywać młode pokolenie do prawidłowego korzystania z mediów elektronicznych, ze szczególnym uwzględnieniem wiedzy na temat zagrożeń (Tomsia 2008).

Podstawą ochrony i przeciwdziałania istniejącym w sieci patologiom wydaje się być świadomość zagrożeń i stałe aktualizowanie informacji o pojawiających się zjawiskach. Ponadto istnieje potrzeba zrozumienia różnych rozwiązań technologicznych w celu obrony przed zagrożeniami związanymi z wszechobecną cyfryzacją (Pyżalski 2011).

Pracownicy szkół – nauczyciele oraz pedagodzy powinni posiadać wiedzę dotyczącą niebezpiecznych zjawisk w sieci oraz umiejętności ich rozpoznawania w bezpośrednim środowisku, a także mogą pokazywać dzieciom alternatywy – dobre strony Internetu oraz strony YouTube, takie jak merytoryczne kanały różnych twórców dotyczące nauki, podróży, języków obcych czy rozwijania różnorodnych zainteresowań. Są to treści pozbawione agresji, przemocy, wulgarnej mowy, które będą pozytywnie oddziaływać na dziecko, w odróżnieniu od patostreamingu.

Rodzice mogą kontrolować co ogląda ich dziecko w Internecie oraz uczyć własne pociechy rozsądnego korzystania z mediów cyfrowych, uświadamiać je o dalekosiężnych konsekwencjach śladów sieciowych w życiu nie tylko prywatnym, ale również i zawodowym dorosłego człowieka (Jędrzejko i Kozłowski 2018). Warto zwrócić uwagę dzieci na fakt, iż przemoc oglądana w Internecie nie ma związku z realnym portretem świata a zachowania ukazywane w patologicznych filmikach, wykorzystywane w celu zwiększenia popularności oraz oglądalności, są nieakceptowalne w świecie rzeczywistym, a także mają swoje konsekwencje prawne.

W przypadku gdyby patostreaming uległ jakiegokolwiek modyfikacji w wyniku działań platform internetowych, albo funkcjonowania policji, należy przypuszczać, iż pozostawi on odczuwalne ślady w psychice jego uczestników oraz stałych obserwatorów (Jędrzejko i Kozłowski, 2018).

Patotreści są niewątpliwie zagrażającym zjawiskiem wśród dzieci i młodzieży. Należy podjąć praktyczne działania, które mogłyby ograniczyć zjawisko patostreamingu, a także jego negatywne skutki.

4. Literatura

- Bartkowiak K (2019) Niebezpieczny patostreaming. *Głos Pedagogiczny* nr 10 (11): 23-26.
- Bek D, Popiołek M (2019) Patostreaming – charakterystyka i prawne konteksty zjawiska. *Zarządzanie mediami* tom 7(4)2019: 247–262.
- Braun-Gałkowska M, Ulfik (2000) Zabawa w zabijanie. Oddziaływanie przemocy prezentowanej w mediach na psychikę dzieci, Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka.
- Jędrzejko M Z, Kozłowski T (2019) Patostreaming – wyzwanie profilaktyczne. *Dyrektor Szkoły* nr 5: 45-49.
- Morbitzer J (2011-2012) O istocie medialności młodego pokolenia. *Neodidagmata* nr 33/34: 131-153.
- Pyżalski J (2011) Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Siedlanowski P (2018) Patologia na piedestale. Próba oceny zjawiska patostreamu, jego źródeł i wpływu na rozwój dzieci i młodzieży, [w:] M. Z. Jędrzejko, A. Szwedzik (red.), *Pedagogika i profilaktyka społeczna. Nowe wyzwania, konteksty, problemy*, Milanówek-Warszawa: Oficyna Wydawnicza von Velke & Oficyna Wydawnicza ASPRA: 121-136.
- Tomsia K (2008) Wiedza dziecka na temat komputera i Internetu, [w:] B. Szmigielska (red.), *Całe życie w Sieci*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wójcik S, Wojtasik Ł, Kępka M, Makaruk K, Dziemidowicz E, Nawarenko A, Podlewska J (red.) (2019) Patotreści w Internecie. Raport o problemie, Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.

Netografia

NASK – Państwowy Instytut Badawczy (2023). Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów, <<https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/5316,Co-robiamy-nasze-dzieci-w-sieci-czyli-Raport-z-najnowszego-badania-NASK-Nastolatki.html>>.
www.patostreamy.pl

14. Kompetencje nauczyciela w świecie jutra

Teacher competencies in the world of tomorrow

Joanna Winiarska

Akademia Mazowiecka w Płocku

Joanna Winiarska: j.w.inniarska@interia.pl

Słowa kluczowe: szkoła przyszłości, nauczyciel, wyzwania, zmiana

Streszczenie

Kompetencje mają kluczowe znaczenie w funkcjonowaniu nauczyciela. Przeobrażenia rzeczywistości społecznej, gospodarczej i kulturowej nie pozostają, co oczywiste, bez widocznego śladu odcisniętego na instytucjach edukacyjnych i ich podmiotach, powodując wiele komplikacji i trudności w funkcjonowaniu zawodowym nauczycieli. Nie jest to jednak łatwa sytuacja dla współczesnego nauczyciela, od którego oczekuje się wszechstronnych umiejętności, przy założeniu, że wypracowanie każdej z nich może stać się w przeobrażającej rzeczywistości wkrótce nieaktualne, przestarzałe, niepotrzebne. Współczesny nauczyciel powinien posiadać kompetencje merytoryczne, psychologiczno-pedagogiczne, kompetencje diagnostyczne (diagnozowania), kompetencje planistyczne i projektowe, kompetencje dydaktyczno-metodyczne, kompetencje komunikacyjne, kompetencje medialne, kompetencje kontrolne i ewaluacyjne, kompetencje oceniania programów i podręczników szkolnych, kompetencje autoedukacyjne. Nauczyciel kompetentny staje się specjalistą w zakresie pomocy swoim uczniom, w zrozumieniu trudnej rzeczywistości, ale wykształcenie pedagoga wysoce wykwalifikowanego i kompetentnego to w istocie wyzwanie współczesnej edukacji.

1. Wstęp

Niniejszy artykuł będzie próbą odpowiedzi na pytania: Jakie kompetencje są istotne w pracy nauczyciela? Jaki nauczyciel jest obecnie pożądanym w pracy zawodowej? Jaki nauczyciel sprosta wymaganiom stawianym przez placówki oświatowe, uczniów, wreszcie rodziców w zmiennej rzeczywistości?

Nie są to proste pytania i trudno znaleźć na nie odpowiedź w obecnej rzeczywistości. Dlaczego? Jak podkreśla M. Szymański „współczesna rzeczywistość jest bardzo zmienna, można wręcz mówić o istnieniu gwałtownej zmiany” (Szymański 2024, s.21). Sytuacja ta niewątpliwie utrudnia wypracowanie jednego kierunku rozwoju zawodowego nauczycieli w zakresie podnoszenia swoich kompetencji. Jakie bowiem są naprawdę potrzebne aktualnie umiejętności, a jakie za nieodległe jutro?

Przez wiele wieków, nawet tysiąclecia, człowiek oscylował wokół trwałych modeli i zasad życia społecznego: „Jedną z ważniejszych cech społeczeństwa tradycyjnego była trwałość istniejących elementów rzeczywistości, ich powtarzalność w kolejnych pokoleniach, niezmiennosc warunków i sposobu życia.(...) Statyczny charakter społeczeństwa powodował, że w życiu człowieka nie mogły się wydarzyć żadne istotne zmiany społeczne, gospodarcze czy kulturowe (Szymański 2024, s. 34).

Odnosząc się do słów autora, dziś natomiast nie wiemy do końca, jak będzie wyglądała nasza rzeczywistość, nawet za parę lat. Choć zmiana, była i jest cechą integralną życia, dostrzeganą już w starożytności (Heraklit z Efezu „pantarhei”), to w obecnej rzeczywistości mamy do czynienia z przeobrażeniami w skali niespotykanej w ubiegłych epokach (Goldberg 2018). Taka sytuacja pozostaje w oczywistym związku z funkcjonowaniem szkoły, uczniów i samych nauczycieli. W. Strykowski uważa, że nie jest łatwo stwierdzić, jaki obecnie powinien być nauczyciel, jakimi cechami się wyróżniać. Nie podlega jedynie kwestii fakt, że zarówno on, jak i wielu innych badaczy podkreślają wyjątkową jego rolę w procesie edukacji.

Przeobrażenia rzeczywistości społecznej, gospodarczej i kulturowej nie pozostają, co oczywiste, bez widocznego śladu odcisniętego na instytucjach edukacyjnych i ich podmiotach, powodując wiele komplikacji i trudności także w funkcjonowaniu zawodowym nauczycieli (Łukasik i in. 2021). Koniecznością staje się zmiana w podejściu do kształcenia i praktyki w edukacji. Potrzebne są radykalne reformy w zakresie pracy szkoły i nauczyciela. Placówka edukacyjna nie powinna być bierna, ale reagować na zmianę społeczną: być aktywna, kształtująca, korygująca. Pojawiają się zatem opinie, że nauczyciel powinien być w takiej sytuacji zaangażowany i aktywny, reagując na zmiany.

Nie jest to jednak łatwa sytuacja dla współczesnego nauczyciela, od którego oczekuje się wszechstronnych umiejętności, przy założeniu, że wypracowanie każdej z nich może stać się w przeobrażającej rzeczywistości wkrótce nieaktualne, przestarzałe, niepotrzebne. O wysokich oczekiwaniach wobec tej grupy zawodowej pisze B. Cieśleńska, podkreślając przykre skutki takiego podejścia: „Można stwierdzić, że nauczyciele są w pewnym sensie ofiarą dokonujących się przemian i ich zwielokrotnionych konsekwencji, przez co dźwigają ciężar rozchwiania aksjologicznego przemian formalnych, reform oświatowych oraz braku wpływu na bieg edukacji (Cieśleńska 2017, s.147).

2. Opis zagadnienia

Kim jest nauczyciel? – Jak wskazuje B. Cieśleńska pojęcie „nauczyciel” od zawsze łączone było z osobą, która nauczała (Cieśleńska 2019, s. 11). Na przestrzeni lat modyfikacji ulegały jedynie określenia osób zajmujących się edukowaniem: m.in. starszyzna rodowa, kapłani, gubernatorzy, jak i współcześni nauczyciele (Kwiatkowska 2008, s.24-25). Zawód ten klasyfikowany, jest jako najstarszy na świecie, natomiast funkcja nauczyciela była wynikiem określonych potrzeb i interesów społecznych (Kurdybacha 1948, s. 1). W XVII w. nastąpił przełom w rozwoju myśli pedagogicznej. Stworzono naukowe postawy refleksji wychowawczej, a zapoczątkowany w odrodzeniu autorytarny stosunek wychowawczy, kierował myśli w stronę praktyki (Cieśleńska 2019, s. 22). Wychowanie uznano za najważniejszy aspekt w dążeniu do szczęścia. (Majorek 1994, s. 43). Nie sposób w dorobku myśli XVII w. pominąć oddziaływania J. A. Komeńskiego, który sformułował teorię wychowania przez całe życie, odnoszącą się również do zawodu nauczyciela. W opinii Komeńskiego wychowawcami powinni być ludzie szlachetni, bogobojni, poważni, roztropni, cierpliwi, wykształceni, działający łagodnie, ale stanowczo (Komeński 1973).

Jeśli chodzi o aspekt wychowawczy, ks. S. Konarski w XVIII w. uważał, iż szkoła powinna być obszarem, gdzie kształtuje się charakter i duch patriotyczny. Opracował reformy, pierwszy dokument regulujący prawa i obowiązki nauczyciela w Polsce (jeden z pierwszych na świecie). Wyrażał głęboką troskę o odpowiednie wykształcenie przyszłych nauczycieli (Taraszkiewicz 2010, s. 491-498).

Nad wizerunkiem dobrego nauczyciela i wychowawcy pokłonili się znakomici przedstawiciele pedagogiki i psychologii: W. Okoń podkreśla iż, doskonały nauczyciel, „ucieleśnia w swoim życiu ideały prawdy, dobra i piękna” (Okoń 1959, s.14). H. Kwiatkowska stwierdza, iż od pedagogów wymaga się wysokich kompetencji w obszarze wiedzy przedmiotowej, umiejętności przekazywania wiedzy, jak również skutecznej komunikacji (Kwiatkowska 2005, s.118). Przed nim stoją również oczekiwania wychowawcze, które są jednak na dalszym planie i już sama osobowość nauczyciela, jego cechy charakteru, wyznawane wartości oddziałują na wychowanka w procesie wychowawczym.

3. Przegląd literatury

W literaturze pedeutologicznej pojawiają się liczne dyskusje nad kompetencjami współczesnego nauczyciela. Słownik Języka Polskiego (SJP 2024) definiuje kompetencje jako „zakres czyjejś wiedzy, umiejętności i doświadczenia”. H. Kwiatkowska podkreślała wieloskładnikowość kompetencji, charakteryzowała je jako „zdolność i gotowość podmiotu do wykonywania zadań na oczekiwanym poziomie. Kompetencja powstaje w wyniku zintegrowania wiedzy, dużej liczby drobnych umiejętności i sprawności w dokonywaniu wartościowań”

(Kwiatkowska 2008, s. 35). W opinii J. Prucha kompetencje nauczycielskie „oznaczają zbiór profesjonalnych umiejętności, wiedzy, wartości oraz postaw, którymi musi dysponować każdy nauczyciel, aby móc efektywnie wykonywać swoją pracę” (Pruch 2006, s. 306). Kompetencje analizuje szczegółowo również J. Szempruch, wskazując, że rozwój kompetencji nie jest tożsamy z zastępowaniem starych nowymi, lecz na ich nieustannym rozwoju, integracji pomiędzy kompetencjami, ich aktywnej reorganizacji w oparciu o wiedzę i doświadczenie pedagogiczne (Szempruch 2011). Zdaniem M. Czerepaniak-Walczak (1997, s. 88) „kompetencja to też harmonijna kompozycja wiedzy, sprawności, rozumienia oraz pragnienia”. Można zatem uznać, że o kompetencjach należy mówić jako o pewnych indywidualnych zdolnościach jednostki i kompetencjach jako kwalifikacjach, czyli normatywie zdolności, jakie powinna posiadać osoba na stanowisku nauczyciela (wówczas mówi się o kwalifikacjach zawodowych) (Żeber-Dzikowska i in. 2016).

Wyodrębnia się kilka podstawowych aspektów kompetencji (Stech 2002, s. 14): a) kompetencje związane są z określonym zawodem; b) charakteryzujące się dynamiką; c) wyuczane w procesie edukacji i praktyki; d) cechujące się generatywnością, wykorzystywane w innych dziedzinach życia.

Jak zauważają I. Żeber-Dzikowska, M. Wysocka-Kunisz, A. Szydłowska bez względu na autora, we wszystkich definicjach kompetencji są trzy podstawowe elementy składające się na ogólne kompetencje, to: wiedza, umiejętności praktyczne oraz pewne specyficzne cechy osobowościowe, wymagane w pracy nauczyciela. Natomiast, zdaniem autorek, najtrudniejszy do określenia zdaje się być komponent kompetencji nauczycielskich określany jako predyspozycje psychologiczne nauczyciela do wykonywania zawodu.

S. Dylak (1995, s. 200) formułuje trzy grupy kompetencji zawodowych nauczycieli: Są to kompetencje bazowe, umożliwiające porozumiewanie się nauczycieli z uczniami i współpracownikami; kompetencje konieczne, które umożliwiają skuteczność w realizacji zadań edukacyjnych, a należą do nich kompetencje: interpretacyjne, autokreatywne oraz realizacyjne; trzecia grupa to kompetencje pożądane, np. zainteresowanie sportem, sztuką, życiem społecznym, niebędące konieczne do wykonywania zawodu, ale bardzo potrzebne w kontekście zawiązywania więzi z podopiecznymi.

W. Strykowski wskazuje, iż współczesny nauczyciel powinien posiadać kompetencje merytoryczne, psychologiczno-pedagogiczne, kompetencje diagnostyczne (diagnozowania), kompetencje planistyczne i projektowe, kompetencje dydaktyczno-metodyczne, kompetencje komunikacyjne, kompetencje medialne, kompetencje kontrolne i ewaluacyjne, kompetencje oceniania programów i podręczników szkolnych, kompetencje autoedukacyjne (Strykowski 2005). W zakresie kompetencji merytorycznych - nauczyciel, jest zobligowany do opanowania i zrozumienia materiału nauczanego w ramach danego przedmiotu. Jest otwarty na zmianę i aktualizację wiadomości z zakresu przedmiotu nauczania. Gotowy do weryfikowania wiedzy, ale i jej hierarchizowania jako niezbędnej w owocnej pracy z uczniami. Zbyt dużo wiedzy, brak jej selekcji nie tylko nie „porwie ucznia”, ale może wprowadzić go w chaos i zniechęcić do uczenia się. W obszarze kompetencji psychologiczno-pedagogicznych współczesny nauczyciel musi opanować wiedzę z obszaru psychologii rozwojowej i wychowawczej, jak również nabyć umiejętności wykorzystywania tej wiedzy w praktyce. Konieczne jest więc, by znał założenia i procedury uczenia się charakterystyczne dla behawioryzmu, kognitywizmu i koncepcji humanistycznej, zasady kształcenia i wychowania, oparte na wiedzy teoretyczno-metodycznej. Kompetencje diagnostyczne (diagnozowania) wymagają od nauczyciela w pierwszej kolejności poznania uczniów, zanim rozpocznie pracę dydaktyczną i wychowawczą. Działanie polegające na rozpoznawaniu cech rozwojowych ucznia, indywidualnych predyspozycji, m.in. inteligencję, zainteresowania, motyw. Ponadto rozpoznane powinno być jego funkcjonowanie w środowisku rodzinnym, grupie rówieśniczej. Nauczyciel nie zrealizuje w sposób zadowalających swoich zamierzeń bez skutecznego projektowania i planowania, czyli kompetencji planistycznych i projektowych. Kompetencje te są niezbędne w strukturze procesu zarządzania: planowaniu działań, organizowaniu pracy, motywowaniu ludzi do działalności, kontrolowaniu rezultatów. Szkoła staje się swego rodzaju firmą, podporządkowaną regułami nowoczesnego zarządzania i organizacji. Nauczyciel planuje program

edukacyjny, zajęcia dydaktyczne, testy, narzędzia etc. W procesie kształcenia nauczyciel korzysta z wachlarza metod i środków dydaktycznych, dostosowanych do tematyki zajęć, a także predyspozycji samych uczniów. Dobór narzędzi dydaktycznych jest wypadkową jego kompetencji dydaktyczno-metodycznych, które zdobywa, w procesie kształcenia, przede wszystkim aktywizującym uczniów: metoda problemowa, ćwiczenia, warsztaty, praca z tekstem, praca z komputerem, dyskusja, analiza przypadków, burza mózgów, inscenizacja, drama, odgrywanie ról, karty pracy, metoda projektów, mapy mentalne, linia czasu itd. Działalność dydaktyczno-wychowawcza polega na ciągłym komunikowaniu się, do którego niezbędne są kompetencje komunikacyjne, czyli efektywne nadawanie i odbieranie komunikatów na poziomie nauczyciel – nauczyciel, nauczyciel – uczeń, nauczyciel – rodzic. Bardzo ważne jest nie tylko to, co faktycznie zostało zakomunikowane, ale również w jaki sposób. Informacje przekazywane są w formie sygnałów werbalnych (słowa) i niewerbalnych (mimika, gesty, ton, poza). Jednym słowem, by komunikacja przebiegła prawidłowo, potrzebny jest kontakt, będący niezbędnym ogniwem w realizacji zadań nauczyciela.

W obecnej rzeczywistości przesyconej technologią, w dobie zmian, edukacja mierzy się z „nowym” światem, w którym uczeń znajduje się pod silnym wpływem mediów i technologii, mających wpływ na jego sferę społeczną, osobową. Dorastająca młodzież wlicza się do tzw. pokolenia m.in. z myszką w ręku, pokolenia sieci, Net Generation, Gen Netters, generacja Y, Screenagers⁵, Pokolenie mp3, SMS-gener@tion, Video Kids, e-generacja, cyfrowi tubylcy, ekranowi czytelnicy, pokolenie pochylonych głów (Cwalina 2001; Hausman 1999). Lepiej znają świat wirtualnych kontaktów niż realny przekaz komunikacyjny, stąd kompetencje medialne są niezwykle istotne. Nauczyciel dysponuje wiedzą z zakresu obsługi urządzeń medialnych, aktualizuje wiadomości, zdobywa nowe umiejętności z obszaru nowych technologii, przede wszystkim z wykorzystaniem komputerów w nauczaniu. Zna funkcje multimedialnego zestawu komputerowego, jego podstawowych elementów i urządzeń peryferyjnych; posługuje się multimedialnym zestawem komputerowym, oprogramowaniem; czerpie wiedzę z Internetu, wykorzystując ją w pracy z uczniami. Wykorzystuje technologię do komunikowania się z rodzicami, uczniami, doskonalą się zawodowo ww. zakresie. Jedne z najbardziej konfliktogennych elementów pracy dydaktycznej jest ocenianie i kontrolowanie. W tym zakresie niezbędne wydają się też kompetencje kontrolne i ewaluacyjne. Ocenianie jest bowiem jednym z najbardziej krytycznych momentów procesu przekazywania i przyswajania wiedzy. Wyróżnia się standardy umiejętności nauczycieli dotyczące oceniania, wchodzące w zakres tak zwanej diagnozy edukacyjnej. Na koniec należy wskazać kompetencje w zakresie oceniania programów i podręczników szkolnych i kompetencje autoedukacyjne. Jeśli chodzi o programy i podręczniki reforma systemu edukacji dała nauczycielom przestrzeń w zakresie projektowania oraz oceny programów szkolnych, podręczników i środków dydaktycznych, w kwestii kompetencji autoedukacyjnych natomiast chodzi o koncepcję nauczyciela kreatywnego, podnoszącego kwalifikacje, doskonalącego własny warsztat, rozwijającego kompetencje.

Reforma systemu oświaty w Polsce wprowadziła stopnie awansu zawodowego nauczycieli, aby zachęcić ich do stałego rozwoju i doskonalenia kwalifikacji. Zostały również określone kompetencje niezbędne do uzyskania poszczególnych stopni rozwoju zawodowego. Przed nauczycielami zatem stoi zadania kształcenia się i samodoskonalenie. Są to obecnie kompetencje budujące prestiż nauczyciela.

Zdaniem W. Sikorskiego o profesjonalnym i skutecznym działaniu nauczyciela decydują jego różnorodne kompetencje, które powinien rozwijać, udoskonalać.

W świetle badań M. Koniecznej-Kucharskiej, z perspektywy uczniów, pożądane wydają się wysokie kompetencje interpersonalno-komunikacyjne nauczycieli. Aprobowani przez uczniów są nauczyciele kreatywni, otwarci na nowe doświadczenia, specjaliści w swojej dziedzinie, wykorzystujący nowoczesne technologie w procesie nauczania (Konieczna-Kucharska 2015). Jak zaznacza autorka kompetencje miękkie i twarde nauczycieli istotnie wpływają na postrzeganie kadry przez uczniów, a to przekłada się na pozytywny wizerunek placówki oświatowej. Informacje płynące z badań wskazują na to, iż szkoła potrzebuje nauczyciela profesjonalisty, otwartego na potrzeby młodych ludzi, krytycznego i odpowiedzialnego za swoje postępowanie, rozwijającego kwalifikacje.

W ujęciu europejskim kompetencje nauczyciela w Unii Europejskiej są przedmiotem debat od wielu lat. Już w czerwcu 2005 r. odbyła się w Brukseli konferencja podsumowująca prace grupy roboczej powołanej przez Komisję Europejską w związku z realizacją wdrażania dokumentu Edukacja w Europie (Sielatycki 2008). Grupa składająca się z przedstawicieli 25 państw zajmowała się zagadnieniem opisu kompetencji, kwalifikacji i profilu nauczyciela w Unii Europejskiej. Podczas konferencji omawiany był projekt rekomendacji Komisji Europejskiej – Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications – związanej z zawodem nauczyciela w UE. Komisja Europejska sformułowała wspólne zasady odnoszące się do zawodu nauczycielskiego, w których określono wymagane wykształcenie oraz wymagane predyspozycje nauczycieli: – zawód wymagający wyższego wykształcenia (systemy edukacyjne na wysokim poziomie wymagają, żeby wszyscy nauczyciele byli absolwentami szkół wyższych lub ich odpowiedników. Kształcenie nauczycieli jest multidyscyplinarne, dzięki czemu nauczyciele dysponują: 1. wiedzą merytoryczną; 2. wiedzą pedagogiczną; 3. umiejętnościami i kompetencjami potrzebnymi do ukierunkowania i wspierania uczniów; 4. zrozumieniem społecznych i kulturowych wymiarów edukacji); – zawód, któremu przyświeca idea nauki ciągłej (rozwój zawodowy nauczyciela powinien trwać przez całe jego życie zawodowe i powinien być wspierany przez systemy doskonalenia. Nauczyciele powinni być otwarci na zmiany, aktualizację wiedzy, rozwijać się zawodowo); – zawód mobilny (mobilność powinna być nadrzędną składową programów edukacji nauczycieli. Powinno się zachęcać nauczycieli do odwiedzania innych państw europejskich w celu rozwoju zawodowego); – zawód oparty na partnerstwie (kształcenie nauczycieli powinno opierać się na współpracy ze powinny szkołami, przemysłem i instytucjami umożliwiającymi odbycie praktyk. Powinno być przedmiotem badań naukowych).

W zmieniającej się rzeczywistości konieczne jest, by nauczyciel był jak papierek lakmusowy. Chłonał i analizował wszystko, co nowe, zmienne, potrzebne. By cały czas był w gotowości na zmiany. D. Walczak w swoim artykule *Prestiż zawodu a kompetencje nauczyciela* porusza dwa kluczowe pojęcia oddziaływujące na jakość pracy nauczyciela. Są to prestiż i kompetencje, a właściwie ich wzajemne powiązania. Analizie został podany zestaw kompetencji nauczycieli, wypracowany podczas prac zespołu ds. opisu kompetencji nauczycieli z dnia 2017 przy MEN. Wśród czynników kształtujących prestiż nauczyciela nadrzędne znaczenie mają jego cechy osobiste – wiedza, umiejętności, kompetencje społeczne, jak również styl pracy z uczniami, oddziaływanie na funkcjonowanie szkoły i relacje ze wszystkimi, którzy tę szkołę tworzą. „Dobry nauczyciel łączy więc cechy dobrego dydaktyka, metodyka i psychologa” (Walczak 2020, s.457). Znamienne jest, zdaniem autorki, że spełnienie nauczycielowi może dać poczucie prestiżu osobistego, budowane na fundamentach kompetencji, jakie posiada.

Jakie jednak powinien posiadać kompetencje nauczyciel współcześnie i w przyszłości? To kompetencje z zakresu wiedzy zawodowej: (przedmiotowe, psychologiczne-pedagogiczne, diagnostyczno-badawcze, prawne, dot. znajomości instytucji wspierających, dot. zasad BHP); kompetencje z zakresu wiedzy zawodowej (dydaktyczne, wychowawcze/opiekuncze/ profilaktyczne, poznawcze, komunikacyjne (językowe), badawcze, cyfrowe, przywódcze; zaangażowania zawodowego/tożsamości zawodowej (dot. etyki zawodowej, dot. rozwoju, emocjonalno-społeczne, kulturowe i wielokulturowe).

S.M. Kwiatkowski w *Kompetencjach przyszłości* uważa, że kompetencje przyszłości są naturalnie kojarzone z dającymi się przewidzieć kierunkami zmian cywilizacyjnych. Zmiany te obejmą wszystkie dziedziny życia. Prognozowanie robi się na bazie analiz rozwoju technologicznego, który wpływa nie tylko na życie zawodowe, ale i sferę prywatną. Autor uważa, że myślenie o kierunku rozwoju kompetencji przyszłości jest oczywiście obciążone ryzykiem, ale ma głęboki sens edukacyjny. Jeżeli przyjmiemy, że „znakiem firmowym przyszłości jest zmiana, to podstawą – perspektywiczną kompetencją jest niewątpliwie zdolność do efektywnego reagowania na pojawiające się nowe elementy rzeczywistości. Wymaga to rozwoju swojego rodzaju kompetencji nadrzędnych, które charakteryzuje nie tylko gotowość na zmiany, lecz także aktywny udział w ich kreowaniu, a następnie w rozwiązywaniu problemów (napięć) pojawiających się nieuchronnie na styku starego i nowego porządku” (Kwiatkowski 2020, s. 27). W tym miejscu oczywiście wydaje się konieczne powołać się na jedną z publikacji traktującej o kompetencjach: J. Lamri *Kompetencje XXI wieku*, do

której w sposób szeroki odwołuje się M. Szymański w najnowszej publikacji *Przyszłości edukacji*, wskazując, jakie kompetencje będą potrzebne, a nawet konieczne człowiekowi w przyszłości. Szkoła jest bowiem niczym innym jak odzwierciedleniem tendencji społecznych. Skoro zmienia się rzeczywistość, szkoła musi za tą zmianą podążać. Konieczne jest tym samym podnoszenie kompetencji zawodowych, dających narzędzia nauczycielowi do pracy z nową generacją.

Kompetencje XXI wieku określane są jako tzw. 4 K: krytyczne myślenie, kreatywność, komunikacja, kooperacja (Lamri 2021). Pierwsze to krytyczne myślenie - umożliwia rozwiązywanie problemów w oparciu o wiedzę, fakty, logiczne myślenie. Drugie - kreatywność, która ma na celu przekształcenie w sposób niepowtarzalny czegoś, co już jest lub też wytworzenie czegoś zupełnie nowego. Trzecie - komunikacja, czyli umiejętność przekazywania i odbierania komunikatów w danym kontekście, istotna dla pracy zespołowej, zawierająca niezbędną pozytywną intencję. Ostatnie, czwarte to kooperacja mająca na celu łączenie umiejętności komunikacyjnych, rozwiązywanie konfliktów, podejmowanie decyzji, negocjowanie).

Jak podkreśla J. Lamri współcześnie „ani systemy szkolne, ani produkcyjne nie są dostosowane do rozwijania kompetencji XXI wieku. Ani w szkołach, ani w pracy nie uczą nas, jak się uczyć, myśleć, współdziałać (...) Załóżmy, że edukacja XXI wieku szybko i na szeroką skalę się przemodeluje, zgodnie z wyzwaniem, którym będziemy musieli stawić czoła: stworzeniem wartości, której ani maszyna, ani sztuczna inteligencja nie będą w stanie wytworzyć. Wymagać to będzie kreatywności, silnych interakcji międzyludzkich i krytycznego myślenia, opartego zarówno na logice, jak i na poszukiwaniu sensu. Rozwój kompetencji XXI wieku w szkole może faktycznie odegrać kluczową rolę w ratowaniu naszego społeczeństwa” (Lamri 2021, s. 149, 162).

4. Podsumowanie i wnioski

Biorąc pod uwagę funkcjonowanie nauczyciela w środowisku zawodowym, zmienność dzisiejszego świata, potrzebę aktualizacji wiedzy, gotowość na zmiany – kluczowym wydaje się opieranie rozwoju nauczyciela właśnie na kompetencjach przyszłości i trzech filarach: wiedzy zawodowej, praktyce nauczycielskiej i tożsamości zawodowej.

Nauczyciel kompetentny staje się specjalistą w zakresie pomocy swoim uczniom, w zrozumieniu trudnej rzeczywistości, ale wykształcenie pedagoga wysoce wykwalifikowanego i kompetentnego to w istocie wyzwanie współczesnej edukacji „Nauczyciel kompetentny, to przede wszystkim nauczyciel refleksyjny, dla którego praca wychowawcza jest tak samo ważna jak dydaktyczna, a średnia ocen ucznia tak samo istotna jak jego samopoczucie w klasie” (Cieśleńska i Skibicka-Piechna, s. 154).

Odpowiadając na postawione przeze mnie pytania, mogę pokusić się o stwierdzenie, że choć nie postawię kropki nad i, to jednak sformułuję stanowisko, że nauczyciel musi niewątpliwie być gotowym na zmiany i podnoszenie swoich kompetencji, szczególnie w zakresie kompetencji przyszłości. Przy tym nigdy nie zapominać, że praca nauczyciela, z racji swojej specyfiki, jest raczej powołaniem niż profesją – a odpowiedzialność nauczyciela z tym związana – zawsze obowiązująca. Nauczyciel kompetentny, nauczyciel przyszłości, to taki, który ma świadomość wszystkich czynników, które wpływają na jego wiarygodność w procesie uczenia i wychowania. Jest gotowy przede wszystkim do rzetelnego dialogu z samym sobą w kierunku podążania ku lepszej przyszłości zarówno dla ucznia, jak i samego siebie. Który jest otwarty na nowego ucznia, przychodzącego do niego „z innego świata”, świata jutra.

5. Literatura

Cieśleńska B i Skibicka-Piechna A (2017) Kompetencje „pierwszej pomocy” – umiejętności wpływające na skuteczność działań wychowawczych i motywacyjnych podejmowanych przez nauczyciela. W: Łozowiecka W, Wiśniewska E i Cieśleńska B (red.), *Motywacja jako czynnik sukcesów człowieka we współczesnych warunkach pracy*. Płock: Wydawnictwo Naukowe PWSZ.

Cieśleńska B (2019) *Kształcenie nauczycieli w Polsce na poziomie średnim i półwyższym do 1973 r.* Pułtusk: ASPRA-JR.

- Cwalina W (2001) Generacja Y – ponury mit czy obiecująca rzeczywistość. W: Zastępa T i Chmura R (red.), Internet – fenomen społeczeństwa informacyjnego. Częstochowa: Edycja Św. Pawła: 29-42.
- Czerepaniak-Walczak M (1997) Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela. Toruń-Poznań: Edytor.
- Dylak S (1995) Wizualizacja w kształceniu nauczycieli. Poznań: UAM. Goldberg E (2018) Kreatywność. Mózg w dobie innowacji. Przeł. A i M Binderowie, Warszawa: PWN.
- Hausman M (1999) Generacja Y. Wprost, nr 20: 62-63.
- Komeński JA (1973) Pampaedia. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Konieczna-Kucharska M (2015) Miękkie i twarde kompetencje nauczycieli. Politechnika Częstochowska Wydział Zarządzania. Dostęp: 23.04.24, <https://reader.digitarium.pcass.pl/Content/358718/konieczna-kucharska.pdf>.
- Kwiatkowska H (2005) Tożsamość nauczycieli. Między anomią a autonomią. Gdańsk: GWP.
- Kwiatkowska M (2008) Pedeutologia. Warszawa: WaiP.
- Kwiatkowski SM (2020) Kompetencje przyszłości. W: Kwiatkowski SM (red.), Kompetencje przyszłości. Wydawnictwo FRSE.
- Lamri J (2021) Kompetencje XXI wieku. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Łukasik JM, Nowosad I i Szymański M J (2021) Szkoła i nauczyciel w obliczu zmian społecznych i edukacyjnych. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Majorek C (1994) Myśl pedagogiczna w czasach nowożytnych. W: Hellwig J (red.), Historia wychowania. Poznań: Wydawnictwo „Eruditus”.
- Okoń W (red.) (1962) Osobowość nauczyciela. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Pruch J (2006) Kompetencje nauczycieli. W: Śliwerski, B. (red.), Pedagogika. t.2, Gdańsk: GWP.
- Sielatycki M (2008) Kompetencje nauczyciela w Unii Europejskiej. W: Sujak-Lesz K (red.), Kształcenie nauczycieli w szkole wyższej. Wrocław: CEN UW. Dostęp: 20.05.24, http://regal.cen.uni.wroc.pl/annex/15projekty_sw_pdf/15projekty_sw_02_sielatycki.pdf.
- Słownik Języka Polskiego. Dostęp: 13.04.24, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/kompetencje.html>.
- Stech K (2002) Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenia na problem. W: Ferenc K i Kozioł E (red.), Kompetencje nauczyciela- wychowawcy. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Strykowski W (2005) Kompetencje współczesnego nauczyciela. Poznań: UAM. Dostęp: 14.04.24, <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/0a22c249-1652-4c2e-b466-54d1c3846b7e/content>.
- Szempruch J (2011) Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej edukacyjnej. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szymański MJ (2024) Przyszłość edukacji. Warszawa: Difin.
- Taraszkiewicz J (2010) Stanisław Konarski a pijarska reforma oświatowa z XVIII w. W: Jakubiak K i Maliszewski T (red.), Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Walczak D (2020) Prestiż zawodu a kompetencje nauczyciela. W: Kwiatkowski SM (red.), Kompetencje przyszłości. Wydawnictwo FRSE.
- Zeber-Dzikowska I, Wysocka-Kunisz M i Szydłowska A (2016) Kompetencje nauczyciela w kontekście kształcenia. Społeczeństwo. Edukacja. Język, 4: 93-101.

15. Capacocha – podążając za bogami Inków w wirtualnej rzeczywistości, czyli gdzie przeszłość zderza się z przyszłością

Capacocha – following the Incan gods in virtual reality – where past meets future

Zielinska Zofia, Biegańska Małgorzata, Wiśniewski Michał

Politechnika Wroclawska, Wydział Architektury

Opiekun naukowy: dr Bartłomiej Ćmielewski

Zielinska Zofia: zofia12332@gmail.com

Słowa kluczowe: technologie VR, technologie cyfrowe, ochrona dziedzictwa, digitalizacją zabytków, immersja

Streszczenie

Inspiracją do poniższych rozmyślań było powstanie multimedialnej wystawy na niezwykle ciekawy temat ofiar Capacocha składanych przez inków. Popularność i sukces wystawy wśród społeczeństwa napawają nadzieją, że nowoczesne i interaktywne ekspozycje staną się wkrótce standardem. Mają na to pozwolić zarówno nowoczesne metody inwentaryzacji i cyfryzacji, jak i metody ich przekazu – w tym wirtualna rzeczywistość, która w ostatnich latach zyskała ogromną popularność. W obliczu wielkiej cyfryzacji zabytków i muzealiów, jak i współczesnych znalezisk czy architektury rodzą się pytania, z jakimi technologiami mamy do czynienia? Jak wyglądają kwestie prawne? Jakie są wady, a jakie zalety digitalizacji?

1. Wstęp

W 1995 roku Johan Reinhard w trakcie swoich dwóch wypraw odkrył jedną z najlepiej zachowanych mumii poświęconych w rytuale *Capacocha*: słynną mumię *Juanitę* na szczycie wulkanu Ampato (6300 m n.p.m.), a także w ramach drugiej ofiary – pochówki trójki dzieci na płaskowyżu poniżej (5800 m n.p.m.). *Juanita* została złożona w ofierze w wieku około czternastu/piętnastu lat, podczas gdy trzy mumie zlokalizowane poniżej wskazują na wiek około sześciu lat jednego chłopca i dwóch dziewcząt. Mumia nastoletniej kobiety, pomimo świetnego stanu zachowania, została uszkodzona częściowo w okolicach twarzy, kiedy na skutek ocieplenia klimatu i częściowego roztopienia lodu, ciało wypadło z grobowca. Nie mniejszymi uszkodzeniami naznaczone były trzy kolejne mumie: w grobowiec mumii „ampato dwa” jakiś czas po pochówku uderzył piorun, doprowadzając do częściowego spalenia tkanin na głowie, a w rezultacie niektórych tkanek miękkich; z niemal całkowicie spalonej mumii chłopca „ampato trzy” ostały się tylko zwęglone części tkanki miękkiej, po co najmniej dwukrotnym uderzeniu pioruna; górna część ostatniego z ciał umiejscowionych na płaskowyżu została zmiażdżona przez ciśnienie ziemi (uderzenia piorunów uznaje się za *pożądane* przez inków jako nośnik aprobaty i woli boskiej).

Oprócz ofiarowania życia ludzkiego, w wierzeniach Inków istotną rolę wotywną odgrywały bogato wykonane przedmioty ze złota, srebra, zdobione piórami ptaków pochodzących z lasów deszczowych, ceramika i inne materiały, które wysoko ceniono w imperium, takie jak muszle spondylusa, pochodzące z wybrzeży północnego Ekwadoru, cieszące się szczególnym upodobaniem Inków, oczarowanych ich biało-czerwonym kolorytem (Faux 2012). W rytuale nie oszczędzono również jedzenia, aby zapewnić ofiarom szczęście w ich podróży w zaświata, co było autoteliczną częścią ceremoniału: „dobrowolność” ofiary, rozumiana jako stan zadowolenia człowieka, szczęśliwego z racji pośredniczenia w rytualnej komunikacji między światami.

Bogactwo, którym Inkowie okrywali wizerunek rytuału *Capacocha*, zarysowuje się w dorobku imperium, hojnie przekazywanemu bogom jako wota. Figurki ze złota i muszli znalazły się przy ciele *Juanity*, podczas gdy mumii „ampato dwa” towarzyszył pióropusz, który współcześnie zrekonstruowano, prawdopodobnie nie oddając pełnej szczerości w kolorze jego piór (na skutek procesów podepozycyjnych, straciły intensywność barwy). Wokół „ampato trzy” ulokowano figurki

ze srebra i muszli spondylusa, przedstawiające lamy, zgodnie z inkaską tradycją wiernego odzwierciedlania płci ofiar w figurkach (w przypadku chłopców były to figurki mężczyzn i lam). Przy ostatniej z mumii na płaskowyżu odnaleziono liczne naczynia ceramiczne, małe figurki z muszli spondylusa i materiały. Dostarczanie ofiarom dodatkowego odzienia w ich podróży w zaświaty również nie było rzadkością: przy jednym z ciał pochowana została dodatkowa para sandałów, a wotum wspólnym, spajającym trzy ofiary, była niebieska tunika w formie długiej koszuli (*unku*) (Socha 2022).

Tak istotny dla Inków stan szczęścia, w którym powinna znaleźć się ofiara przed i w czasie transcendencji duszy do świata boskiego, uzyskiwano nierzadko podając pielgrzymującym używki, w czasie ich podróży z Cusco na szczyt wulkanu Ampato. Źródła kronikarskie wskazują, że procesje mogły trwać miesiącami, w czasie których pielgrzymi przystawali w wybranych przystaniach, a u podnóża góry odbywano festiwale i ceremonie świąteczne. Metodologia badawcza, która umożliwiła prześledzenie obecności substancji imitujących pożądane zadowolenie ofiar w danym okresie pielgrzymki, opiera się na przebadaniu konkretnych segmentów paznokci i włosów. Wykazano tradycję podawania dzieciom do przeżuwania liści koki, działających do pewnego stopnia znieczulająco, wspomagających wydolność organizmu i niwelujących uczucie głodu (w czasie długich pielgrzymek mogła zwalczać objawy choroby wysokościowej, takie jak bóle głowy i zatok). Druga z roślin, którą wykazały badania, to *ayahuasca* (*yague*), należąca do jednych z najsilniejszych halucynogenów na świecie.

Etymologia słowa określającego rytuał *Capacocha* sięga języka keczua (*Quechua*), sugerując dwa słowa o znaczeniach powiązanych z dwoma biegunami sakralności — bieguna świętego, dodatniego: *qhapaq* (odwołujące się do szlachectwa i majestatu królewskiego) i bieguna przekłętą, ujemnego: *hucha* (oznaczającego zbrodnię i winę). Wstawiennictwo bogów próbowano uzyskać *czystością* i *niewinnością* ofiar, które wybierano spośród młodych kobiet lub dzieci pochodzących z dobrych rodzin z różnych części imperium (Kawchuk 2018). To wielkie odkrycie, które umożliwiło pogłębienie wiedzy na temat inkaskiej kultury, okazało się być także doskonałym pokazem nowoczesnych metod generowania i przetwarzania danych cyfrowych. Odnalezienie dobrze zachowanej mumii pozwoliło na dokładną rekonstrukcję wizerunku dziewczynki. Dzięki współpracy CEACUSCO UW (dr Dagmara Socha) z lokalnymi naukowcami przeprowadzone zostały skany tomografii komputerowej mumii, jak również nieinwazyjna dokumentacja 3D wykonana przez dr Dominikę Sieczkowską-Jacynę z CEACUSCO UW, oraz dr Bartłomieja Ćmielewskiego z Politechniki Wrocławskiej. Na podstawie tej dokumentacji wykonano druki i modele 3D, które posłużyły dalszej pracy. Fizyczne oraz cyfrowe modele mumii, rekonstrukcja wizerunku Juanity, a także skany i fotogrametrie innych obiektów znalezionych w miejscach pochówków pozwoliły na zorganizowanie ekspozycji. Powstała wystawa multimedialna „Capacocha, podążając za bogami Inków” (www.asp.waw.pl) cieszyła się sporą popularnością, co dobrze rokuje dla tej formy prezentacji znalezisk w przyszłości. Nowe technologie zdają się doskonale przyjmować, można zatem zacząć wyobrażać sobie przyszłość wystaw naukowych, architektonicznych, kulturowych czy historycznych w miarę rozwoju technologii.

2. Opis zagadnienia

Powstanie wirtualnej wystawy odkryć archeologicznych obrazuje kierunek, w którym podąża postęp współpracy nauki z nowinkami technologicznymi. Coraz częściej można spotkać się z ekspozycjami, w których gadzety elektroniczne służą nie tylko jako akcesoria, ale jako nośnik przekazu. Obecnie jest nim zwykle ekran czy interaktywna projekcja, a w przypadku wysokobudżetowych wystaw także technologie wirtualnej rzeczywistości, w tym elementy interaktywne i doświadczone.

Swoje początki VR (wirtualna rzeczywistość) miała jeszcze na początku XX wieku, przy czym prawdziwy przełom nastąpił, gdy wkroczyła na półki sklepowe jako ogólnodostępny gadżet wspomagający doświadczenie gier komputerowych dzięki zjawisku immersji (w kontekście wirtualnej rzeczywistości, pojęcie to oznacza „zanurzenie” użytkownika w świecie wirtualnym, możliwa dzięki licznym akcesoriom, takim jak słuchawki, bieżnie, kontrolery, gogle czy czujniki ruchu pozwalające na multisensoryczne odcięcie go od świata rzeczywistego). Narzędzie jakim jest

przestrzeń wirtualna bardzo szybko zaczęło zdobywać popularność w wielu dziedzinach, przykładowo w medycynie: jako środek szkolenia chirurgów czy edukacji, w celu symulacji i prezentacji trudnych zjawisk. Zdecydowaną przewagą symulacji w przestrzeni cyfrowej jest ich niedestrukcyjny, powtarzalny charakter, a także możliwość „cofnięcia” i „zatrzymania” czasu w miarę potrzeb.

Wraz z rozwojem możliwości sprzętowych oraz technologii pokrewnych, takich jak skanowanie laserowe lub światła strukturalnego, fotogrametria, druk 3D i sztuczna inteligencja, w konserwatorstwie i muzealnictwie pojawia się także miejsce dla wirtualnej, mieszanej czy rozszerzonej rzeczywistości. Pozwolić mają na to odpowiednie silniki – pierwotnie stosowane do gier, które w połączeniu z zaawansowanymi modelami mogą stworzyć nowy wymiar muzealnictwa.

3. Przegląd literatury

Mamy więc dostęp do zaawansowanych urządzeń wykonujących dokładne skany i fotogrametrie, a także potrafimy przetworzyć te dane i zaprezentować je w przestrzeni wirtualnej. Dzięki temu, coraz częściej podejmujemy się cyfryzacji dziedzictwa kulturowego, budując ogromne bazy i katalogi cyfrowe. Obecnie nie są one wykorzystywane w pełni ich możliwości; „Problem zasobów kultury dostępnych cyfrowo polega przede wszystkim na tym, że są one wykorzystywane dość jednowymiarowo. Dostępne w polskich cyfrowych katalogach muzealnych odwzorowania cyfrowe wraz z opisami, służą głównie jako ilustracje czy przykłady do tematycznych zajęć edukacyjnych, a nie jako źródło wiedzy czy informacji lub surogat do dalszego przetwarzania wiedzy za pomocą narzędzi cyfrowych” (Baka 2020) Problemem zatem okazuje się dosyć ograniczone rozumienie możliwości cyfrowych zasobów ze strony społeczeństwa. Odpowiednie przetworzenie i opisanie danych cyfrowych zdaje się mieć kluczową rolę w dalszym rozwoju i postępie tych technologii.

Gwałtowne zmiany są zatem nieuniknione. Zarówno konserwatorstwo, jak i muzealnictwo mają ogromne pole do rozwoju; „(...) technologie informacyjne i komunikacyjne umożliwiają korzystanie z bogatych zasobów kulturalnych i naukowych (...) Cyfrowe zasoby sprawiają, że są one łatwiej dostępne i otwarte dla ludzi.” (Gontar 2013) – w tekście autorka wymienia wiele dziedzin, w których rozwija się wykorzystanie technologii w muzealnictwie: od aplikacji mobilnych, po zastosowanie rzeczywistości wirtualnej (VR – virtual reality), rozszerzonej (AR – augmented reality) czy mieszanej (MR – mixed reality). Środki tego typu pozwalają immersyjnie doświadczać nowoczesnych, interaktywnych ekspozycji. Badania wykazują więc rosnącą znajomość tych rozwiązań i chęć szerszego ich stosowania, w miarę rozwoju świadomości i wiedzy na ich temat. Zainteresowanie i poszukiwanie interaktywnych środków doświadczenia sztuki i historii sięgają bowiem wieku XIX, kiedy to powstał „Glowflow” (Pisarski 2022), prekursor idei, na której oparły się obecne systemy – jedna z pierwszych ekspozycji nazywanych później środowiskami responsywnymi. Z upływem czasu, stopniowo rozwijające się technologie stawały się podstawą coraz to nowszych instalacji, z których najbardziej immersyjnym okazał się CAVE (Cave Automatic Virtual Environment), powstały jeszcze w 1992 roku (Pisarski 2022). Od tamtego czasu nieustannie pojawiają się nowe, przełomowe rozwiązania pozwalające na jeszcze głębsze poczucie immersji (bieżnie, nowe systemy audio, nowoczesne czujniki ruchu). Jak można je w pełni wykorzystać?

Ze względu na stopniowe niszczenie i degradację zabytków oraz równoczesny rozwój metod ich inwentaryzacji, a także wszelkiego typu nowoczesne wystawy – pozwalające na interaktywne zwiedzanie nieistniejących już lub trudnodostępnych budowli i eksponatów – zdają się stanowić przyszłość doświadczenia dziedzictwa kulturowego. Bazą interaktywnej ekspozycji powinien być dobry, dokładny model obiektu lub przedmiotu. Szczegółowe modele do celów badawczych powstają od wielu lat w ramach prac konserwatorskich. W celu wykonania modelu korzysta się z nieinwazyjnych, nowoczesnych metod inwentaryzacji, takich jak skany laserowe (Kościuk 2012) czy fotogrametria (Boroń i in. 2007). Metody te nierzadko ściśle są ze sobą powiązane, jak w przypadku projektu pt. *Przemiany w relacjach interkulturowych społeczności lokalnych średniowiecznej Sycylii po podboju normanckim w świetle badań archeologicznych (na przykładzie rejonu Altavilla Milicia)* (Narodowe Centrum Nauki 2017), gdzie nieinwazyjne środki badawcze pozwoliły na dokładne określenie zakresu robót konserwatorskich – była to nie tylko oszczędność

czasu i pieniędzy, ale także działanie redukujące szkody przy pracy z zabytkiem. Materiały pozyskane z takiego skanu stanowią bardzo dokładną dokumentację badanego obiektu (Drobek i in. 2018), dzięki czemu coraz częściej wykonywane są przez historyków i konserwatorów do celów badawczych. Zdarza się nawet, że zastosowanie połączenia niekonwencjonalnych, nowych technologii okazuje się jedynym wyjściem, aby w ogóle przeprowadzić badania i spodziewać się miarodajnych wyników, jak to miało miejsce m.in. podczas badań macew na żydowskim cmentarzu w Chrzanowie (Kościuk i Pakowska w druku). Kombinacja skanów laserowych, fotogrametrii oraz dalej cyfrowego mapowania tekstur, filtrów światła ultrafioletowego oraz obrazowej transformacji odbić, pozwoliły na dokładne, nieinwazyjne badania na miejscu, a w ich wyniku udało się odkryć i rozszyfrować zapisy na macewach, co bez zastosowania tych nowoczesnych technologii byłoby niemal niemożliwe lub w najlepszym przypadku wymagałoby wykopania oraz przeniesienia płyt kamiennych. Wykorzystane w ramach badań architektoniczno–historycznych modele, zamiast trafiać do archiwum, mogą dalej posłużyć wirtualnym wycieczkom czy jako część interaktywnych wystaw. Nasuwa się jednak pytanie: czy bez eksponatów, określonych przestrzeni i klasycznych tablic informacyjnych nadal mowa o „zwiedzaniu” czy mamy już do czynienia z nową formą styczności z historią i kulturą?

„Spacer wirtualny” daje znacznie większe możliwości niż fizyczne oglądanie eksponatów. „Siła przyciągania i oddziaływania muzeów (wystaw) interaktywnych na widzów tkwi w nowatorskim sposobie tworzenia ekspozycji z jakimi mamy do czynienia w tych placówkach. Nowatorskość ekspozycji muzeów interaktywnych składa się z wielu elementów. Po pierwsze, nastawienie na widza. (...) Druga nowość to narracja, czyli tworzenie poprzez odpowiednio dobrane eksponaty i pozostałe elementy ekspozycji, spójnej i logicznej opowieści dotyczącej konkretnego wydarzenia, zjawiska czy problemu, które muzeum ma prezentować. (...) Ekspozycje w muzeach interaktywnych są nowoczesne i nowatorskie także dzięki swojej interaktywności. Interaktywności tej nie powinniśmy jednak mylić z multimedialnością. Jeśli mówimy, że ekspozycje są interaktywne, oznacza to, że tworzą one (i to na różnych poziomach) interakcje pomiędzy widzem a opowiadaną historią, aktywizują go i wciągają do dyskusji, zadawania pytań i samodzielnego poszukiwania odpowiedzi na nie” (Stefanik i Kamel 2013). Pomimo braku fizycznego eksponatu przed obserwatorem, dzięki interakcji model zdaje się być mu znacznie bliższy – można nim obracać, przybliżać się do niego, przyglądać mu się, a czasami nawet doświadczać pewnych symulacji, ruchu, animacji – aktywnie brać udział w historii, którą ma do opowiedzenia dany obiekt, a która w ramach klasycznej ekspozycji zdaje się nieoczywista, zatarta. W ramach znalezisk archeologicznych, poza oglądaniem fotografii, obserwator może „wskoczyć” w skan terenu wykopalisk, badając stare kamienice – „wprosić się” (swoim wirtualnym fantomem) do środka, a trzymając replikę starożytnego znaleziska, w sposób interaktywny, usłyszeć, zobaczyć i zrozumieć kawałek jego historii. Ten szeroki wachlarz możliwości wystaw wirtualnych budzi jednak wątpliwości (Schweibenz 2019) w kwestii wpassowania się ich w definicję muzealnictwa.

Granica tego pojęcia zaczęła zacierać się wraz z rozpoczęciem digitalizacji zasobów, która sama w sobie wzbudziła kontrowersje. „Digitalizacja prowadzona w polskich muzeach jest działaniem w wysokim stopniu rozproszonym, pozbawionym jakiegokolwiek koordynacji wykraczającej poza ramy pojedynczej placówki, a przez to chaotycznym i niedającym pewności, że jest ono celowe” (Gaweł 2016). Autor tekstu wprost zadaje pytania, które powinny paść przed wszczęciem jakichkolwiek działań w kierunku cyfryzacji zasobów; czy placówki są na nią gotowe technicznie? Na kim spoczywać ma odpowiedzialność? Jakie będą możliwości wykorzystania i przetwarzania pozyskanych metadanych? A wreszcie – jak digitalizacja zasobów kulturowych odnosi się do polskiego prawa autorskiego? „Obecnie jesteśmy świadkami paradoksalnej sytuacji, w której – zgodnie z prawem – możliwe jest w określonych sytuacjach nieodpłatne wykorzystanie utworu chronionego prawem autorskim (w ramach tzw. dozwolonego użytku publicznego), natomiast niemożliwe jest korzystanie z publicznych zbiorów muzeów (i to w przypadku dzieł nieobjętych już ochroną wynikającą z prawa autorskiego)” (Gaweł 2016). Czemu towarzyszą rozważania na temat potencjalnych rozwiązań problemu praw autorskich. Generalną konkluzją zdaje się być fakt, że blokadą dla swobodnego rozwoju VR w kontekście architektury i muzealiów jest brak jakiegokolwiek regulacji prawnych w kwestii prawa własności czy podmiotu odpowiedzialnego za gromadzenie,

zarządzanie i udostępnianie metadanych. Problem ten może znacznie opóźnić, a nawet ograniczyć wpływ wirtualnej rzeczywistości i jej pochodnych w tej dziedzinie.

4. Podsumowanie

Wirtualne wystawy, praca na trójwymiarowych modelach i nowoczesne technologie wspomagające badania to tylko kilka przykładów prawdziwego potencjału wykorzystania wirtualnej rzeczywistości w dziedzinach architektury, konserwatorstwa i muzealnictwa. Wkrótce, wraz z dalszym rozwojem technologii, możliwości komputerów, świadomości wśród społeczeństwa, a także wprowadzeniem odpowiednich regulacji prawnych, wykorzystanie wirtualnej rzeczywistości będzie miało szansę stać się standardem na placach budowy, stanowiskach archeologicznych i wystawach. Już w obecnym stanie, odpowiednio operując dostępnymi środkami możliwe są ogromne postępy w zakresie kultury, medycyny czy oświaty, a co za tym idzie – promowanie dalszych prac nad nowymi i trwającymi projektami, co znacznie przyspieszy normalizację tego typu mediów.

Prawdopodobnie w ciągu kilku następnych lat będziemy świadkami prawdziwego zderzenia przeszłości – zabytków czy muzealiów, z przyszłością – nowoczesnymi metodami generowania, przetwarzania i prezentacji metadanych. Kluczowym jest ściśle obserwować rozwój sytuacji w tym okresie, gdyż będzie on podwaliną dla zbliżającej się, nowej rzeczywistości.

5. Literatura

- Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie (2024) Capacocha – podążając za bogami Inków. Wystawa multimedialna, <https://asp.waw.pl/capacocha-podazajac-za-bogami-inkow-wystawa-multimedialna/> (dostęp: 19.05.2024)
- Baka M (2020) Potencjał wykorzystywania muzealnych zasobów cyfrowych w badaniu dziedzictwa kulturowego – kilka refleksji. *Artykuły (WSP)*: 168-169
- Boroń A, Rzonca A, Wróbel A (2007) Metody fotogrametrii cyfrowej i skanowania laserowego w inwentaryzacji zabytków. *Rocznik Geomatyki t. V, z. 8*: 129–140
- Drobek K, Szostak B, Królikowski W (2018) Metody inwentaryzacji obiektów znajdujących się w stanie ruiny. *Budownictwo i Architektura*: 73-86
- Faux Jennifer L. (2012) *Hail the Conquering Gods: Ritual Sacrifice of Children in Inca Society*. Nowy Jork: s. 4
- Gawęł Ł (2016) Bez kompasu i bez mapy... : o zarządzaniu digitalizacją zbiorów muzealnych w Polsce. *Muzealnictwo*: 120-123
- Gontar B (2013) Cyfrowa rewolucja w muzeach. Nierówność społeczna a wzrost gospodarczy: 132
- Kawchuk O (2018) *Children of Heaven: A Bioarchaeological Review of the Inca Capacocha Mummies*. Saskatoon: s. 3
- Kościuk J (2012) Współczesne skanowanie laserowe 3D w modelowaniu, dokumentacji i konserwacji zabytków architektury *Wiadomości Konserwatorskie* 32: 82–89
- Kościuk J, Pakowska M (w druku) Reading, illegible. A Case study of the documentation and analysis of matzevot at the Jewish cemetery in Chrzanów (Lesser Poland)
- Narodowe Centrum Nauki (2017) Przemiany w relacjach interkulturowych społeczności lokalnych średniowiecznej Sycylii po podboju normańskim w świetle badań archeologicznych (na przykładzie rejonu Altavilla Milicia) www.santamariadicampogrosso.com/pl/projekt/opis-projektu, (dostęp: 19.05.2024)
- Pisarski M (2022) *Krueger i Wirtualna Rzeczywistość*. Techsty <https://techsty.art.pl/hipertekst/cyberprzestrzen/kreuger.htm> (dostęp: 05.05.2024)
- Schweibenz W (2019) The virtual museum: an overview of its origins, concepts, and terminology. *The Museum Review* v. 4, n.1: 4-6
- Socha D (2022) Inkowie i ich rytualne ofiary. *Archeologia Żywa* <https://youtu.be/tKfaTovt04U> (dostęp: 15.05.2024)

16. Potencjalne kierunki rozwoju kolejnych edycji Targów Euro Gastro i World Hotel

Potential development directions for the next editions of the Euro Gastro and World Hotel Fair

Żyszka Klaudia, Wowra Aleksandra

Katedra Zarządzania Sportem i Turystyką, Wydział Zarządzania Sportem i Turystyką, Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach
Opiekun naukowy: dr Piotr Halemba, prof. AWF Katowice

Halemba Piotr: p.halemba@awf.katowice.pl

Słowa kluczowe: organizacja, jakość, współpraca, biznes

Streszczenie

Euro Gastro i World Hotel to specjalistyczne targi branży HoReCa odbywające się w Ptak Warsaw Expo, największym Centrum Targowo-Kongresowym w Europie Środkowej (worldhotel.pl). Targi te stanowią platformę do nawiązywania profesjonalnych kontaktów biznesowych w sektorze hotelarsko-gastronomicznym. Artykuł prezentuje wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród wystawców i uczestników tych wydarzeń. Celem jest identyfikacja czynników wpływających na jakość świadczonych usług i opracowanie praktycznych rekomendacji dla organizatorów, mających na celu podniesienie standardów przyszłych edycji. Wyniki badań sugerują, że wprowadzenie zmian organizacyjnych, takich jak kontynuowanie popularnych atrakcji oraz ulepszenia w zakresie orientacji przestrzennej i oferty, może znacząco zwiększyć satysfakcję uczestników i atrakcyjność targów. Artykuł podkreśla, że takie działania mogą przyczynić się do dalszego rozwoju i sukcesu Targów Euro Gastro i World Hotel, poprzez lepsze dostosowanie się do potrzeb uczestników oraz wystawców.

1. Wstęp

Niewątpliwie dobrą formą komunikacji z rynkiem jest [...] uczestnictwo w targach, tym bardziej, że mówiąc o rynku, należy mieć na myśli nie tylko konsumentów, ale i kontrahentów (Seweryn i Niemczyk 2012). Organizowane są one w ściśle określonym terminie i miejscu, jak również w miarę regularnych odstępach czasu (Zawadzki 2017). Targi Euro Gastro i World Hotel, organizowane są w Ptak Warsaw Expo, czyli największym centrum wystawienniczo-targowym w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej, zlokalizowanym na przedmieściach Warszawy. Miejsce to posiada 143 000 m² powierzchni wystawienniczej w 6 nowoczesnych halach oraz 500 000 m² powierzchni zewnętrznej (warsawexpo.eu). Targi są kluczowym wydarzeniem dla branży HoReCa. Jest to, co trzeba podkreślić, bardziej impreza typu B2B niż B2C, gdyż zwiedzającymi są głównie klienci biznesowi (Seweryn i Niemczyk, 2012). Stanowią one platformę umożliwiającą nawiązywanie profesjonalnych kontaktów biznesowych, wymianę wiedzy oraz prezentację innowacyjnych rozwiązań. W czasach dynamicznego rozwoju sektora hotelarsko-gastronomicznego, wydarzenia tego typu odgrywają coraz większą rolę w promowaniu jakości usług oraz wprowadzaniu nowych technologii i trendów. Od momentu pierwszej edycji w Warszawie, Targi Euro Gastro i World Hotel zyskały ogromną popularność i są obecnie jednym z najważniejszych wydarzeń branżowych w regionie. Dotychczas zorganizowano już 27 edycji tych targów, które każdorazowo przyciągają setki wystawców i tysiące uczestników z całego świata. W ostatniej edycji, odbywającej się 12-14 marca 2024 roku, wzięło udział ponad 300 wystawców i 18917 uczestników z Polski oraz 2147 uczestników zza granicy (eurogastro.com.pl), co potwierdza rosnące znaczenie tego wydarzenia na arenie międzynarodowej. Niniejszy artykuł przedstawia wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród uczestników oraz wystawców Targów Euro Gastro i World Hotel 2024.

2. Materiał i Metody

Za cel teoretyczny przyjęto określenie roli targów w rozwoju sektora HoReCa, wskazanie determinantów innowacyjnych rozwiązań na uwagę uczestników oraz potencjał do nawiązania współpracy. Natomiast cel pragmatyczny zakłada opracowanie praktycznych kroków, które wskażą organizatorom kierunki działań warunkujących podniesienie jakości świadczonych usług względem wystawców jak i odwiedzających.

Założona została następująca hipoteza badawcza: “Aktywne uczestnictwo oraz efektywna organizacja targów sprzyjają wymianie wiedzy oraz zadowoleniu uczestników i wystawców z jakości i atrakcyjności wydarzenia w sektorze hotelarsko-gastronomicznym.”. W celu zweryfikowania powyższej hipotezy zadano trzy pytania badawcze:

- a) Jakie formy aktywnego uczestnictwa na Międzynarodowych Targach Branży Hotelarskiej i/lub Targach Rozwiązań dla Branży HoReCa cieszą się największym zainteresowaniem wśród odwiedzających oraz jak są one oceniane?
- b) Jakie czynniki organizacyjne wpływają na poziom zadowolenia uczestników dotyczący jakości i atrakcyjności wydarzenia?
- c) Jakie są najważniejsze obszary, w których wystawcy oczekują poprawy w przyszłych edycjach targów?

Narzędziem badawczym w przypadku powyższych pytań była ankieta, przeprowadzona podczas Targów Euro Gastro i World Hotel w marcu 2024 roku. Badanie ankietowe zostało również przesłane do wystawców po zakończeniu wydarzenia.

3. Wyniki

Próba badawcza składa się z 95 uczestników oraz 20 wystawców. Charakterystyka grup badawczych została przedstawiona w Tab. 1 (uczestnicy) oraz Tab. 2 (wystawcy).

Tab. 1. Charakterystyka grupy badawczej – uczestnicy.

Wiek	Liczba badanych	Procent
Poniżej 15	1	1,05%
15-24	31	32,63%
25-34	38	40,00%
35-44	14	14,74%
45-55	5	5,26%
55 lat i więcej	6	6,32%
Wykształcenie	Liczba badanych	Procent
Podstawowe	6	6,32%
Zawodowe	11	11,58%
Średnie	47	49,47%
Wyższe	31	32,63%
Sytuacja zawodowa	Liczba badanych	Procent
Uczeń szkoły średniej	7	6,19%
Student	32	28,32%
Pracownik na etacie	22	19,47%
Pracownik na umowie zlecenie	14	12,39%
Samozatrudniony przedsiębiorca	27	23,89%
Bezrobotny	3	2,65%
Inne	8	7,08%

Tab. 2. Charakterystyka grupy badawczej – wystawcy.

Forma prawna działalności	Liczba badanych	Procent
Spółka z o.o.	9	45%
Spółka akcyjna	1	5%
Spółka komandytowa	1	5%
Spółka jawna	2	10%
Jednoosobowa działalność gospodarcza	7	35%
Wielkość firmy	Liczba badanych	Procent
Mikroprzedsiębiorstwo	4	20%
Małe przedsiębiorstwo	6	30%
Średnie przedsiębiorstwo	6	30%
Duże przedsiębiorstwo	4	20%
Zasięg działalności	Liczba badanych	Procent
Regionalny	1	5%
Krajowy	3	15%
Międzynarodowy	16	80%
Staż na rynku	Liczba badanych	Procent
0-4 lat	5	25%
5-9 lat	6	30%
10-19 lat	3	15%
Powyżej 20 lat	6	30%

Pyt.1. Jak często uczestniczysz w targach branżowych związanych z hotelarstwem i gastronomią?

Największy odsetek badanych (48,96%) uczestniczy w targach hotelarsko gastronomicznych raz w roku. Znaczna część ankietowanych (42,71%) uczestniczy kilka razy w roku. Dla 8,33 % osób biorących udział w wydarzeniu były to pierwsze targi branżowe.

Pyt.2. Określ w jakim stopniu poniższe kwestie były dla Ciebie interesujące (skala od 1 do 5, gdzie 1 oznacza nieinteresujące, a 5 oznacza bardzo interesujące), (Tab.3).

Najwyższa średnia ocena (4,34) sugeruje, że degustacje były najbardziej interesującą formą aktywności dla uczestników. Najniższe odchylenie standardowe (0,75) wskazuje na zgodność uczestników co do atrakcyjności degustacji. Najniższy współczynnik zmienności 17,34% pokazuje, że zróżnicowanie jest niskie. W pozostałych przypadkach występuje zróżnicowanie umiarkowane (od 20 do 40 %). Pomimo wysokiej średniej oceny bonów rabatowych (3,98), wysoki współczynnik zmienności (31,06%) wskazuje na największe zróżnicowanie opinii. Wysokie odchylenie standardowe w przypadku kongresu branży HoReCa (1,13), konkursów (1,12) oraz bonów rabatowych (1,24) wskazuje na znaczną różnorodność opinii uczestników.

Korelacja kongresu branży HoReCa ($r = -0,178$), bonów rabatowych ($r = -0,084$) wskazuje na bardzo słaby, negatywny związek między częstotliwością uczestnictwa a oceną poszczególnych aktywności. Oznacza to, że osoby uczestniczące rzadziej mogą nieznacznie wyżej oceniać kongresy, choć związek ten jest słaby. Korelacja w przypadku pokazów kulinarnych ($r = 0,061$) oraz degustacji ($r = 0,066$) wskazuje na bardzo słaby, pozytywny związek, sugerując minimalny wpływ częstotliwości uczestnictwa na ocenę tych aktywności. Korelacja warsztatów ($-r = 0,136$) i prezentacji tematycznych ($-r = 0,174$) wskazuje na słaby, pozytywny związek sugerując, że osoby uczestniczące częściej mogą nieco wyżej oceniać warsztaty i prezentacje. Korelacja ($r = 0,011$) między częstotliwością uczestnictwa a oceną konkursów wskazuje praktycznie brak związku. Wyniki

analizy korelacji wskazują, że związki między częstotliwością uczestnictwa a oceną interesujących kwestii są generalnie bardzo słabe. Najsilniejszy (choć nadal słaby) pozytywny związek występuje dla prezentacji tematycznych ($r = 0,174$), co sugeruje, że osoby uczestniczące częściej mogą nieco wyżej oceniać tę aktywność. Pozostałe aktywności wykazują bardzo słabe związki z częstotliwością uczestnictwa, wskazując na niewielki wpływ częstotliwości uczestnictwa na ocenę atrakcyjności poszczególnych aktywności.

Tab. 3. Średnia, odchylenie standardowe oraz współczynnik zmienności dla poszczególnych aktywności.

Aktywności	Średnia	Odchylenie standardowe	Współczynnik zmienności
Kongres branży HoReCa	3,86	1,13	29,33%
Degustacje	4,34	0,75	17,34%
Prezentacje tematyczne	3,84	1,05	27,36%
Pokazy kulinarne	4,08	1,02	24,99%
Konkursy	3,75	1,12	29,92%
Warsztaty	3,94	1,01	25,58%
Bony rabatowe	3,98	1,24	31,06%

Pyt.3. Jako oceniasz jakość organizacji targów? (skala od 1 do 5, gdzie 1 oznacza niezadowolająca, a 5 oznacza doskonała).

Średnia ocena jakości organizacji Targów Euro Gastro i World Hotel przez uczestników wynosi 4,11 w pięciostopniowej skali Likerta. Odchylenie standardowe wynoszące 0,62 wskazuje na umiarkowaną zmienność ocen, co świadczy o stosunkowo jednorodnej percepcji jakości organizacji targów. Niski współczynnik zmienności (15%) oznacza, że oceny uczestników są dość spójne, co dodatkowo potwierdza stabilność wysokiej oceny jakości organizacji targów.

Pyt.4. Czy masz sugestie dotyczące poprawy organizacji przyszłych edycji Targów? Wymień konkretne propozycje.

Tab. 4. Opinie uczestników na temat sugestii dotyczących poprawy organizacji targów.

Kategoria sugestii	Liczba odpowiedzi	Procent
Tak, kilka sugestii	41	43,16%
Nie mam żadnych sugestii	33	34,74%
Nie mam zdania	21	22,11%

Spośród wszystkich respondentów, 43,16% osób wskazało, że ma kilka sugestii dotyczących poprawy organizacji targów. Znaczna liczba uczestników (34,74%), odpowiedziała, że nie ma żadnych sugestii. Ankieceterzy (22,11%) stwierdzili, że nie mają zdania na temat sugestii dotyczących poprawy. Ten wynik może sugerować, że dla tej grupy uczestników organizacja targów była na wystarczającym poziomie, aby nie formułować żadnych konkretnych uwag, lub też nie zauważyli oni istotnych problemów.

Sugestie uczestników dotyczące poprawy organizacji przyszłych edycji targów to w szczególności poprawa aspektów organizacyjnych m.in. zwiększenie liczby koszy na śmieci na terenie targów, zwłaszcza w miejscach o dużym natężeniu ruchu oraz w pobliżu punktów gastronomicznych. Przemyślane rozmieszczenie stanowisk w logiczne sektory tematyczne, co ułatwi orientację i poprawi przepływ uczestników. Rozważenie możliwości zwiększenia liczby miejsc parkingowych. Ulepszenie mapek targów, zwiększenie ich czytelności oraz dostępności. Możliwość wprowadzenia interaktywnej mapy dostępnej online lub w aplikacji mobilnej. Zwiększenie liczby

punktów gastronomicznych oraz różnorodności oferowanych produktów, aby usprawnić proces zamawiania jak i zaspokoić różne gusta oraz potrzeby uczestników.

Pyt.5. Określ, w jakim stopniu targi wpłynęły na poniższe kwestie (skala od 1 do 5, gdzie 1 oznacza wcale, a 5 oznacza bardzo dużo/tak, bardzo), (Tab.4).

Wszystkie aspekty oceniane przez uczestników mają średnie wartości bliskie 4, co sugeruje ogólną satysfakcję uczestników w różnych kwestiach dotyczących targów. Odchylenia standardowe w zakresie od 1,18 do 1,28 wskazują na umiarkowane zróżnicowanie ocen. Najniższe odchylenie standardowe (1,18) zaobserwowano dla "spełnienia oczekiwań", co sugeruje większą zgodność w tej ocenie. Współczynniki zmienności mieszczą się w przedziale 28,6% do 31,9%, co oznacza, że dane mają umiarkowaną zmienność. Najwyższy współczynnik zmienności (31,9%) jest związany z "nawiązaniem nowych kontaktów zawodowych", co może wskazywać na różnorodne doświadczenia uczestników w tej kwestii.

Tab. 5. Podstawowa analiza statystyczna dla poszczególnych kategorii.

Kategorie	Średnia	Odchylenie standardowe	Współczynnik zmienności
Możliwość bezpośredniego kontaktu z przedstawicielami firm	4,06	1,25	30,8%
Zainspirowanie do wprowadzenia nowych rozwiązań w Twoim biznesie	4,08	1,23	30,1%
Nawiązanie nowych kontaktów zawodowych	4,01	1,28	31,9%
Spełnienie oczekiwań	4,12	1,18	28,6%
Korzyści z zawodowego/biznesowego punktu widzenia	3,98	1,23	30,9%

Pyt.6. Jak oceniasz komunikację z organizatorami przed targami? (skala od 1 do 5, gdzie 1 oznacza bardzo słabą komunikację, a 5 oznacza doskonałą komunikację).

Średnia ocena komunikacji z organizatorami wynosi 3.40 w skali od 1 do 5. Odchylenie standardowe na poziomie 1.47, wskazuje na pewne zróżnicowanie w ocenach wystawców, co potwierdza również współczynnik zmienności.

Pyt.7. Czy uważacie, że ilość czasu przeznaczona na przygotowanie stanowiska w hali targowej była wystarczająca?

Znaczna część respondentów (75%) stwierdziła, że ilości czasu była odpowiednia i umożliwiła odpowiednie przygotowanie stanowiska, 10% respondentów miałoby pewne sugestie dotyczące optymalizacji czasu przygotowania, a jedynie 5% wskazało, że czas przygotowania był niewystarczający i musieli się spieszyć, aby wszystko przygotować na czas. Pozostałe 5% wystawców nie miało zdania na temat czasu przygotowania stanowiska. Może to wynikać z faktu, że PTAK Warsaw Expo oferuje montaż i realizację stanowiska.

Pyt.8. W jakim stopniu targi spełniły Twoje oczekiwania jako wystawca w następujących kwestiach? (skala od 1 do 5, gdzie 1 oznacza nie spełnione, a 5 oznacza bardzo dobrze spełnione). (Tab.5).

Dane zostały uporządkowane według średniej oceny dla każdej kategorii, a także zawierają odchylenie standardowe oraz wskaźnik zmienności. Wystawcy najwyżej ocenili stan infrastruktury (4,30), a najgorzej plasuje się rozmieszczenie stanowisk (3,80). Wskaźnik zmienności każdego czynnika mieści się w ramach 25% - 45% co wskazuje na przeciętną zmienność. Największe zróżnicowanie ocen wystawców dotyczy komunikacji i informacji przetargowych (1,55), oraz dostępności materiałów promocyjnych (1,52).

Pyt.9. Czy masz jakieś sugestie lub uwagi dotyczące poprawy organizacji przyszłych edycji targów?

Istnieje kilka kluczowych obszarów, które wymagają poprawy według wystawców w przyszłych edycjach targów. Najczęściej zgłaszane problemy dotyczą infrastruktury. Wystawcy zgłaszali wysokie koszty Wi-Fi oraz zakłócenia w działaniu własnego Internetu. Zwracano uwagę na słaby zasięg telefoniczny. Sugerowali wprowadzenie darmowego dostępu do Internetu. W kwestiach organizacji przestrzennej zgłaszano problemy z chaotycznym rozmieszczeniem stoisk firm, które nie były uporządkowane według branż oraz niewystarczającą liczbę otwartych drzwi wejściowych. Wystawcy zwrócili również uwagę na jakość obsługi, podkreślali potrzebę lepszej komunikacji z przypisanym opiekunem indywidualnym.

Tab. 6. Podstawowa analiza statystyczna dla poszczególnych czynników organizacyjnych.

Kategoria	Średnia	Odchylenie standardowe	Współczynnik zmienności
Stan infrastruktury	4.30	1.25	29.07%
Działania networkingowe	4.20	1.13	26.90%
Obsługa techniczna	4.20	1.05	25.00%
Zarządzanie ruchem i logistyka	4.05	1.13	27.90%
Proces rejestracji i zgłoszenia udziału	4.05	1.18	29.14%
Dostępność materiałów promocyjnych	3.95	1.52	38.48%
Komunikacja i informacje przed targowe	3.90	1.55	39.70%
Harmonogram wydarzenia	3.90	1.30	33.33%
Rozmieszczenie stoisk	3.80	1.46	38.47%

4. Dyskusja i wnioski

Targi Euro Gastro i World Hotel pełnią istotną rolę w rozwoju sektora HoReCa, umożliwiając wymianę wiedzy, nawiązanie kontaktów oraz zapoznanie się z najnowszymi trendami i innowacjami. [...] w dobie anonimowości kontaktów między sprzedającymi i kupującymi pełnią one ważną funkcję komunikacyjną, tj. stanowią platformę bezpośredniego spotkania (Niemczyk i Seweryn 2013). Uczestnicy targów, zarówno osoby fizyczne, jak i firmy, korzystają z możliwości bezpośrednich kontaktów, prezentacji nowych produktów, degustacji i warsztatów, które są wysoko oceniane. Wysoka jakość organizacji i zadowolenie uczestników z różnych aspektów targów potwierdzają znaczenie targów jako platformy do rozwoju branży. Kluczowe determinanty przyciągające uwagę uczestników to różnorodność oferowanych atrakcji oraz jakość materiałów informacyjnych. Warsztaty i prezentacje tematyczne mają pozytywny wpływ na ocenę uczestników, co sugeruje, że innowacyjne rozwiązania i praktyczne sesje są szczególnie wartościowe. Potencjał do nawiązania współpracy jest również wysoki, o czym świadczy średnia ocena możliwości nawiązania nowych kontaktów zawodowych.

Odpowiednie planowanie, organizacja, motywowanie uczestników oraz kontrola jakości mają znaczący wpływ na zadowolenie z uczestnictwa w targach oraz ich postrzeganą wartość. Wyniki analizy wskazują na znaczącą rolę efektywnego planowania w organizacji targów branżowych w sektorze HoReCa. Badanie wykazało, że uczestnicy najczęściej odwiedzają targi raz w roku (48,96%) lub kilka razy w roku (42,71%), co sugeruje regularność i znaczenie tych wydarzeń w kalendarzach zawodowych uczestników. Aby sprostać oczekiwaniom uczestników i wystawców, organizatorzy powinni skupić się na precyzyjnym planowaniu kluczowych aspektów. Długoterminowe planowanie może znacząco wpłynąć na satysfakcję z uczestnictwa i zwiększenie atrakcyjności targów.

Analiza podkreśla potrzebę efektywnego organizowania przestrzeni targowej i usług. Zróżnicowanie ocen poszczególnych aktywności (Tab.3) i średnia ocena jakości organizacji targów

(4,11) wskazują na znaczenie logicznego i przemyślanego rozmieszczenia stanowisk oraz dostosowania infrastruktury do potrzeb uczestników. Organizatorzy powinni również zadbać o bardziej spójną komunikację z wystawcami przed targami, co poprawiłoby ocenę tego aspektu. Lepsze zarządzanie logistyką oraz dostępność materiałów promocyjnych, może również przyczynić się do wyższej oceny jakości wydarzenia.

Wyniki badania sugerują, że aktywne uczestnictwo oraz różnorodność oferowanych aktywności mają pozytywny wpływ na zadowolenie uczestników. Najwyżej oceniane były degustacje, co podkreśla znaczenie interaktywnych i angażujących form uczestnictwa. Wysokie oceny dotyczące korzyści zawodowych oraz spełnienia oczekiwań wskazują na pozytywny wpływ targów na rozwój zawodowy i biznesowy uczestników. Organizatorzy powinni zatem skupić się na tworzeniu wartościowych i angażujących doświadczeń, które będą motywować uczestników do regularnego udziału w targach. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań oraz ułatwienie nawiązywania kontaktów zawodowych może dodatkowo zwiększyć atrakcyjność wydarzenia. Uczestnictwo w nich pozwala bowiem na zdobycie lub/i pogłębienie specjalistycznej wiedzy o danym rynku, branży, na poznanie nowości i aktualnych trendów, na wymianę opinii, poglądów, doświadczeń (Niemczyk i Seweryn 2013).

W celu utrzymania wysokiej jakości organizacji targów, kluczowa jest stała kontrola i monitorowanie opinii uczestników oraz wystawców. Średnia ocena jakości organizacji targów oraz zadowolenie z poszczególnych elementów wskazują na potrzebę ciągłego monitorowania i wprowadzania usprawnień. Wskaźniki zmienności dla różnych ocen (Tab.3 i Tab.6) sugerują, że istnieje pewne zróżnicowanie w opiniach, co wymaga regularnego zbierania danych zwrotnych i dostosowywania działań. Organizatorzy powinni również analizować sugestie dotyczące poprawy. Wyniki podkreślają, że efektywne zarządzanie targami przyczynia się do zwiększenia ich atrakcyjności oraz satysfakcji uczestników i wystawców, co jest kluczowe dla dalszego rozwoju sektora HoReCa. Przedstawione wnioski wskazują na konkretne obszary, w których organizatorzy mogą wprowadzić ulepszenia, aby jeszcze bardziej podnieść jakość i efektywność przyszłych edycji targów.

Analiza wyników badania potwierdza hipotezę, że aktywne uczestnictwo oraz efektywna organizacja targów sprzyjają wymianie wiedzy oraz zadowoleniu uczestników i wystawców z jakości i atrakcyjności wydarzenia w sektorze hotelarsko-gastronomicznym.

5. Literatura

- EuroGastro 2024. Międzynarodowe Targi Rozwiązań Dla Branży HoReCa. Dostępne na: <https://eurogastro.com.pl/> [dostęp: 23.05.2024].
- Niemczyk A, Seweryn R (2013) Targi jako platforma bezpośredniej komunikacji branżowej (w świetle opinii zwiedzających międzynarodowe targi gastronomiczne EuroGastro 2012). *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 304: 283-290.
- Seweryn R, Niemczyk A (2012) Znaczenie targów dla polskiej branży gastronomicznej na początku XXI stulecia. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu* 236: 98-109.
- Warsaw Expo 2024. O nas. Dostępne na: <https://warsawexpo.eu/o-nas> [dostęp: 23.05.2024].
- World Hotel 2024. Dlaczego warto? Dostępne na: <https://worldhotel.pl/dla-odwiedzajacych/#visitorsBenefits> [dostęp: 27.05.2024].
- Zawadzki P (2017) Targi turystyczne jako narzędzie aktywności promocyjnej powiatu jeleniogórskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 473: 627-636.